ØKONOMI

og

POLITIK

Kvartalsskrift udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi . 45. Årgang . Nummer 1 . 1971

Munksgaards Forlag . København 1971

ØKONOMI OG POLITIK

45. ÅRGANG NR. 1 1971

INDHOLD

HANS AAGE: Utopiske samfund i USA i årene 1750–1900 3

JØRGEN WEDEBYE: Befolkningstilvækst og befolkningsprognoser 37

TORBEN GJEDE: Langtidsprognoser og perspektivplanlægning i Sverige og Norge 63

KAREN MOGENSEN og JOHN E. MARTINUSSEN: Splittelse af det pakistanske fællesskab 78

KVARTALSSKRIFT UDGIVET AF
SELSKABET FOR HISTORIE OG SAMFUNDSØKONOMI
MUNKSGAARDS FORLAG . KØBENHAVN 1971

FORFATTERNE

HANS AAGE, undervisningsassistent ved Københavns Universitet, mag. scient. soc.

JØRGEN WEDEBYE, kontorchef, cand. polit.

TORBEN GJEDE, sekretær i Danmarks Statistiks analyse- og prognosekontor, cand. polit.

KAREN MOGENSEN, stud. scient. pol., Aarhus Universitet.

JOHN E. MARTINUSSEN, stud. scient. pol., Aarhus Universitet.

De løbende økonomiske oversigter udarbejdes af økonomisk konsulent, cand. polit. H. Thustrup Hansen og sekretær, cand. polit. Palle Mikkelsen, Det økonomiske Sekretariat. Den politiske kronik udarbejdes af cand. polit. C. Lind.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal. Årsabonnement 45 kr. incl. moms. Enkelte hæfter 15 kr. incl. moms. Ansvarshavende redaktør: Økonomisk konsulent, cand. polit. H. THUSTRUP HANSEN. Redaktionssekretær: BIRTE NYHOLM. Redaktionsudvalg: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN, professor, dr. polit. SV. AAGE HANSEN, professor, dr. polit. ANDERS ØLGAARD, professor, dr. phil. OLE KARUP PEDERSEN og kontorchef, cand. polit. HANS BOSERUP. Redaktion: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Rosenborggade 15, 1130 København K, tlf. (01) 11 41 53. Ekspedition og abonnement: Munksgaards Forlag A/S, Nørre Søgade 35, 1370 København K. tlf. (01) 12 70 30. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader.

Printed in Denmark, Aarhuus Stiftsgogtrykkerie A/S.

Udsendt i boghandelen den 21. juni 1971.

UTOPISKE SAMFUND I USA I ÅRENE 1750 – 1900

Om betingelser for og konsekvenser af at virkeliggøre den sociale lighed.

HANS AAGE

1. UTOPISKE SAMFUND

Fra historien kendes adskillige eksempler på, at grupper af mennesker efter en fælles overenskomst har forsøgt at etablere sig i en samfundsorden efter et forud fastlagt mønster med den hensigt at skabe social lighed, og dette er, hvad der her forstås ved utopiske samfund. Disse forsøg har antaget utallige former; der har været tale om forskellige grader af og former for lighed eller retfærdighed, forskellige størrelser, fra nogle få personer til grupper på mange tusinde, forskellige historiske og geografiske situationer. Mange af dem har været emigranter, der startede som nybyggere i ødemarken for at få plads og agerjord eller drevet dertil af forfølgelser fra intolerante omgivelser.

Som repræsentanter for denne utopiske bevægelse, der tilsyneladende strækker sig over hele historien, kan følgende nævnes: Oldkirkens kommunistiske samfund; de middelalderlige klostre [11 : 43–55]; jesuitternes samfund i Paraguay, hvor de som formyndere organiserede 150.000 indianere i en efter sigende lykkelig og fredelig kommunisme i 150 år, indtil portugisiske og spanske hære i 1750 opløste samfundene og samtidig desværre brændte alle arkiver [11 : 55–89]; de engelske kolonister på øen Tristan da Cunha midt i det sydlige Atlanterhav, der siden 1811 har levet i et fællesskab, kun afbrudt af et jordskælv for få år siden, under hvilket de midlertidigt opholdt sig i London [11 : 175]; de berømte overlevende fra Mytteriet på Bounty i 1779, der efter i 1835 at være flyttet fra Pitcairn til Norfolk så sent som i 1924 havde 400 efterkommere, der levede i komplet og lykkelig kommunisme [11 : 173]; forskellige anarkistiske kolonier, deriblandt Cecilia-kolonien i Brazilien o. 1890 [11 : 160–172; 13 : 230–232; 33 : 283, 371–374]; kibbutzerne i Israel; forskellige kollektiver især af landbrugere i U.S.S.R. og andre steder [11 : 175–221; 14; 24 : 361–382]; den aktuelle storfamilie- og kollektiv-bevægelse i Danmark og andre lande kan betragtes som et led i den samme tradition.

Der findes også mere spontant udviklede kommunistiske samfund blandt

de primitive samfund. Eksempler på dette er Punan-folket på Borneo, Arapesh-folket på New Ginea og Zuñifolket i Nordamerika, der er »ædle vilde«, som lever i udstrakt fællesskab, hvor stridigheder og konflikter er uhørte eller sjældne. [1 : 228; 13 : 21].

Her betragtes kun de utopiske samfund, der grundlagdes i USA i årene 1750–1900, da disse har så mange fællestræk, at en sammenlignende analyse er umiddelbart mulig. I disse år var jorden rigelig og mulighederne store i USA, og der oprettedes et stort antal samfund, ikke mindst fordi mange grupper fra Europa valgte at realisere deres planer i USA. Af de mange samfund har over 100 tiltrukket sig historiens opmærksomhed, så at de er mere eller mindre udførligt beskrevet, og de har haft tilsammen over 100.000 medlemmer; bevægelsen havde sit højdepunkt i tiåret 1840–1850. Langt de fleste af disse imponerende menneskelige anstrengelser endte i skuffelser, nederlag og fiaskoer, men hvad der er bemærkelsesværdigt og i virkeligheden nok så interessant, er, at de i adskillige tilfælde lykkedes, og at der faktisk skabtes levedygtige egalitære samfund. Således eksisterede mindst 5 af samfundene i over 100 år. – Som indledning til den statistiske oversigt følger nedenfor en kort beskrivelse af tre samfund. Hvad angår de utopiske tankers idéhistorie, behandles den ikke nærmere; om dette emne findes en righoldig litteratur [8; 13; 20; 22 : 53–56].

Shakerne. Shakersamfundene er de berømteste og bedst beskrevne blandt de utopiske samfund [2; 11 : 93–103; 13 : 53–79; 24 : 117–256]; der har på et tidspunkt været 24 samfund med tilsammen over 5.000 medlemmer; nu er der kun ét tilbage beboet af nogle få gamle kvinder, og dette samfund er næsten 200 år gammelt. De første samfund blev oprettet o. 1780 af Ann Lee, eller »Mother Ann«, der samlede sine tilhængere ved de store revivals rundt om i USA på denne tid, og Shakerne fik fortsat nye medlemmer på denne måde og ved at adoptere børn, idet deres tre grundprincipper var cølibat, ikke-vold og fælles ejendom. I Shakernes teologi, der udspringer af kvækernes, er Jesus og Mother Ann begge hellige, men ikke guddommelige profeter; Gud anses for biseksuel; de tror ikke på treenigheden eller den fysiske genopståen, men på åndens udødelighed. Ved daglige religiøse møder indgår bekendelser og sang samt de ejendommelige danseritualer, der oprindelig var spontane, og som har givet Shakerne deres navn. Ledelsen består af 3 – 4 personer, »elders«, af begge køn med næsten uindskrænket magt, som selv vælger deres efterfølgere og lavere ledere, men de lever endnu mere spartansk end de andre shakere og udfører som alle shakere manuelt arbejde i landbrug, industri og handel. Shakerne blev rige; de konstruerede selv maskiner, og deres produkter er kendt for høj kvalitet, men deres levevis er simpel. Deres tøj er ens, deres mad enkel, og deres møbler umagelige, men berømte for deres arkitektoniske særpræg. En pinlig or-

den og renlighed hersker overalt, og de er sunde og bliver gamle. Kønnene bor sammen i »familier«, men med utallige regler, som regulerer samkvemmet, f. eks. er der tavshed under måltiderne. Alle sider af den daglige levevis er omgivet af mange og detaljerede regler.

Rappisterne er en repræsentant for de mange små, religiøse grupper, der dannede utopiske samfund. Det var tyske bønder og håndværkere, hvoraf enkelte velstående, som var separatister og under ledelse af George Rapp udvandrede til USA i 1805 på grund af religiøse forfølgelser hjemme og grundlagde et kommunistisk samfund. I 1807 indførtes cølibat, men familierne levede stadig sammen, og der var ingen kontrol med cølibatet. De var ikke præget af asketisme og havde kun få ritualer; de dyrkede musik meget ivrigt, og næsten alle spillede et instrument. Alle arbejdede manuelt, og de blev rige; de fremstillede vin, whisky og tekstiler, og de var værdsat af deres naboer. Opløsningen begyndte i 1832, da en tilrejsende tysker ved argumentation mod cølibatet fremkaldte et skisma, hvorefter en tredjedel af de i alt 750 medlemmer rejste; de fik $ 105.000 med sig kontant. Kolonien uddøde i 1903 – Rapp døde i 1847 – da tilgangen af medlemmer svigtede [24 : 63–95].

De Fourieristiske phalanxer. Blandt de ikke-religiøse forsøg er Robert Owen[s de mest kendte; for øvrigt opførtes New Harmony på Rappisternes gamle Harmony-koloni, som de forlod i 1824 for at slå sig ned i Economy. Men i samtiden tiltrak Fouriers tanker sig nok så megen interesse [13 : 134–158; 25 : 200–563]. Hans grundidé var verdens iboende harmoni, og han byggede en nærmest vanvittig kosmologi med helt groteske profetier som det berømte udsagn om, at havene vil forvandles til limonade. Vægten lå mere på social harmoni end på lighed, og profitten skulle fordeles mellem arbejde, talent og kapital. Alligevel var der så tydelige egalitære træk, at samfundene medtages her; f. eks. boede alle i ét stort hus med fælles måltider og med ubegrænset mobilitet, og i de mange – over 40 – forsøg på at realisere ideerne deltes profitten lige. Kun 3 eller 4 af dem kan betragtes som successer. Den længste levetid på 12 år opnåede The North American Phalanx, 1843–1855. Denne opløstes efter en ildebrand, da medlemmerne trods tilbud om hjælp manglede lyst til at fortsætte. En anden, The Wisconsin Phalanx 1844–1850, opløstes, da jorden blev solgt, fordi medlemmerne kunne tjene på det. –

Beskrivelserne af de utopiske samfund er af stærkt svingende kvalitet, og mere systematiske opgørelser er sparsomme. De vigtigste kilder samt nogle monografier om enkelte samfund er anført i litteraturlisten. De talmæssige oplysninger i det følgende bygger hovedsagelig på et meget omhyggeligt og værdifuldt arbejde af Rosabeth Moss Kanter [15], der for hvert af 30

TABEL 1

Oversigt over et udvalg af de utopiske samfund i U.S.A.

Navn	Grund-lægges	Opløses	Levetid	National oprindelse	Religion eller ideologi
Ephrata	1732	1786	54	Tyskland	Anabaptister
°Jerusalem	1786	1820	33	U.S.A.	Kvækere
°Shakers	1787	–	180	England, U.S.A.	Shakere
°Harmony	1803	1903	100	Tyskland	Separatister (Rapp)
°Zoar	1817	1898	81	Tyskland	Separatister
°Snowhill	1820	1890	70	Tyskland	Anabaptister
*Yellow Springs	1825	1825	1	U.S.A.	Robert Owen
*New Harmony	1825	1827	2	England, U.S.A.	Robert Owen
*Nashoba	1825	1828	3	U.S.A.	Robert Owen
*Kendal	1826	1828	2	U.S.A.	Robert Owen
*Blue Springs	1826	1827	1	U.S.A.	Robert Owen
*First Mormon United Order	1831	1834	3	U.S.A.	Mormoner
*Oberlin	1835	1843	8	U.S.A.	Religion, uddannelse
*Brook Farm	1841	1847	6	U.S.A.	Charles Fourier
*Hopedale	1841	1858	17	U.S.A.	Religiøs socialisme
*Northhampton	1842	1846	4	U.S.A.	Socialisme
°Amana	1843	1933	90	Tyskland	Inspirationister
*Fruitlands	1843	1843	1	U.S.A.	Transcendentalisme
*North American Phalanx	1843	1856	13	U.S.A.	Charles Fourier
*Skaneateles	1843	1846	3	U.S.A.	Socialisme
*Wisconsin Phalanx	1844	1850	6	U.S.A.	Charles Fourier
*Iowa Pioneer Phalanx	1844	1846	2	U.S.A.	Charles Fourier
°Bethel og Aurora	1844	1880	36	Tyskland	Pietister
*Bishop Hill	1846	1862	16	Sverige	Pietister
*Communia	1847	1855	8	?	?
*Utopia	1847	1851	4	U.S.A.	Anarkister
°Oneida	1848	1881	33	U.S.A.	Religiøse perfektionister
Icaria	1848	1887	39	Frankrig	Étienne Cabet
*Modern Times	1851	1866	15	U.S.A.	Anarkister
*Jasper	1851	1853	2	U.S.A.	Swedenborgianister
*Preparation	1853	1855	2	U.S.A.	Mormoner
°St. Nazianz	1854	1896	42	U.S.A.	Katolikker
Brockton	1867	1880	13	U.S.A.	Religiøs socialisme
Hutterister	1874	–	100	Tyskland	Anabaptister
Orderville	1874	1885	11	U.S.A.	Mormoner
Icaria-Speranza	1884	1887	?	Frankrig	Étienne Cabet
Fairhope	1894	?	?	U.S.A.	Socialisme
Ruskin	1894	1899	5	U.S.A.	Socialisme
Doukhobors	1899	–	–	Rusland	Religiøs askese

° angiver, at det pågældende samfund er medtaget i R. M. Kanters sample som »successful«.
* angiver, at det er medtaget som »unsuccessful«.

Kilder: [2; 5; 11; 13; 15; 24].

udvalgte samfund har kodet 260 oplysninger med flere uafhængige bedømmere, så at pålideligheden kunne kontrolleres. De 30 udvalgte samfund er uafhængige af hinanden, dækker alle typer og tidsperioder, er beskrevet af mindst to uafhængige kilder og har haft en vis varighed, så at den sociale struktur er veldefineret. Dette fremragende materiale har Kanter benyttet til en analyse af »commitment«, d.v.s. deltageres villighed til at give deres loyalitet og energi til systemet, og dens betydning for succes, idet samfundene deles i to grupper: »successful«, nemlig de 9 samfund, der har eksisteret i over 25 år (en generation), og »unsuccessful«, nemlig de 21 samfund, der har eksisteret i mindre end 25 år. I modsætning til denne organisatoriske synsvinkel vil materialet her blive benyttet til at belyse problemer i stratifikationsteorien.

I tabel 1 er de 30 samfund samt nogle få andre anført. Visse af dem har kun i ringe grad betonet ligheden og er derfor mindre relevante, f. eks. mormonerne, og desuden kan uafhængigheden mellem nogle af samfundene betvivles. Listen af samfund kunne 3 eller 4-dobles, og en autoritativ systematisering af tilgængelige oplysninger om de utopiske samfund i USA og andre steder mangler stadig at blive foretaget.

2. PROBLEMSTILLING

Ud over den rene beskrivelse tilstræber den følgende redegørelse at belyse følgende sociologiske problem [34]: Det har vist sig meget vanskeligt at etablere sociologiske lovmæssigheder mellem let observerbare, »objektive«, størrelser. For overhovedet at nå til udsagn og forklaringer, som ikke er trivielle, er det nødvendigt at inddrage holdningsvariable i beskrivelsen, d.v.s. subjektive, indre tilstande hos enkeltpersoner, f. eks. politisk holdning. På trods af, at disse holdningsvariable er vanskelige at måle og kan forandres uforudsigeligt eller tilfældigt, spiller de en så central rolle i næsten al sociologisk teori og specielt i sociologiske undersøgelser, hvor holdningsmåling normalt er det væsentlige indhold, at holdningsvariable kan siges at karakterisere sociologien. Dette kan lede til en formodning om, at holdninger hos de personer, som de sociologiske invarianser omhandler, kan modificere enhver invarians, eller med andre ord, at sociologiske love slet ikke eksisterer, så at samfundets struktur og udvikling ikke bestemmes af »objektive« invarianser, men af holdninger hos de personer, samfundet består af. Denne formodning kan forklare sociologiens manglende held til at forudsige og forklare samfundsforhold, fordi holdningsvariable kan forandres både ved bevidst påvirkning og som resultat af tilfældigheder og derfor – bortset fra deres inerti – er temmelig uforudsigelige.

Materialet har interesse for denne problemstilling, fordi stratifikationsteorien netop er et af de få områder i sociologisk teori, hvor der er fundet ret stabile lovmæssigheder, nemlig mellem graden af lagdeling og strukturel-

le variable som størrelse, arbejdsdeling og velstandsniveau, og man har ofte kategorisk konkluderet, at »alle grupper har stratifikation«. Det er her muligt at belyse, hvorvidt selv så stærke invarianser kan modificeres af holdninger, blot de er kraftige, d. v. s. at goderne ved lighed vurderes passende højt. Problemet er altså, om samfundenes skæbne forklares af de sociologiske love eller af deltagernes holdninger, eller med andre ord om den gode vilje er tilstrækkelig til at skabe det for mange ideelle, egalitære samfund.

Oplysningerne giver en ret enestående mulighed for at belyse betingelser for og konsekvenser af virkeliggørelsen af social lighed: analyseenheden er hele samfund, ikke enkeltpersoner; de er sammenlignelige, da en række ydre betingelser er fælles; hele forløbet, også samfundenes undergang er beskrevet; situationen, især ønsket om lighed, er realistisk, ikke kunstigt frembragt; disse mennesker har ment det alvorligt, de har solgt alt, hvad de ejede, og sat hele deres tilværelse ind på at realisere deres ideal, og ofte har de måttet rejse til et andet kontinent for at gøre det.

Men andre forhold ved materialet begrænser mulighederne for at generalisere: samfundene er små, for det meste under 1.000 medlemmer; de er alle i nogen grad nybyggere med alle de specielle fænomener, dette medfører, bl.a. at de alle har et vist landbrug; de er alle små enklaver i en omverden, som de må konkurrere med, idet medlemmerne simpelthen kan forlade samfundet. Dertil kommer en række svagheder ved analysemetoden, bl. a. at der ikke er egentlige kontrolgrupper, og at forskellige variable sammenlignes enkeltvis med overlevelseskriteriet; dette kan give et misvisende billede af årsagsforholdene, idet alle variable burde betragtes i en simultan analyse.

Alligevel har resultaterne makrosociologisk interesse. Blot ét eksempel på, at der faktisk har eksisteret levedygtige samfund med økonomisk lighed, vil have interesse som eksistensbevis, idet det kan bidrage til at rokke den ganske overdrevne tillid til teorierne om lagdelingens universalitet og funktionelle nødvendighed, og om dette giver tabel 1 et fingerpeg ved at give flere eksempler på utopiske samfund, der er blevet over 100 år gamle.

3. NOGLE FUNDAMENTALE RESULTATER FRA STRATIFIKATIONSTEORIEN

Ved stratifikation eller social lagdeling forstås ulige fordeling af knappe og værdsatte goder, især m. h. t. økonomiske forhold, magt og prestige. Begrebet indebærer en række problemer, bl. a. sondringen mellem differentiation, dvs. blotte forskelle, og stratifikation, der forudsætter vurdering og belønning af forskelle; desuden problemer ved empirisk måling etc. Hvad der her har særlig interesse, er opdelingen i statuskriterier efter belønningens, knaphedsgodets art. I definitionen er indlemmet sondringen efter

belønningens form: penge, magt og prestige, som skyldes Max Weber [30 : 6], og dette rejser spørgsmålet om statuskonsistens, om stratifikationen er éndimensional, så at man kan tale om en generel grad af ulighed [17 : 86–88]. Dersom de tre former for belønning er perfekt korrelerede, er det uden tvivl berettiget, men i dette tilfælde vil det føre til misforståelser at betragte stratifikationen som éndimensional.

Der er afhængighed mellem de tre former for belønning. Som anført af Lenski [17 : 45–46, 50–58, 430] har forskelle m. h. t. magt især betydning ved at give dem med megen magt mulighed for økonomiske fordele, og prestige opnås især som en følge af megen magt og mange penge. Den økonomiske ulighed er derfor central, selv i samfund, hvor de tre former for belønning er snævert forbundne.

Men i de utopiske samfund er det typiske mønster anderledes. Her er økonomisk lighed det accepterede ideal og i vid udstrækning realiseret; samtidig er der magtdifferentiering, idet produktionen ofte nødvendiggør, at visse personer udfører ledende funktioner, men de har ingen økonomisk fordel af det. Der er også prestige-differentiering, som sjældent bygger på dygtighedsforskelle, men ofte på ideologisk-religiøse egenskaber; dem, der er mest alvorligt religiøse (eller socialistiske) og altså i det daglige er mindst selvhævdende og tænker mest på andre, opnår høj prestige. Sammenblandes nu de tre kriterier, kan man med en vis ret hævde, at der er ulighed overalt, både i det af Lenski beskrevne mønster og i de utopiske samfunds mønster. Men forskellene mellem disse to systemer er helt afgørende og langt mere interessante end fællestrækkene, der nærmest fremkommer som en sproglig uklarhed. Komponenterne økonomi, magt og prestige er ikke ligestillede i dette tilfælde og kan ikke sammenblandes.

Blandt den klassiske sociologis invarianser mellem graden af ulighed og strukturelle variable kan de følgende fremhæves: Allerede Simmel påpeger, at øget gruppestørrelse medfører øget ulighed, og at forskelle fra 100 til 1000 medlemmer har betydning [27 : 88; 29 : 53–56]. Denne sammenhæng skyldes især, at øget størrelse medfører øget arbejdsdeling, og at arbejdsdelingen medfører ulighed, er et af sociologiens klassiske resultater [29 : 5, 53–56, 66–69; 30 : 104–105]. I denne forbindelse får mobiliteten betydning ved at kunne hæmme arbejdsdelingens virkning på uligheden; således forestiller Marx sig et hypermobilt samfund, hvor man f. eks. kan være fisker om formiddagen, litteraturkritiker om eftermiddagen og noget tredje om aftenen [21; 22]. Endelig vil en vis rigdom være en forudsætning for ulighed, fordi der nødvendigvis må være et vist overskud, hvis det skal fordeles ulige. Lenski har økonomisk overskud som en hovedvariabel, der fremmer fordeling efter magt-princippet fremfor efter behovsprincippet [17 : 46], og Svalastoga anser kun den »egalitære model« for mulig i samfund, der lever på et eksistensminimum [29 : 66–69].

Det grundlæggende postulat om stratifikationens universalitet og uundgåelighed forsøgte den funktionelle teori at forklare ved, at det for samfundets bestående var nødvendigt at få positionerne besat bedst muligt, hvilket sker ved at belønne 1) vigtige og 2) vanskelige positioners indehavere. Heraf uligheden til alles bedste [30 : 17, 106–111; 29 : 66–69]. Den voldsomme kritik af dette synspunkt har fremhævet uligheden som en følge af konflikter i samfundet, og nu er det stort set accepteret, at den funktionelle teori kun i bedste fald kan være en lille del af sandheden [17]. Som et kuriosum skal nævnes, at visse funktionalister argumenterer for, at »toppen« skal tjene 100 gange så meget som »bunden« for at sikre motivationen [17 : 355], mens det af dette materiale fremgår, at alle ledende positioner kan besættes og alle samfundsfunktioner udføres uden nogen form for økonomisk belønning.

Sociologer har altid søgt at bevise, at uligheden var noget samfundet iboende, uafhængigt af alt menneskeskabt – velsagtens udfra et ønske om at finde sociologiske »naturlove«, og man fristes til at formode, at politiske grunde heller ikke har været uvæsentlige, fordi synspunktet kan tages til indtægt af reaktionære kræfter. I forbindelse med de sidste tyve års debat om de funktionelle teorier er et mere nuanceret synspunkt blevet almindeligt, og holdningsfaktorernes betydning for alvor blevet draget frem. Ikke blot de funktionelle teoriers postulater, som netop omhandler enkeltpersoners motivation til at påtage sig ledende positioner, altså holdninger, er blevet anfægtet, men også selve præmissen, at stratifikationen er uundgåelig. Dette skyldes bl. a. Tumin, der opdeler uligheden i universelle og variable komponenter [30 : 28–33, 47–55, 106–111]. Den samfundsmæssige vurdering opdeles i tre niveauer: 1) i forhold til minimumskravet for accept 2) i forhold til gennemsnittet 3) en rangordning af alle samfundsmedlemmer. Og ligeledes den personlige vurdering: 1) behov for accept som medlem 2) behov for at være lige så god som de andre 3) behov for at være bedre end andre. I begge tilfælde er 1) og 2) universelt forekommende, mens 3), den klassiske ulighed, ikke er funktionelt nødvendig og kun findes som en følge af kulturelt bestemte holdninger. Desuden fremhæver Tumin ulighedens disfunktioner: den hæmmer udfoldelse af talent hos personer med lav status og fremkalder konflikter. – Denne variabilitet i ulighedens form og omfang er det afgørende og af større interesse end fremhævelsen af, at »ulighed hersker overalt« [28 : 18], der i bedste fald er meget upræcist og i værste fald fører til, og har ført til, alvorlige misforståelser. Der er mange muligheder for samfundsstrukturer – og andre end ulighed [30 : 111].

De fundamentale resultater fra stratifikationsteorien kan nu sammenfattes således:

1. Alle samfund har stratifikation.
2. Graden af stratifikation øges med øget størrelse, arbejdsdeling og rigdom.
3. Visse sider af stratifikationen er holdningsbestemt.
4. Stratifikationen har funktioner (øger motivationen hos personer med høj status) og disfunktioner (hæmmer motivationen hos personer med lav status og fremkalder konflikter).

Det foreliggende materiale kan tjene til: at belyse og modificere 1., at afveje holdningsfaktorers betydning i forhold til variablene nævnt under 2., og at afveje forholdet mellem funktioner og disfunktioner, d.v.s. stratifikationens virkninger.

4. SUCCES-KRITERIER

Til at afgøre, i hvor høj grad samfundene lykkedes, kan flere succeskriterier benyttes: 1) samfundets levetid i år 2) om idealet blev realiseret, evt. antal år, det blev realiseret 3) medlemmernes tilfredshed. For flere af disse kriterier og i øvrigt for mange andre variable er der et tidsproblem, idet variablenes værdi ændres gennem samfundenes levetid. Det korrekte ville være at beskrive samfundene som processer, hvis forløb følges gennem tiden, men det fornødne talmateriale til forsøg i denne retning er ikke til rådighed, og det er tvivlsomt, hvorvidt de historiske kilder overhovedet rummer så mange oplysninger, at det er muligt.

Samfundene tilsigtede alle at skabe det ideelle, og for de fleste betød det en ret udstrakt grad af lighed. Ved lighed forstås – hvor andet ikke nævnes – økonomisk lighed, fordi dette kriterium ifølge diskussionen i afsnit 3 er overordnet i forhold til de øvrige kriterier, magt og prestige. Prestigedifferentiering betragtes som en metode til holdningspåvirkning (eller indoktrinering), snarere end en stratifikationsvariabel, hvilket er berettiget, idet det er personens ideologiske stade og sjældnere hans dygtighed eller velstand, der er prestigekriteriet i disse samfund. Hvad magtdifferentiering angår, sondres mellem ideologisk magt, der er forbundet med prestige, og som måske kan anses for en belønning i klassisk forstand, og økonomisk ledelse, der ikke i disse samfund indebærer en belønning, men kun er en pligt. Forholdet mellem de tre komponenter er kompliceret og interessant; f. eks. tyder meget på, at de kun optræder i bestemte kombinationer, og at de ikke kan kombineres vilkårligt. [11 : 117]. Forskelle i prestige kan opstå af enhver form for forskelle: sygdom, sindssygdom, begavelse, antal børn, alder, køn, religiøsitet, venskab etc., men disse prestige-forskelle må anses for uvæsentlige i forhold til økonomiske forskelle, fordi disse er langt vigtigere som determinanter for den enkeltes generelle udfoldelsesmuligheder.

Uanset om samfundets realisering af sine mål inddrages i succeskriteriet, synes det uundgåeligt også at inddrage levetiden, idet en vis levetid er en nødvendig forudsætning for alt det andet. Her benyttes levetid som kriterium, og grænsen sættes ved 25 år, som i Kanters materiale [15 : 502]. Dette gør det muligt at belyse det kraftige funktionalistiske islæt i stratifikationsteorierne, som ofte postulerer, at uden en vis egenskab (nemlig ulighed) kan samfundet ikke fungere og bestå. Med oplysningen om, hvor længe samfundene har overlevet, er der en af de sjældne muligheder for at udføre stærk funktionsanalyse. – Det er et generelt problem i sammenlignende, statiske analyser, at årsagsvirkningens retning er diskutabel. Når de vellykkede samfund således gennemgående er større end de mislykkede, kan det skyldes både, at størrelse bidrager til overlevelse, og at en vis levetid er nødvendig for at opnå mange medlemmer. I dette tilfælde kan den første mulighed ikke udelukkes, da mange samfund fra starten planlægges med en vis størrelse, og problemet har ikke dominerende betydning, fordi det især er negative konklusioner, om at stratifikationsteoriens sætninger *ikke* forklarer overlevelse, der udledes.

5. STRUKTURELLE FAKTORER

Økonomisk lighed. Dersom sætningen om ulighedens uundgåelighed og dens funktionelle begrundelse er korrekt, følger det som en konsekvens, at samfundenes chance for at overleve aftager med graden af lighed. Således nævner Svalastoga, at samfund med perfekt økonomisk lighed er umulige undtagen måske i meget små og meget fattige samfund [29 : 66–69]. Amana udgør et modeksempel: det er stort, o. 1400 medlemmer, og rigt med formue og en vis industri, samtidig med, at der er komplet økonomisk lighed – og det har eksisteret i denne form i 90 år. [13 : 169–178; 24 : 25–59]. Udfra den funktionelle hypotese må forventes, at fænomener, der skaber lighed, findes mindre hyppigt i de vellykkede end i de mislykkede samfund. Dette belyses af tabel 2, selv om en rangordning af samfundene efter grad af lighed ville være mere egnet.

Der er en tydelig, men svag tendens til, at de vellykkede samfund har størst grad af lighed. Lighed dækker flere end de anførte forhold, f. eks. social velfærd, omsorg for syge og gamle; i alle samfundene er den sociale velfærd højt udviklet. Lønnede arbejdere udefra behandles og betales godt; de findes i mange samfund, bl. a. hos Shakerne [2 : 290], men udgør ikke en underklasse, i hvert fald ikke i økonomisk forstand, og i øvrigt findes de kun i små antal. Egentlig bortforklaring af tallene i tabel 2 er næppe mulig, og tallene underbygger ikke hypotesen om den økonomiske ligheds umulighed. Tværtimod tyder de på, at lighed øger overlevelsesevnen.

TABEL 2

Økonomisk lighed og levedygtighed: Hyppighed af former for lighed i vellykkede og mislykkede samfund

Former for lighed	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Ejendom afleveres ved optagelse	100	9	45	20
Tildeling af ejendom mens man er medlem	57	7	43	14
Fælleseje af jord	89	9	76	21
Fælleseje af bygninger	89	9	71	21
Fælleseje af møbler, redskaber, udstyr	100	8	79	19
Fælleseje af tøj, personlige effekter	67	9	28	18
Samfundet har juridisk ejendomsret	88	8	83	21
Ingen betaling for arbejde	100	8	41	17
Ingen betaling for samfundsydelser	100	7	47	19
Ingen dygtighedskrav ved indmeldelse	88	8	77	17
Fælles arbejde	100	7	50	14
Ingen belønning for dygtighed m. v.	100	9	88	17

Anm.: N angiver antallet af samfund, hvor oplysningen findes.
Kilde: [15].

TABEL 3

Samfundene rangordnet efter størrelse

°	1. Amana	1400		16. Northhampton	130
°	2. Bethel, Aurora	1350		17. North American Phalanx	112
	3. Bishop Hill	1000		18. Modern Times	100
	4. New Harmony	900	°19.	Snowhill	30
°	5. Harmony	750		20. Fruitlands	25
°	6. Shakers (Mount Lebanon)	600		21. Nashoba	15
	7. Yellow Springs	500		Blue Springs	
°	8. Zoar	300		First Mormon United Order	
°	9. Oneida	300		Oberlin	
°10.	Jerusalem	300		Iowa Pioneer Phalanx	
	11. Utopia	268		Communia	
	12. Kendal	200		Jasper	
	13. Wisconsin Phalanx	180		Preparation	
	14. Hopedale	175	°	St. Nazianz	
	15. Skaneateles	150			

Anm.: De vellykkede samfund er mærket med °; efter hvert samfund, hvor oplysningen kunne findes, er et omtrentligt tal angivet.
Kilde: [2 : 290; 5 : 661–664; 13 : 62, 130; 24 : 76, 262; 25 : 15–17; 1].

Størrelse. Udfra stratifikationsteorien vil man forvente, at ligheden mindskes med stigende størrelse; en overfladisk gennemgang af samfundenes historie tyder ikke på, at det er tilfældet, men der er ikke tal til at belyse det. En anden konsekvens er, at med øget størrelse vil levedygtigheden aftage, idet alle samfundene efter en normal sociologisk målestok tilstræber en så høj grad af økonomisk lighed, at den ifølge teorien kun kan realiseres, hvis medlemstallet er meget lille. Da medlemstallet varierer gennem tiden, kan det ikke angives som ét præcist tal, men en rangorden af samfundene er mulig.

De vellykkede samfund er gennemgående større end de mislykkede, endda signifikant større, hvis man benytter Mann-Whitney U-testet [26 : 116–127], altså atter præcis det modsatte af, hvad teorien forudsiger. Metoden med at rangordne samfundene ville i øvrigt være velegnet i andre dele af denne analyse, hvis tallene havde muliggjort det.

Arbejdsdelingen anses af alle forfattere som den helt centrale årsag til uligden. I de utopiske samfund, der alle har en ret stor landbrugsproduktion, ville pct. beskæftiget i industri være et egnet udtryk for graden af arbejdsdeling. Man ville da forvente, at jo flere pct. beskæftiget i industri, jo ringere levedygtighed, og virkningen skulle øges af, at industri medfører rigdom, som igen medfører ulighed – eller ringere levedygtighed, dersom ligheden gennemtvinges. Der foreligger ikke tal til at belyse dette, men der er ikke meget, som tyder på, at arbejdsdelingen betyder mere end andre former for inhomogenitet. Måske skyldes det samfundenes ringe størrelse og, at arbejdsdelingen er relativt begrænset overalt. Det må dog huskes, at det netop er i denne type samfund med begyndende industrialisering, at uligheden har vist sig i sine mest grove former. [17 : 308].

I forbindelse med arbejdsdelingen har mobiliteten betydning, og Svalastoga anser mobiliteten for det vigtigste variable træk ved lagdelingen, idet uligheden anses for invariant [29 : 66–69], hvilket dog ifølge dette materiale må anses for misvisende unuanceret. Mange af samfundene har praktiseret arbejds-rotation, d.v.s. hyppige og regelmæssige skift af arbejde, som også

TABEL 4

Arbejdsdeling og levedygtighed

Former for arbejdsdeling	Mislykkede		Vellykkede	
	%	N	%	N
Arbejds-rotation	50	6	44	18

Anm. og kilde: Se tabel 2.

findes i flere af vor tids socialistiske samfund, bl. a. i Kina og på Cuba. Hos perfektionisterne i Oneida skiftede man erhverv hele tiden, og som princip ønskede man at undgå vaner og tilstræbte uafbrudt forandring på alle områder. [24 : 285–286]. Også i Bethel og Aurora skiftede man erhverv. I næsten alle samfund dyrkedes det manuelle arbejde som moralsk værdifuldt [11 : 8], således hos Shakerne [24 : 161], i Harmony, hvor alle arbejdede manuelt [24 : 87], og i Amana, hvor alle børn lærte at strikke for siden at anvende det som terapi hele livet [24 : 34].

De sparsomme tal tyder ikke på, at arbejdsdelingen har mere betydning end mange andre former for inhomogenitet.

Rigdom. Rige egalitære samfund skulle være mindre levedygtige end fattige [17 : 85]. Derfor skulle velstanden på to måder kunne medføre samfundenes undergang: meget ringe velstand vil medføre økonomisk ruin, og meget stor velstand vil medføre det egalitære samfunds undergang som følge af spændinger og konflikter. Den første virkning er meget almindelig, den sidste vanskelig at finde eksempler på. Nærmest kommer vel The Wisconsin Phalanx, hvis jord solgtes i 1850, fordi medlemmerne kunne tjene penge ved salget. Derimod var adskillige af samfundene betydelig mere velstående end deres naboer, således Shakerne, Oneida, Bethel og Aurora [24 : 278, 323; 13 : 72]. Forskellige forhold kan forklare velstandens ringe indflydelse: hovedparten af samfundene var nybyggere, og adskillige forfattere hævder, at kollektiv økonomi er notorisk mest effektiv under sådanne forhold [11 : 6; 18; 24 : 323]. Flere samfund antog først kommunisme efter at have boet i nybyggermiljøet i nogle måneder, f. eks. Zoar [24 : 101], men de beholdt kommunismen længe efter, at nybyggerperioden var overstået. Rigdom er aldrig et mål for disse samfund, og normalt er idealet en asketisk, frugal livsform, og denne holdning begrænser den indbyrdes kamp om goderne.

Som konklusion kan det fastslås, at det ikke er samfundenes grad af lighed, der bestemmer deres levedygtighed, og resultaterne m. h. t. de strukturelle faktorer strider mod den gængse stratifikationsteori: Stor lighed og stort medlemstal synes at øge levedygtigheden. Arbejdsdelingens indflydelse på levedygtigheden synes mindre end mange andre inhomogenitetsformers indflydelse. Rigdom influerer ikke udover, at økonomisk ruin medfører undergang, og intet tyder på, at samfund med stor lighed er økonomisk ineffektive.

6. INDIVIDUELLE HOLDNINGSFAKTORER

Religion og ideologi. Det er indlysende, at man må have en fælles ideologi for at kunne opbygge et utopisk samfund, men af tabel 1 fremgår, at

TABEL 5

Religion og ideologi og levedygtighed

Hyppighed af former for religion og idelogi	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Fælles religiøs baggrund	89	9	50	20
Ideologi forklarer menneskets natur	100	9	84	19
Ideologi er komplet filosofisk system	89	9	75	20
Fordringer begrundes med højere princip	100	9	58	19
Ideologi forbinder samfundet med historiske personer	89	9	24	21
Ideologi er eneste beslutningsgrund	86	7	41	17

Anm. og kilde: Se tabel 2.

det er en nødvendig betingelse for succes, at den har religiøs form; denne sammenhæng er enestående kraftig og derfor den bedste enkelte prædiktor for succes. Alle de forekommende religioner er asketiske i Webers terminologi [1 :139–155; 32 : 267–359]. Forskellen mellem religiøse og irreligiøse ideologier er mærkelig, fordi deres etiske, dennesidige indhold er ret ens, men kan måske forklares af følgende forhold: 1) De religiøse bruger flere og kraftigere metoder til holdningspåvirkning: bekendelser, gudstjenester, ritualer. 2) Selve troen på det guddommelige, især livet efter døden, er kraftigt virkende som belønning og straf og medfører øget vilje til opofrelse. 3) I de religiøse samfund er ligheden ikke et mål i sig selv, men snarere et middel, en forberedelse til det evige liv, og dette kan måske gøre dem mere egnede til at affinde sig med, at idealet ikke realiseres perfekt, og til at tåle ofre. 4) De religiøse samfund betragter i højere grad askese som moralsk værdifuld. Der er ingen tal til at belyse dette, men der er ingen tvivl om, at det under 1) nævnte forhold spiller en væsentlig rolle.

Tabellen viser, at alle former for og grader af ideologi har sammenhæng med succes. Flere af samfundene havde en ejendommelig eller ligefrem bizar teologi, og her står de irreligiøse Fourierister ikke tilbage for nogen af de religiøse samfund. Men en rigid teologi, som må formodes at skabe sammenhold, er ikke en nødvendighed. Således havde Bethel og Aurora meget lidt teologi, og der var næsten intet mystisk eller rituelt indslag i deres religion, hvis etiske indhold var dominerende.

Anvendelse af holdningspåvirkning. Nedenfor er de metoder, samfundene har anvendt til at påvirke medlemmernes holdninger, opregnet og deres sammenhæng med succes undersøgt.

TABEL 6

Religiøse prestige-differentiering og levedygtighed

Hyppighed af former for prestige-differentiering	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Differentiering af moralske grunde	56	9	15	20
Formelt foreskrevet ærbødighed for personer med høj status	44	9	5	20
Differentiering efter dygtighed	0	9	12	17

Anm. og kilde: Se tabel 2.

1) Prestige-differentiering, der må betragtes som en holdningspåvirknings-metode, findes i en del samfund. Både hos Shakere og i Amana var medlemmerne inddelt i tre grupper efter religiøst niveau, som dog havde snæver sammenhæng med alder. I Amana, hvor man levede i familier, medførte ægteskab degradering til en lavere statusgruppe, og medlemmernes status blev revideret ved en årlig »Untersuchung«. [24 : 36, 51, 171]. Af tabel 6 ses, at prestigedifferentiering efter religiøst stade har en vis sammenhæng med succes, men at den langtfra er en nødvendighed, samt at stratifikation efter dygtighed er sjælden. Hvor omfattende differentiering af mere informel art har været, er vanskeligt at bedømme, men den må formodes at have været af en anden art end f. eks. i vort samfund.

2) Bekendelser og gensidig kritik er klassiske former for holdningspåvirkning, som i visse af samfundene findes i en højt udviklet form. Mest berømt er Oneida's »mutual criticism«, som fandt sted hver søndag og blev anset for samfundets hjørnesten. Den har mange træk fælles med »hjernevask« i det nye og det gamle Kina: Den kritiserede hører i tavshed på de

TABEL 7

Bekendelser og gensidig kritik og levedygtighed

Hyppighed af former for bekendelse og gensidig kritik	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Regelmæssig bekendelse	44	9	0	20
Bekendelse ved optagelse	50	8	0	19
Gensidig kritik, gruppe-bekendelse	44	9	26	19
Gensidig overvågning	29	7	0	17
Overvågning ved ledere	43	7	6	17

Anm. og kilde: Se tabel 2.

TABEL 8

Fælles møder og levedygtighed

Hyppighed af fælles møder	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Regelmæssige fælles møder	100	9	81	16
Fællesmøder afholdt daglig	56	9	6	16

Anm. og kilde: Se tabel 2.

andres kritik af hans livsform, hvorefter han eventuelt supplerer med en selvbekendelse [24 : 287–301]. I Oneida troede man så meget på »criticism«, at man endog mente at kunne helbrede sygdomme med den. Forekomst af sådanne fænomener bidrager øjensynligt stærkt til overlevelse:

3) Fælles møder og gudstjenester findes i alle samfundene, men i stærkt varierende omfang. I Amana var der religiøse møder hver aften, samt onsdag, lørdag og søndag morgen [24 : 51]. I Aurora og Bethel derimod kun to gudstjenester om måneden, og de var meget enkle uden ceremonier; søndagen brugte man til musik og andre fornøjelser [24 : 310]. Igen ses en temmelig kraftig sammenhæng med samfundets levetid:

4) Undervisning af både børn og voksne indebærer en væsentlig holdningspåvirkning, især da man i mange samfund indskrænkede sig til at læse Bibelen og samfundets egne hellige skrifter. Mange samfund udgav både bøger og aviser. Børnene blev ofte opdraget i børnehaver adskilt fra forældrene, i Oneida fra de var vænnet fra, i Zoar fra de var tre år gamle [24 : 97, 201]. Flere af samfundene, især blandt de irreligiøse har været foregangsmænd i USAs sociale udvikling og har øvet varig og betydningsfuld indflydelse på kvindernes frigørelse, negrenes frihedskamp og på undervis-

TABEL 9

Undervisning og levedygtighed

Hyppighed af former for undervisning	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Adskillelse af forældre og børn	48	8	15	20
Undervisning i samfundets doktriner	38	8	18	11
Krav om indlæring af regler	25	8	18	11

Anm. og kilde: Se tabel 2.

ning [7 : 31]. Medlemmerne af Brook Farm, der overvejende var intellektuelle, tjente deres indtægter ved at drive en skole af høj kvalitet. – Undervisning af medlemmerne viser en systematisk, men ret begrænset sammenhæng med levedygtighed.

5) Ritualer og mystiske hændelser forekommer i flere samfund, men mangler ganske i andre, således i Zoar og Bethel og Aurora [24 : 104, 312]. Berømtest er Shakernes danseritualer, der oprindelig var spontane følger af trancetilstande, og som kunne være særdeles voldsomme med absencer og besvimelser til følge; efterhånden blev de mere rituelle [2 : 136–151; 24 : 236–244]. Hos Shakerne og også hos inspirationisterne (heraf navnet) i Amana forekom inspireret »tungetale«, som blev nedskrevet og udgivet i bogform og siden studeret indgående. I flere samfund fejres specielle helligdage, f. eks. »the Lord's Supper« i Amana, en storstilet religiøs fest, der kun afholdes sjældent, med års mellemrum, og kun foranlediget af en inspireret meddelelse gennem et af »instrumenterne« [13 : 175; 24 : 56]. Tabel 10 viser disse fænomeners kraftige sammenhæng med levedygtigheden.

Selektion af medlemmer er en effektiv og meget udbredt metode til, om ikke at ændre, så dog kontrollere de individuelle holdninger. Robert Owen's famøse New Harmony er et eksempel på, hvor galt det kunne gå; meget tyder på, at det hurtige sammenbrud skyldes, at der overhovedet ingen selektion var. Medlemmerne var vidt forskellige uden fælles ideer, de fleste uden ideer overhovedet, idet de blot var hidlokket af håbet om en behagelig tilværelse [13 : 106]. De fleste samfund havde optagelsesbetingelser: prøvetid, bekendelser, ideologiske tilkendegivelser og løfter; mange krævede al

TABEL 10

Ritualer og levedygtighed

Hyppighed af former for ritualer og ceremonier	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Sange om samfundet	63	8	14	14
Fællessang som institution	100	7	73	11
Særlige fest- og helligdage	83	6	50	10
Ledere har særlige, magiske evner	78	9	20	21
Medlemmer har særlige, magiske evner	89	9	15	20
Magiske evner er udtryk for højt religiøst niveau	75	8	10	19
Irrationelle grunde for beslutninger	57	7	15	20

Anm. og kilde: Se tabel 2.

ejendom afleveret ved den endelige optagelse, men der var ingen krav om en bestemt sum. Udmeldelsesbetingelserne varierede, men gennemgående fik medlemmer, der forlod samfundet, rigeligt med kontante penge med sig – især i de vellykkede samfund.

Blandt de mange faktorer i Kanter's materiale synes de følgende at have særlig stor betydning: ideologiske (men ikke økonomiske) krav ved indmeldelse, forudgående bekendtskab mellem medlemmerne, fælles religiøs baggrund, samt en vis homogenitet m. h. t. social oprindelse. Desværre kan det ikke belyses, hvilken social oprindelse, der er mest gunstig for overlevelse; herom har C. Gide den interessante hypotese, at det er de velstillede og veluddannede, altså dem, der klarede sig godt i det gamle, fordærvede samfund, der er bedst egnet til at leve i utopiske samfund, men denne hypotese er i hvert fald ikke uden undtagelser. Generelt kan det siges, at ensartethed mellem medlemmerne, herunder især fælles holdninger, på væsentlig måde øger chancen for succes. [9 : 68–70].

TABEL 11

Selektion af medlemmer og levedygtighed

Hyppighed af former for selektion af medlemmer	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Pekuniær ydelse ved optagelse	44	9	45	20
Ejendom afleveres ved optagelse	100	9	45	20
Ingen optegnelser af bidrag	50	8	28	14
Erstatning af ejendom ved udmeldelse formelt	43	7	42	12
Erstatning af ejendom ved udmeldelse i praksis	33	6	0	6
Erstatning af arbejde ved udmeldelse formelt	86	7	54	13
Erstatning af arbejde ved udmeldelse i praksis	86	7	33	9
Fælles religiøs baggrund	89	9	50	20
Samme økonomiske og uddannelsesmæssige status	88	8	63	16
Samme etniske oprindelse	67	9	15	20
Tidligere bekendtskab mellem medlemmer	100	8	85	20
Bekendelse ved optagelse	50	8	0	19
Nye medlemmer adskilles fra gamle	28	7	0	17
Prøvetid med begrænsede rettidigheder	63	8	53	15
Antagelse af ideologien kræves	56	9	19	21
Løfter ved optagelsen	88	8	29	21
Procedure for at godkende nye medlemmer	75	8	77	17
Ansøgere afvises hyppigt	50	6	54	11
Samfundets børn prøves før optagelse	78	9	24	21
Samfundet opstået af tidligere gruppe	78	9	62	21
Tidligere gruppe eksisteret over 10 år	56	9	5	21

Anm. og kilde: Se tabel 2.

Konkluderende finder man altså, at alle de betragtede variable, hvis virkning skyldes direkte styrkelse, påvirkning eller kontrol af individuelle holdninger, synes at have betydelig effekt på succes. Muligvis forklares holdningsvariablenes betydning af, at samfundene skal konkurrere med omverdenen om medlemmerne, jf. [7 : 547; 15 : 502]. Men det står fast, at holdningsfaktorer betyder langt mere end de strukturelle forhold.

7. ORGANISATORISK KONTROL

Ulighed kan bygge på enhver form for forskelle. Problemet er, om det for at realisere ligheden er nødvendigt at indskrænke udfoldelsesmulighederne – ikke blot den indskrænkning, som ligger i, at de stærke mister muligheden for at udplyndre de svage – men om det ved organisatorisk kontrol er nødvendigt at fjerne mere uskyldige forskelle, f. eks. friheden til at samtale med, hvem man ønsker, at læse de bøger og bruge det tøj, man ønsker – forskelle, som dog utvivlsomt kan stimulere uligheden. Dette kan betragtes som lighedens omkostninger og nødvendige forudsætninger, selv om de utopiske samfund ikke på nogen måde anså deres organisatoriske kontrol for et nødvendigt onde, men derimod som et mål i sig selv. I det følgende beskrives omfanget af disse regler på forskellige områder, samt hvordan reglerne håndhæves, altså behandlingen af afvigere.

Familien og kønsrollerne. Familien og kvindespørgsmålet har betydning for egalitære samfund af i hvert fald to grunde:

1) fasttømrede familier kan blive en trussel for samfundet, idet solidariteten ved en nærliggende mekanisme overføres fra det større samfund til den lille familiegruppe 2) familiesystemet, især som det var udformet på den tid, da de utopiske samfund blev oprettet, indebar en stærk økonomisk ulighed, idet manden i nogen grad kunne siges at have ejendomsret over kvinden [10 : 61]. Problemet vanskeliggøres ved, at familien har vigtige funktioner, både fra individets og fra samfundets synspunkt, nemlig en reproduktiv, en seksuel og en socialiserende funktion [1 : 69–75].

J. Freund [1 :46–56] foreslår fire muligheder til at løse familiespørgsmålet i et egalitært samfund. For det første er cølibat en mulighed, som kan lykkes i små religiøse grupper med frivillig deltagelse, og som findes hos Shakerne i Harmony og i flere andre samfund. Zoar havde cølibat fra 1817 til 1830, men ophævede det derpå. Cølibatet giver rekrutteringsproblemer, som dog Shakerne og flere andre kunne løse indtil for ganske nylig, og medfører, at mange unge forlader samfundet. Cølibat ledsages ofte af strenge regler om adskillelse af kønnene. Shakere af forskelligt køn måtte ikke give

hinanden hånden [24 : 166, 404]. Men samtidig pointerede Shakerne, ligesom næsten alle de utopiske samfund, kvindernes ligeberettigelse meget kraftigt (der var dog mange steder traditionel kønsarbejdsdeling). De utopiske samfund tog altså dette problem alvorligt 100 år før det øvrige USA og Europa. [13 : 179].

Som den anden mulighed kan den traditionelle familie bevares, hvilket var tilfældet i 3 af de 9 vellykkede samfund. Ofte har man foranstaltninger til at begrænse familiens betydning: flere familier bor i samme hus, fælles spisning, og opdragelse af børnene adskilt fra forældrene; dog fandtes intet sådant i Aurora, hvor man betragtede familien som værdifuld [24 : 309, 160].

J. Freund's to sidste muligheder, »promiskuitet« og »den emanciperede kvinde«, er vanskelige at afgrænse. Blandt de vellykkede samfund er der ét eksempel på disse andre muligheder, nemlig Oneida's »complex marriage«. Hensigten var at opnå den store, alle omfattende kærlighed og undgå for heftige følelser mellem enkeltpersoner, og formen var en meget begrænset og stærkt kontrolleret »promiskuitet«. Der krævedes særlig tilladelse for at få børn, som blev fjernet fra forældrene, når de var vænnet fra, og man tilstræbte aldersforskel mellem partnere, idet stærke følelser absolut måtte undgås. Dette har affødt store tragedier, og det påstås, at man i et tilfælde forbød en gravid kvinde og hendes mand at ses, fordi de var blevet forelskede [24 : 276, 292].

I følge tabel 12 er det lettest at realisere det egalitære samfund med cølibat og sværest med »fri kærlighed«. Desuden er kontrol af sexuelle relatio-

Kontrol af familie og kønsroller og levedygtighed

TABEL 12

Hyppighed af former for kontrol af familier og kønsroller	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Familieform:				
normal familie	33	9	71	21
cølibat	56	9	9	21
andre familieformer	11	9	20	21
Kontrol af sexuelle relationer	78	9	5	21
Adskillelse af børn og forældre	48	8	15	20
Familier bor i særskilte huse	67	9	95	20

Anm. og kilde: Se tabel 2.
Anm. Kanter angiver [15 : 505], at 8 af de vellykkede samfund har haft cølibat på et tidspunkt i deres historie. Men for Amana og Bethel, Aurora er det ukorrekt [24 : 32–36, 309; 13 : 160, 173], og Zoar havde kun cølibat i 17 af sin 81 år lange historie. Fejlen kan måske bero på, at cølibat i flere samfund, dog ikke i Bethel og Aurora, nyder højere anseelse end ægteskab. Det korrekte tal må da være 5 (56 %).

ner næsten en nødvendighed, og adskillelse af børn og forældre en stor fordel. Men det mest interessante er dog, at lighed på ingen måde er uforenelig med normale familier, et resultat, som også J. Freund når til, idet han konkluderer, at en mangfoldighed af samfundsformer er mulige, hvilket underbygges af dette materiale [10 : 54,65].

Den daglige levevis er ofte blevet kontrolleret for at udjævne forskelle, i utallige former og på mange områder: bolig, spisning, klædedragt, omgangsform, arbejde og fritid. Hos Shakerne var denne kontrol drevet meget vidt, som de hidtil nævnte eksempler illustrerer. Der er mange sære eksempler på omgangsformer; i Ephrata bar alle mænd skæg, som de trak i som hilsen [13 : 46]. Visse samfund havde nøje regler for alt, også, hvad fritiden skulle bruges til; Shakerne mediterede hver aften i en halv time. Andre steder var det mere lempeligt; i Zoar brugte man kaffe, te og tobak, selv om det formelt var forbudt, og flere steder, således i Oneida, var der ingen faste arbejdstider, og ingen steder arbejdede nogen umenneskeligt hårdt. På dette felt havde de altså større frihed, end de fleste har i vort samfund, og de havde på de fleste af livets områder langt større frihed end jævne mennesker i deres samtid.

Mange af disse former for kontrol har stærk sammenhæng med overlevelse, især et fast dagsprogram, megen tid sammen med andre og ens klædedragt, men ikke fælles bolig og spisning.

TABEL 13

Kontrol af daglig levevis og levedygtighed

Hyppighed af former for kontrol af daglig levevis	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Fast program for dagens gang	100	6	54	15
Detaljeret forskrift for dagens gang	67	6	13	15
Regler for personlig opførsel	63	8	31	19
Ringe mulighed for privatliv	22	9	13	16
Mere end 66 % af tiden sammen med andre	63	8	23	13
Fælles boliger	33	9	67	21
Fælles spisesale	56	9	79	19
Ensartet klædedragt	89	9	30	17
Fælles måltider	43	7	40	10
Forbud mod tobak, alkohol eller andre nydelsesmidler	78	9	55	20
Anden afholdenhed	71	9	9	21

Anm. og kilde: Se tabel 2.

TABEL 14

Kontrol med forhold til omgivelserne og levedygtighed

Hyppighed af former for kontrol af forhold til omgivelserne	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Geografisk adskillelse	100	9	100	21
Vold eller økonomisk diskrimination fra omgivelserne	63	8	50	20
Selvforsynende i høj grad (egne læger)	100	7	55	18
Særligt ord for omverdenen	57	7	0	17
Omverdenen anses for ond, farlig	28	7	0	19
Talesproget ikke engelsk	56	9	14	21
Særligt talesprog, jargon	22	9	11	19
Aviser udefra læses ikke	50	6	6	16
U.S.A.'s nationale festdage fejres ikke	75	4	67	6
Medlemmer forlader sjældent samfundet	100	2	0	7
Regler for omgang med besøgende	43	7	7	15
Ikke-boende medlemmer findes ikke	86	7	41	17
Samfundet opfører selv bygninger	100	9	83	21

Anm. og kilde: Se tabel 2.

Forholdet til omgivelserne. Mange af samfundene har haft problemer med omgivelserne: fjendskab, forargelse, latterliggørelse samt de ugæstmilde vilkår fælles for alle nybyggere. Igen er Bethel og Aurora undtagelser; de havde livligt samkvem med naboerne og drev restaurationer ved markeder. Mange samfund pålagde medlemmerne ringe kontakt udadtil, selv om de fleste efterhånden fik gode forhold til naboerne, for hvem de var en åbenbar gevinst; de var hæderlige, lavede gode produkter og kunne i visse tilfælde levere mangelvarer, f. eks. undervisning. Af tabel 14 ses, at isolation fra omverdenen har nogen sammenhæng med succes.

Behandling af afvigere. Beskrives behandlingen af afvigere udfra en dimension: konformitetspres – straf [1 : 245–251], er konformitetspres fremherskende i de utopiske samfund, hvor atmosfæren præges af åndelig intimitet, og hvor ideologien er humanitær [24 : 178]. Problemet med afvigelser er generelt lille, nok fordi der altid er den mulighed at forlade samfundet. Sådanne afhoppere behandles altid fair; selv om de ikke altid får lige så mange penge med sig ud, som de bragte ind, så får de altid penge til en ny start [13 : 173]. I Bethel var man særlig large; her havde nogle tidligere medlemmer en købmandsbutik midt i byen [24 : 325]. Gennemgående behandles afvigere hårdere i vellykkede end i mislykkede samfund, men den eneste stærke sammenhæng er m. h. t. »offentlig kritik af afvige-

TABEL 15

Behandling af afvigere og levedygtighed

Hyppighed af former for behandling af afvigere	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Offentlig kritik af afvigere	67	9	19	16
Fratagelse af rettidigheder som sanktion	25	8	12	16
Deltagelse i dele af samfundslivet forbydes som sanktion	38	8	14	15
Oftere straf end udstødelse af samfundet	67	6	40	5
Ejendom tilbagebetales ved udtrædelse – formelt	57	7	58	12
Ejendom tilbagebetales ved udtrædelse – i praksis	67	6	100	6
Arbejde tilbagebetales ved udtrædelse – formelt	14	7	46	13
Arbejde tilbagebetales ved udtrædelse – i praksis	14	7	67	9

Anm. og kilde: Se tabel 2.

re«, og dette kan med stor ret betegnes som en metode til holdningspåvirkning.

Det må konkluderes, at en vis høj grad af kontrol er nødvendig i egalitære samfund, men der er store variationer, og ingen specielle former for kontrol synes at være nødvendige betingelser, således ikke en bestemt familieform. Sammenhængene med succes er noget mindre end holdningspåvirkningernes sammenhænge med succes. Desuden må mange af kontrolmetoderne, deriblandt dem, der har kraftige sammenhænge med succes, formodes at virke i høj grad som en følge af, at de indebærer mulighed for direkte holdningspåvirkning.

8. LEDELSE OG MAGTFORHOLD

Ved en beskrivelse af ledelses- og magtforhold i utopiske samfund er det nødvendigt at sondre mellem ideologisk og økonomisk ledelse, fordi de adskiller sig fra mere velkendte samfundsformer ved deres stærkt ideologiske atmosfære og deres optagethed af rent religiøse, ideologiske aktiviteter. Alle økonomiske mål er underlagt de ideologiske, og ideologiske ledere tilraner sig ikke økonomisk magt med personlig fordel for øje, som det ofte er tilfældet med præsteskaber [17 : 256–266]. Den ringe størrelse i forbindelse med de økonomiske måls underordnede stilling bevirker tillige, at hverken tvangsmæssig eller utilitaristisk magt forekommer, så at al magt er af normativ karakter og altså forudsætter legitimitet [9 : 51, 59–61].

Den ideologiske ledelse udøves ofte af en patriarkalsk lederskikkelse eller profet, især i de religiøse samfund, således Mother Ann (Ann Lee) hos Shakerne, »The Public Universal Friend« (Jenima Wilkinson) i Jerusalem, George Rapp i Harmony, Joseph Baümeler i Zoar, dr. Keil i Bethel-Aurora og til en vis grad J. H. Noyes i Oneida. Men i Amana fandtes ingen sådan profet; de religiøse ledere var de inspirerede »Werkzeug«, der blev udpeget ved »inspiration«, og som ikke, hvilket er et særsyn, var immune på nogen måde, men tværtimod kunne kritiseres voldsomt og endog udstødes af samfundet. [24 : 26]. Men i de fleste tilfælde er den ideologiske ledelse temmelig rendyrket karismatisk med Webers terminologi, dvs. med betoning af overnaturlige evner, lederes immunitet, ringe formel social kontrol og irrationelle beslutningsgrundlag [32 : 245–252], og dette synes gunstigt for succes, jf. tabel 16. Denne tabel må dog tages med store forbehold, fordi Kanter ikke har kategoriseret materialet udfra denne synsvinkel, og specielt ikke har skelnet mellem ideologisk og økonomisk ledelse. – I visse tilfælde er den karismatiske ledelse ændret til mere traditions-begrundet ledelse ved grundlæggerens død, forudsat at de derved opståede afløsningskriser, som i nogle tilfælde var skæbnesvangre, har kunnet overleves. [9 : 51–56].

TABEL 16

Karismatiske og bureaukratiske træk ved ledelsesformen

Hyppighed af træk ved ledelsesformen	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Karismatiske træk – i den ideologiske sfære:				
Magt til personer med magiske evner	78	9	20	21
Særlig immunitet for ledere	63	8	16	18
Ledere kan ikke kritiseres eller afsættes	88	8	58	12
Irrationelle beslutningsgrundlag	57	7	15	20
Ledere er grundlægger eller trænet af forgængere	100	9	50	10
Ideologi forbinder samfundet med historiske personer	89	9	24	21
Bureaukratiske træk – i den økonomiske sfære:				
Autoritets-hierarki	44	9	40	20
Faste regler for dagens gang	100	6	54	15
Spørgsmål afgøres udfra princip af højere orden	100	9	58	19
Betaling for arbejde	0	8	59	17
Krav om dygtighed for optagelse	12	8	23	17

Anm. og kilde: Se tabel 2.

Den økonomiske ledelse. Samtidig med, at den ideologiske ledelse kunne være stærkt irrationel, havde adskillige samfund en særdeles effektiv økonomisk ledelse og organisation. I begrænset omfang var bureaukratiske træk til stede, jf. tabel 16, men den ringe størrelse forhindrer udstrakt brug af skrevne meddelelser og formelle regler i det hele taget, som er bureaukratiets vigtigste kendetegn [1 : 163–167; 32 : 196–245]. Der er næppe tale om udelukkelsesforhold mellem karisma og bureaukrati, idet bureaukrati snarere må siges at forudsætte karisma, nemlig i form af overordnede målsætninger.

I den økonomiske ledelse findes i mange samfund demokratiske valgformer; Amana havde foruden de inspirerede ledere en regering med 13 medlemmer valgt for ét år [24 : 37], og sådanne valgmetoder fandtes også i Zoar [24 : 106; 13 : 98]; mens Shakerne, hvor »the elders« valgte alle underordnede ledere samt deres efterfølgere, og Bethel-Aurora havde autokratisk styre [24 : 68, 310]. – I de utopiske samfund er betydningen af demokratiske former en anden end i vort samfund, fordi interessekonflikter er utænkelige – de vil hurtigt medføre opløsning – så at magten først og fremmest er funktionelt betinget, og desuden blev alle anliggender drøftet ved de hyppige fælles møder, så at informationsniveauet var usædvanligt højt. Tabel 17 belyser demokratiske formers udbredelse, men desværre mangler væsentlige oplysninger; der ser ikke ud til at være systematiske forskelle mellem vellykkede og mislykkede samfund.

Kriser og konflikter har nøje forbindelse med magtapparatet; der kan skelnes mellem tre former: legitimitetskriser, afløsningskriser og interessemodsætninger, idet egentlige klassekampe ikke kan tænkes i sådanne samfund [29 : 54]. Legitimitetskriser [1 : 117–124] i mange former har forekommet og været anledning til mange samfunds opløsning, således skismaet i Harmony i 1830 om cølibatet, og protesterne mod Etienne Cabet's magtsyge og dårlige ledelse af den første Icaria-koloni i Navoo, hvor man udviste Cabet i 1856 [13 : 205].

TABEL 17

Demokratiske ledelsesformer og levedygtighed

Hyppighed af demokratiske ledelsesformer	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Ideologiske ledere kan kritiseres og afsættes	12	8	42	12
Regelmæssige fælles møder	100	9	81	16
Daglige fælles møder	56	9	6	16

Anm. og kilde: Se tabel 2.

I karismatisk ledede samfund opstår let afløsningskriser ved lederens død [9 : 55–56], og dette er der enkelte eksempler på. Dr. Keils død var direkte årsag til Bethel-Auroras opløsning, og Noyes' forslag om at gøre hans søn til leder efter ham var medvirkende til Oneida's tilbagegang [13 : 165, 195].

Interessekonflikter har ikke forekommet så ofte som legitimitetskriser. Dog har ledere i visse meget få tilfælde udnyttet deres stilling til personlig vinding. Sluyter, der ledede det meget tidlige samfund Bohemia Manor (1683 – 1727), udbyttede de øvrige medlemmer og blev meget rig. Han holdt også slaver. Dette var medvirkende til koloniens opløsning [13 : 35].

Det var dog sjældent, at direkte konflikter mellem ledere og menige opstod og var årsag til opløsning. jf. tabel 19. Normalt havde samfundene både gode og dygtige ledere. Der har, som det fremgår af tabel 18 og tidligere tabeller, været en reel magtdifferentiering, men dette resultat må modificeres af følgende betragtninger: 1) differentieringen har været størst i den ideologiske sfære, hvor de vellykkede samfund har haft større magtdifferentiering end de mislykkede, men dette har ikke været tilfældet m. h. t. økonomisk magt 2) der har ofte været tale om en enkelt profet, der var genstand for kraftig persondyrkelse, mens de øvrige medlemmer var ligestillede, og tillige havde visse, men ikke økonomiske særrettigheder 3) normalt har der været en udpræget status-inkongruens, idet økonomisk og ideologisk ledelse ofte er adskilt, og økonomisk magt ikke medfører personlig fordel, ofte tværtimod, som hos Shakerne, hvor »the elders« levede endnu mere tarveligt end de øvrige [24 : 172]. Dog benyttede Jenima Wilkinson i Jerusalem sin stilling til at indsamle personlige gaver og ydelser i temmelig stor stil [13 : 63]. – Den centrale stratifikationsfaktor er altså ideologisk prestige, i modsætning til vort samfund, hvor prestige nærmest udelukkende er en funktion af magt og velstand [17 : 430–431]. De forekommende kriser og konflikter har normalt deres rod i ideologiske forhold, ikke i økonomiske interessekonflikter.

TABEL 18

Grad af magtdifferentiering og levedygtighed

Hyppighed af former for magtdifferentiering	Vellykkede		Mislykkede	
	%	N	%	N
Særlige rettigheder for ledere	78	9	16	18
Særlige separate boliger for ledere	75	8	7	15
Særlige tiltaleformer overfor ledere	67	9	10	19
Foreskrevet ærbødighed overfor åndelige ledere	44	9	5	20

Anm. og kilde: Se tabel 2.

9. KONSEKVENSER AF ØKONOMISK LIGHED

Mens der hidtil er beskrevet forudsætninger for at realisere økonomisk lighed, skal her nogle konsekvenser af social lighed diskuteres. Denne sondring er noget vilkårlig, og adskillige forhold kan anskues udfra begge synsvinkler.

Den sociale velfærd er i alle samfundene på et meget højt niveau, især efter samtidens, men også efter en nutidig dansk målestok. De arbejdede ikke hårdt, fik rigelig mad, var sunde og havde langt større middellevetid end andre amerikanere; menneskelig elendighed i form af arbejdsløshed, alkoholisme og gangster-terror var ukendt; de ofrede meget på komfort og hygiejne, sørgede for syge og gamle og var i det hele taget gode mod mennesker og dyr [24 : 399–409]. Alle modtog skoleundervisning, kvinderne opnåede ligeberettigelse [13 : 179], de holdt ikke slaver og gik ind for racemæssig ligestilling, som i flere tilfælde, hvor samfundene var racemæssigt blandede, blev realiseret [13 : 113–116]. Som et eksempel på, hvor naragtig argumentationen imod økonomisk lighed og social tryghed har været, skal nævnes økonomernes forudsigelse af, at fødselstallet, når truslen om fattigdom ikke holdt det nede, ville stige katastrofalt; tendenser i denne retning er ikke forekommet [5 : 650], dog med undtagelse af Hutteritterne, som har en ekstraordinær høj fertilitet, men nærmest som et ideologisk princip [3]. Andre fordomme på samme plan venter stadig på at blive udryddet.

Innovationer og økonomisk effektivitet. De samfund, der overlevede startvanskelighederne og opnåede lang levetid, blev bemærkelsesværdige økonomiske successer med betydeligt højere velstandsniveau end omgivelserne. Der var kun få problemer med dovenskab – undtagen i samfund som New Harmony, hvor man forsømte den ideologiske skoling –, og den stærke ideologiske kontrol har ikke hæmmet udfoldelsesevnen og opfindsomheden på andre områder. Tværtimod var de utopiske samfund ofte inspirationskilder for naboer og arnesteder for social forandring og diffusion [24 : 281, 285], og de opfandt og udviklede maskiner, landbrugsmetoder etc. Særlig kendt er Josiah Warren, der grundlagde Hopedale for penge, han havde tjent ved sine opfindelser. Selv om der er store variationer, er hovedindtrykket, at den økonomiske lighed og den ideologiske kontrol ikke hæmmede innovationsevnen, og det i stratifikationsteorien ofte fremhævede udgangspunkt: at de fremragende præstationer kræver belønning i form af økonomisk ulighed [30 : 107], må derfor være forkert. Derimod synes ligheden at befordre præstationer hos alle samfundsmedlemmer, ikke blot hos et fåtal [24 : 285], og dette kan ikke forklares af selektive faktorer, idet se-

lektionen af nye medlemmer ikke skete efter dygtighed eller færdigheder, især ikke i de vellykkede samfund, der tillige var mest kreative.

Kulturel udfoldelse. De fleste samfund udgav bøger, mest deres hellige skrifter, samt aviser, f. eks. »The Oneida Circular«, der var et virkeligt kvalitetsblad [24 : 265]. Trods store variationer var det kulturelle niveau overalt højere end omgivelsernes, særlig i Brook Farm, i Harmony, hvor der dyrkedes musik (men ikke dans) [24 : 88], hos Shakerne, hvis arkitektur er anerkendt. Skoler og biblioteksvæsen blev tidligt udbygget [13 : 113–115, 131; 24 : 399]. Mange steder læste man kun Bibelen, men man sendte ofte enkelte medlemmer til universiteterne for at lære »nyttige ting«, især medicin. Dette gjorde f. eks. Bethel og Aurora, hvis kulturelle stade i øvrigt var lavt i forhold til de øvrige samfund, men ikke i forhold til omgivelserne; deres by var ikke pæn, de havde ingen fornøjelser, intet udover det nødvendige; den økonomiske succes var ikke engang særlig stor, men de havde den tilfredsstillelse at leve i et samfund, hvor mennesker behandler hinanden godt, men man tør vel næppe betegne dette som en form for kultur!

Var tilværelsen i de utopiske samfund lige så triviel og spøgelsesagtig trist som det meste af den utopiske litteratur? Det mener Charles Gide: »Hélas, les pays que nous explorons sont des pays tristes, peuplés de fantômes« [11 : 12]. Det er givet, at de på ét punkt har lidt under en væsentlig indskrænkning i den personlige frihed i forhold til deres omgivelser: de har ikke haft retten til fri udplyndring af andre mennesker, f. eks. at gøre dem til slaver, som andre velstillede amerikanere havde og for den sags skyld stadig har. På andre punkter var friheden langt større: det må betragtes som en form for frihed at være ude over bekymring for sult og arbejdsløshed. Begrebet frihed er som så mange andre begreber flerdimensionalt, og forenklinger fører let til misforståelser.

Samfundene manglede ofte enhver form for luksus, og mange samfund var næsten fuldstændig uden fornøjelser og adspredelser i vor forstand. Vurderet i forhold til en nutidig, velsitueret intellektuels forestillinger om den ideelle samfundsform må de utopiske samfund derfor komme til kort. Men den rette målestok for disse samfund er jævne menneskers vilkår i samtiden, og da er billedet et ganske andet. Nordhoff, der besøgte en lang række samfund omkring 1870, skriver herom: »But to be fairly judged, the communal life, as I have seen and tried to report it, must be compared with that of the mechanic and labourer in our cities, and of the farmer in the country; and when thus put into judgement, I do not hisistate to say that it is in many ways – and in almost all ways – a higher and better, and also a pleasanter life.« [24 : 406]. Først og fremmest levede disse mennesker i samfund, hvor det var et explicit formuleret og højt vurderet mål,

at man ville behandle hinanden anstændigt, og dette har åbenbart været en overvældende oplevelse for disse mennesker.

10. OPLØSNINGSÅRSAGER

Ingen af de kommunistiske samfund eksisterer mere i deres oprindelige form, kun ét Shakersamfund er tilbage, befolket af få, gamle mennesker, og andre samfund har oplevet en lignende gradvis uddøen; Amana har dog stadig ca. 1400 medlemmer, men her er kommunismen erstattet med en kooperativ organisation [11 : 121, 155–160; 13 : 220–221]. Opløsningsårsagerne har været af mange arter. Rent eksterne hændelser var nogle steder årsagen, f. eks. ildebrand i Brook Farm [13 : 154], og Hopedale opløstes, fordi den industri, der var hovederhverv, blev ruineret på grund af konjunkturforandringer. Ruinering af mere uspecificerede grunde er almindelig, f. eks. i The Northhampton Association, og uheldig beliggenhed f. eks. i Icaria, der var plaget af malaria [13 : 128, 202]. Manglende selektion af medlemmer var en væsentlig årsag til New Harmony's fiasko, og uenighed og strid var den direkte årsag i mange tilfælde. Her kan sondres mellem stridigheder (disintegration) og dårlig organisation (disorganisation). Disintegration er den hyppigste årsag: i Hopedale, hvor nogle rige medlemmer rejste medbringende al deres ejendom [13 : 124], samt i Oneida, hvor dog den væsentlige årsag var ekstern, nemlig naboernes forargelse over de umoralske ægteskabelige forhold [13 : 195]. Disorganisation var en af årsagerne til den svenske Bishop Hill's opløsning; man manglede stærkt en effektiv central ledelse [24 : 349; 1 : 190–192]. Lederens død var opløsningsårsag i

TABEL 19

Direkte oplosningsårsager for de utopiske samfund

Hyppighed af direkte opløsningsårsager	Utopiske samfund	
	Antal	%
Eksterne faktorer	10	15
Ruinering	14	21
Dårlig beliggenhed, ufrugtbar jord	7	11
Uheldig eller manglende selektion af medlemmer	5	8
Indre stridigheder (disintegration)	14	21
Mangel på eller dårlig ledelse (disorganisation)	5	8
Lederens død	4	6
Svigtende tilgang af medlemmer	7	11
I alt	66	101

Kilde: [5 : 661–664] samt [13; 24; 25] jf. [16 : 38–42].

Jerusalen og i Bethel-Aurora [13 : 53, 165], og rekrutteringsproblemer var afgørende hos Shakerne og andre samfund med cølibat [2; 16 : 139].

I tabel 19 forsøges en talmæssig oversigt, som dog er vanskelig at fortolke, da kategorierne overlapper, og da der næsten altid optræder flere årsager simultant eller successivt. I tabellen angives blot de akutte, udløsende anledninger, hvis virkning betinges af hele det historiske forløb, som rummer de egentlige årsager. En virkelig analyse ville kræve tidsmæssige betragtninger. – Selv om tallene ikke siger meget, er der intet i dem, der modsiger hovedkonklusionen: Det er ikke samfundenes økonomiske lighed, der er direkte årsag til deres eventuelle fiasko. Tværtimod havde samfund med større lighed gennemgående længere levetid end samfund med mindre lighed, jf. tabel 2.

11. KONKLUSIONER

Den realiserede lighed. »Ulighed hersker overalt« [28 : 18] – også i de utopiske samfund. Men dette udsagn er trivielt, hvis man som mange sociologer ikke skelner mellem stærk ulighed og svag ulighed, for i så fald følger uligheden som en nødvendig konsekvens af, at alle mennesker ikke opfører sig nøjagtig ens hele tiden. Men hvis begrebet ulighed skal anvendes meningsfuldt, må man vurdere ulighedens styrke, d.v.s. i hvor høj grad den medfører forskelle i enkeltpersoners udfoldelsesmuligheder, og da må den fundne ulighed i de utopiske samfund betegnes som så svag, at de utopiske samfund kan betragtes som realiserede egalitære samfund. Den økonomiske lighed i de mest vellykkede samfund er nærmest total; m. h. t. prestige er der en begrænset stratifikation, hvor det afgørende kriterium er efterlevelse af de egalitære normer; magtdifferentieringen i den økonomiske sfære er funktionelt betinget og af ringe betydning, da magt ikke er forbundet med økonomiske fordele; endelig er magtdifferentieringen i den ideologiske sfære ofte kraftig, som regel i form af persondyrkelse af en profet med særstilling, men denne differentiering er nøje forbundet med normefterlevelse og den dertil knyttede prestige. Nærmere er de utopiske samfund ikke kommet det egalitære ideal, men dette er nær nok til – da der ikke differentieres økonomisk, og da økonomi er det overordnede stratifikationskriterium – at det må betegnes som lighed. Bemærkelsesværdigt er det, at der blandt de egalitære samfund faktisk er nogle vellykkede med lang levetid, og at de vellykkede gennemgående har flere egalitære træk end de mislykkede. Materialet giver derfor denne konklusion:

1. Økonomisk lighed er mulig.

Betingelser for lighed. Den nødvendige og efter dette materiale at dømme tilstrækkelige betingelse for lighed er en fælles grundlæggende ideologi, som

hævdes fanatisk, og som støttes af holdningspåvirkende og -bevarende mekanismer samt af selektion af medlemmer, idet disse fænomener viser den stærkeste sammenhæng med succes. [13 : 222–229; 16 : 140, 146; 24 : 409–418]. I dette materiale er det tillige nødvendigt, at ideologien er religiøst funderet, hvilket må skyldes, at religiøse holdninger er stærkere end andre, og dette er formodentlig et tidsbestemt, historisk-kulturelt fænomen. Desuden er en vis indre organisatorisk kontrol nødvendig, men der er stor variation i grad og område, og utvivlsomt beror denne virkning på, at stærk kontrol er en nødvendig betingelse for direkte holdningspåvirkning. Hvad angår samfundets konkrete, detaljerede udformning er store variationer mulige, således m. h. t. organisation af produktionen og m. h. t. familieformen. Derfor bliver konklusionen:

2. *De afgørende betingende faktorer for lighed er de individuelle holdningsfaktorer.*

Konsekvenser af lighed. Udover de mere indlysende konsekvenser af lighed, nemlig social velfærd og økonomisk tryghed, må følgende fremhæves: Intet tyder på, at økonomisk lighed forringer kreativiteten eller innovationsevnen hverken på det kulturelle eller det økonomiske område, snarere tværtimod. Ud fra dette materiale må det konstateres, at ulighedens funktion: at øge motivationen hos personer med høj status, opvejes af dens disfunktion: at svække motivationen hos personer med lav status, og konklusionen bliver:

3. *Økonomisk lighed er forenelig med økonomisk effektivitet.*

Resultaternes anvendelighed. De behandlede utopiske samfund er nøje betinget af de dengang herskende økonomiske og kulturelle forhold, og forsøg i denne skala og denne form findes ikke i nutiden, men traditionen føres videre af forskellige fabriks- og landbrugskollektiver, som eventuelt kunne drage nytte af de indhøstede erfaringer [13 : 230–233]. Kramer [16] har med case studies sammenlignet de her behandlede samfund med en række moderne, mindre kollektiver af storfamilietypen [16 : 190]. Der er visse forskelle mellem de historiske og de moderne samfund, især at chancen for succes i de moderne samfund er størst med små medlemstal, mens det modsatte var tilfældet for de historiske samfund. Et væsentligt fællestræk er imidlertid, at individuelle holdningsvariable spiller den centrale rolle også i de moderne kollektiver.

Resultaternes gyldighed kan drages i tvivl af mindst to grunde. For det første lider metodikken i denne analyse af skavanker, præget, som den er, af illustrerende eksempler suppleret med et talmateriale indsamlet med andre formål for øje. Derfor kommer konklusionerne i for høj grad til at bero på

skønsmæssige vurderinger. En mere dybtgående analyse af alle variable under ét ville nok være mulig, men det er tvivlsomt, hvor meget nyt en sådan analyse ville bringe for dagen m. h. t. hovedresultatet om holdningsfaktorernes dominerende betydning.

For det andet gør specielle forhold ved disse samfund det problematisk at generalisere konklusionerne, som påpeget især af W. E. Moore [7 : 547]. Dette gælder særlig resultatet om, at økonomisk lighed er mulig. Det kan hævdes, at en række forhold gør det særlig let at realisere lighed i disse samfund: de er små, nybyggere, agerbrugere og isolerede fra omverdenen; denne isolation blev det med tiden gradvis vanskeligere at opretholde, og dette er uden tvivl en vigtig grund til samfundenes hensygnen. Men på den anden side er der ligeledes forhold, der gør ligheden særlig vanskelig at realisere i disse samfund: de skal konkurrere med omverdenen om medlemmerne, der altid har mulighed for at løse deres personlige problemer ved at forlade samfundet, og de må alle siges at befinde sig i lighedstilstandens begyndelsesfase, hvor omskoling og ændring af rodfæstede holdningsmønstre er en hovedopgave, som ikke er simpel. jf. [24 : 417].

De sociologiske love. På trods af disse åbenbare svagheder må materialet dog siges at have en vis vægt og at berettige følgende konklusioner: Sammenhængene mellem strukturelle variable og stratifikation, som teorien postulerer, kunne slet ikke påvises at fungere eller at have effekter i dette materiale; tværtimod fandtes endda visse tydelige modsat rettede tendenser, jf. afsnit 5. Derimod fandtes kraftige sammenhænge med individuelle holdningsvariable i afsnit 6, hvis virkning derfor må siges helt at overskygge de strukturelle variables. Nu manifesterer alle sociologiske love sig i enkeltpersoners adfærd og dermed i deres holdninger; f. eks. postulerer teorien, at øget størrelse medfører vurderinger (hos enkeltpersoner) og dermed stratifikation. Hvad der her er søgt fremhævet – og som materialet synes at underbygge – er, at ingen af disse processer sker automatisk; de betinges af og kan ændres af andre eksisterende holdninger hos personerne, og disse kan påvirkes direkte ved utallige mekanismer. Og dette er, hvad der menes med, at holdninger kan modificere sociologiske love. Konklusionen bliver da, jf. [34]:

4. *Materialet viser, at meget kraftige sociologiske invarianser, nemlig sammenhænge mellem strukturelle variable fra stratifikationsteorien, kan modificeres af individuelle holdningsvariable.*

I sin videste konsekvens fører konklusionen til følgende: Der er intet andet end mennesket selv – hverken »menneskets natur«, overnaturlige guddomme, sociologiske naturlove eller anden deterministisk metafysik – der bestemmer menneskenes skæbne. Denne plasticitet indebærer, at et meget

stort antal samfundsformer er mulige, og dette kan let illustreres: i de vellykkede utopiske samfund, ligesom hos Arapesh-folket på New Guinea [1 : 227], er strid og vredesudbrud praktisk talt ukendte. For dem må vor samfundsform, hvor aggressivitet er om ikke estimeret, så dog tilrådelig, forekomme afsporet. Omvendt må vi anse samfundsformen i det vilde vesten, hvor en betragtelig del af den menneskelige kontakt blev formidlet ved hjælp af skydevåben, som sygelig, og der findes folkeslag, hvor indbyrdes strid er endnu mere udbredt.

Meget taler for, at sociologer i stedet for den håbløse søgen efter samfundsmæssige »naturlove« hellere skulle understrege de samfundsmæssige variationers vidde, et synspunkt, som bl. a. forfægtes af Galtung. Andre steder har det vist sig, at det, der forekom at være »naturlove«, kun var én Konstellation blandt et stort antal mulige. Således mente man i 30'erne, at intelligenskvotienten, »IQ«, var en konstant egenskab. Dette synspunkt er nu forladt, og det erkendes, at mulighederne for talentudvikling på det nærmeste er ubegrænsede.

Hvorvidt en så voldsom ekstrapolation ud fra dette specielle materiale er gyldig, især om holdningsvariable har samme betydning i store som i små samfund, kan kun eksperimenter i stor skala vise. Der er faktisk foregået og foregår stadig eksperimenter, der kan belyse dette, f. eks. i nutidens Kina, og oplysningerne derfra tyder på meget store resultater af holdningspåvirkninger.

LITTERATUR

I teksten sker henvisning til en bestemt titel ved i kantet parentes at anføre dens nummer og efter et kolon eventuelle sidetal, adskilt af kommaer.

1. E. Allardt og Y. Littunen: Sociologi. Stockholm 1962.
2. E. D. Andrews: The People called the Shakers. New York 1963.
3. J. W. Bennet: Hutterian Brethren. California 1967.
4. A. E. Bestor, jr: Backwoods Utopias. Philadelphia 1950.
5. F. A. Bushee: Communistic Societies in The Unites States. Political Science Quarterly. Vol. 20, 1905. pp. 625–664.
6. D. W. Douglas og K. Du Pre Lumpkin: Communistic Settlements. Encyclopaedia of the Social Sciences. Vol. 4. New York 1948. pp. 95–102.
7. D. D. Egbert og S. Persons eds: Socialism and American Life. Princeton 1952.
8. F. Engels: Socialismens udvikling fra utopi til videnskab. København 1963.
9. A. Etzioni: Modern Organizations. New Jersey 1964.
10. J. Freund: Le Statut de la Femme dens le Communisme. Cahiers Internationaux de Sociologie. Vol. XLIII. 1967. pp. 45–66.
11. C. Gide: Les Colonies Communistes et Cooperatives. Paris 1928.
12. W. A. Hinds: American Communities. Chicago 1908.
13. M. Holloway: Heavens on Earth. Utopian Cummunities in America 1680–1880. New York 1966.

14. H. Infield: Cooperative Communities at Work. New York 1945.
15. R. M. Kanter: Commitment and Social Organization: a Study of Commitment-mechanisms in Utopian Communities. American Sociological Review. Vol. 33. 1968. pp. 499–518.
16. W. B. Kramer: Criteria for the Intentional Community. University Microfilms Inc. Ann Arbor. Michigan 1955.
17. G. E. Lenski: Power and Privilege. New York 1966.
18. J. G. Leyburn: Frontier Folkways. New Haven, Conn. Yale 1935.
19. L. T.'s förlag: Bishop's Hill, svensk koloni på prærien. Stockholm 1969.
20. K. Mannheim: Ideology and Utopia. London 1936.
21. K. Marx. Med indledning, oversættelse og noter ved Johs. Witt-Hansen. København 1970.
22. K. Marx og F. Engels: Det kommunistiske manifest. København 1946.
23. Th. More: Utopia. København 1969.
24. C. Nordhoff: The Communistic Societies of The United States. New York 1966.
25. J. H. Noyes: History of American Socialisms. New York 1966.
26. S. Siegel: Nonparametric Statistics for the Behavioral Sciences. New York 1956.
27. G. Simmel: The Sociology of G. Simmel. Edt. by Kurt Wolf. New York 1950.
28. K. Svalastoga og P. Wolf: Social rang og mobilitet. København 1962.
29. K. Svalastoga: Social Differentiation. New York 1965.
30. M. M. Tumin: Social Stratification. New Jersey 1967.
31. F. Tyler: Freedom's Ferment. Minneapolis 1944.
32. M. Weber: Form Max Weber. Edt. by H. H. Gerth og C. Wright Mills. New York 1958.
33. G. Woodcock: Anarkismen. Stockholm 1964.
34. H. Aage: Holdningsvariablerne i sociologien. Magisterafhandling i sociologi. Manuskript. Sociologisk institut. Københavns Universitet, 1970.

BEFOLKNINGSTILVÆKST OG BEFOLKNINGS-PROGNOSER

JØRGEN WEDEBYE

1. INDLEDNING

I årenes løb har der dannet sig forskellige traditioner med hensyn til den løbende måling af de faktorer, som øver indflydelse på befolkningens udvikling. En gennemgang af almindelige befolkningsstatistiske publikationer vil hurtigt illustrere den udbredte anvendelse af begreber som middellevetid, samlet fertilitet, naturlig befolkningstilvækst, brutto- og nettoreproduktionstal, ind- eller udvandringsoverskud m. fl.

Nogle af disse mål tilgodeser en sammenfattet vurdering af flere forhold, således f. eks. den naturlige befolkningstilvækst og reproduktionstallene, som under ét belyser virkningerne af fertilitet og dødelighed. På grund af disse måls indhold og opbygning kan det være fristende at indfortolke en fremtidsvurdering i dem, men som vi skal se, må en sådan fortolkning modificeres med så væsentlige forbehold, at der ikke bliver meget tilbage af den. Befolkningsstatistikere har da også efterhånden anlagt en skærpet fortolkning i retning af det, der rent faktisk er tale om, nemlig en måling af de øjeblikkelige fertilitets- og dødelighedsvilkår.

Da det her omhandlede fortolkningsproblem er forholdsvis let anskueligt, og da det i øvrigt er velegnet som en illustrerende baggrund for den efterfølgende vurdering af forskellige prognosespørgsmål, skal vi ganske kort omtale den naturlige befolkningstilvækst samt brutto- og nettoreproduktionstallene.

2. DEN NATURLIGE BEFOLKNINGSTILVÆKST

Den naturlige befolkningstilvækst i en periode, f. eks. et år, bestemmes som forskellen mellem den summariske fertilitetskvotient (antal levendefødte pr. 1000 indbyggere) og den summariske dødskvotient (antal døde pr. 1000 indbyggere) i det pågældende år. Herved kommer den naturlige befolkningstilvækst til at udtrykke fødselsoverskuddet (antal levendefødte ÷ antal døde) pr. 1000 indbyggere, og hvis der ikke forekom ind- og udvan-

Den naturlige befolkningstilvækst 1965–1969.

År	Summarisk fertilitetskvotient i promille	Summarisk dødskvotient i promille	Den naturlige befolkningstilvækst i promille
1965	18,0	10,1	7,9
1966	18,4	10,3	8,1
1967	16,8	9,9	6,9
1968	15,3	9,7	5,6
1969	14,6	9,8	4,8

Kilde: Statistiske Meddelelser 1971: 3, tabel 1.

dringer (en lukket befolkning), ville dette være ensbetydende med en angivelse af befolkningens vækst i promille i det pågældende år.

Danmarks naturlige befolkningstilvækst i perioden 1965-69 fremgår af ovenstående tabel, som tillige viser de summariske fertilitets- og dødskvotienter.

Vi rejser nu det spørgsmål, om den naturlige befolkningstilvækst, f. eks. i 1969, fortæller os noget om den tilvækst, som under lukkede betingelser (altså uden ind- og udvandring) måtte forventes i de følgende år. Normalt vil dette i hvert fald kun være tilfældet under nogenlunde stabile fertilitets- og dødelighedsvilkår også i de enkelte aldersklasser.

Men selv om vi nu for samtlige aldersklasser forudsætter fuldstændig konstant fertilitet og dødelighed, kan den naturlige befolkningstilvækst alligevel undergå ændringer, fordi den summariske fertilitetskvotient såvel som den summariske dødskvotient og dermed også forskellen mellem disse er afhængig af befolkningens aldersstruktur.

En befolkning kan f. eks. vokse hurtigt, fordi man i øjeblikket har forholdsvis mange kvinder i de mest fødedygtige aldre, dvs. mellem 20–29 år. Hvis dette er et rent midlertidigt fænomen, som blot skyldes temmelig høje fødselstal over en begrænset periode 20–29 år tilbage i tiden, vil der senere indtræffe en nedgang i de mest fødedygtige kvinders andel af den samlede befolkning. Alt andet lige vil der under sådanne betingelser fremkomme en forholdsvis høj summarisk fertilitet i øjeblikket og en efterfølgende nedgang samt en ganske tilsvarende bevægelse i den naturlige befolkningstilvækst, selv om der altså ikke sker nogen som helst reel forandring i de aldersbetingede fertilitetskvotienter.

Aldersstrukturelle forskydninger af den nævnte art vil meget ofte gøre sig gældende på lidt længere sigt, hvorfor den naturlige befolkningstilvækst normalt vil være uegnet til at belyse langtidskonsekvenserne for befolkningstilvæksten af en tænkt videreførelse af de øjeblikkelige fertilitets- og dødelighedsvilkår.

Derimod vil de aldersstrukturelle forskydninger sjældent gøre sig gældende med overvældende stor styrke på kort sigt, og den naturlige befolkningstilvækst er derfor anvendelig, hvis det drejer sig om groft at bedømme, hvilke konsekvenser en fortsættelse af de øjeblikkelige fertilitets- og dødelighedsvilkår vil få for befolkningsudviklingen, f. eks. i de nærmest kommende år. Men bedømmelsen kommer naturligvis ikke til at holde stik, hvis de underliggende vilkår rent faktisk ændrer sig, således som det f. eks. var tilfældet fra 1966 til 1967 og videre frem til 1969, hvor fertilitetsniveauet som helhed faldt stærkt.

3. BRUTTO- OG NETTOREPRODUKTIONSTAL

Det er herefter forståeligt, at man har søgt at nå frem til et mål, som kan belyse, hvor stærkt befolkningen (bortset fra ind- og udvandring) vil vokse *på længere sigt,* hvis der ikke sker ændringer med hensyn til fertiliteten og dødeligheden i de enkelte aldersklasser. Med andre ord et mål, som i modsætning til den naturlige befolkningstilvækst er uafhængig af den aktuelle og den fremtidige befolknings aldersstruktur.

Dette formål er tilgodeset ved reproduktionstallenes opstilling, hvor man som udgangspunkt rejser spørgsmålet om, i hvilken udstrækning en generation på 1000 kvinder ville reproducere sig selv, hvis de i løbet af hele deres fødedygtige periode føder i overensstemmelse med de aldersbetingede fertilitetskvotienter i det pågældende kalenderår. Spørgsmålets besvarelse fører os frem til det såkaldte bruttoreproduktionstal, hvis vi forudsætter, at ingen af kvinderne dør før det fyldte 50 år, og til nettoreproduktionstallet, hvis vi tænker os, at de 1000 kvinder allerede fra fødslen bliver underkastet en dødelighed, der for hver eneste aldersklasse både før og under den reproduktive periode svarer til dødeligheden i det pågældende kalenderår, hvis fertilitets- og dødelighedsmæssige langtidskonsekvenser man ønsker at måle.

Som nævnt er der tale om en måling af kvindernes evne til at reproducere *sig selv,* således at vi altså alene opgør antallet af fødte *piger*. Hvis f. eks. nettoreproduktionstallet i et bestemt år er større end 1000, betyder det, at folketallet vil være voksende på længere sigt, hvis fertilitets- og dødelighedsniveauet i det pågældende år tænkes opretholdt i fremtiden. Det modsatte vil være tilfældet, hvis nettoreproduktionstallet er mindre end 1000.

Ifølge de angivne beregningsprincipper kommer forskellen mellem bruttoreproduktionstallet og nettoreproduktionstallet til at belyse dødelighedens indflydelse på reproduktionen, idet de to måls fertilitetsmæssige forudsætninger jo er ganske identiske. Hvis vi derfor foretager en parvis sammenstilling af brutto- og nettoreproduktionstal for en længere årrække tilbage i tiden, vil vi opnå mulighed for en kombineret bedømmelse af ferti-

litets- og dødelighedsudviklingens indflydelse på kvindernes reproduktionsevne, således at de to mål støtter hinanden ved belysningen af de underliggende vilkårs reproduktionsmæssige konsekvenser. På den anden side er der også kun tale om en vurdering netop af sådanne konsekvenser udledt under ganske bestemte forudsætninger, altså ikke om en egentlig fremtidsbedømmelse af, hvorledes den generation af piger, som fødes i det pågældende år, rent faktisk vil komme til at reproducere sig selv. Det vil jo afhænge af den fremtidige fertilitet, som nemt kan blive forskellig fra den nuværende.

Nedenstående tabel viser brutto- og nettoreproduktionstallene i Danmark dels i 1901, dels i perioden 1966-69.

Begge sæt reproduktionstal viser en meget kraftig nedgang siden århundredskiftet, men bruttoreproduktionstallet er faldet stærkest, således at forskellen mellem de to mål er blevet indsnævret ganske væsentligt. Reproduktionstabet på grund af dødelighedens indflydelse er med andre ord blevet reduceret, og som sammenligningen mellem 1969-tallene viser, til det næsten betydningsløse.

Mens en dansk kvinde gennemsnitligt ville nå at give liv til 1,6 piger efter erfaringerne fra 1901, tegner nutidskvinden sig gennemsnitlig end ikke for erstatning af sig selv. Hvis ikke de seneste års fald i fertilitetsniveauet bliver afløst af en fremtidig stigning, vil der altså på længere sigt indtræffe en standsning af den danske befolknings vækst, ja endog en direkte nedgang i befolkningens størrelse, og dette gælder til trods for den omstændighed, at den naturlige befolkningstilvækst i 1969 androg 4,8 promille. Den naturlige befolkningstilvækst giver med andre ord i øjeblikket en væsentlig overvurdering af den vækst i befolkningen, som på langt sigt ville blive resultatet af en uændret videreførelse af fertilitets- og dødelighedsvilkårene fra 1969.

De omtalte mål skal således underkastes en sammenfattende fortolkning, idet de både under ét og hver for sig (og i øvrigt i stærkt koncentreret form)

Reproduktionstal 1901–1969

År	Bruttoreproduktionstal	Nettoreproduktionstal
1901[1])	2028	1580
1966	1271	1239
1967	1144	1118
1968	1025	1000
1969	966	944

[1]) Ekskl. Sønderjylland.

Kilder: Statistiske Undersøgelser nr. 19, tabel 12, og Statistiske Meddelelser 1971: 3, tabel 6.

giver væsentlige oplysninger om det *eksisterende* fertilitets- og dødelighedsniveau, *men også kun om dette.*

Reproduktionstallene tjener herudover det formål, at de på grund af deres standardberegnede karakter er sammenlignelige med tilsvarende opgørelser fra andre lande.

Ingen af målene tager hensyn til vandringernes betydning, og vi må herefter af flere grunde erkende, selv for reproduktionsberegningernes vedkommende, at der ikke er tale om *egentlige* fremtidsbedømmelser, såkaldte befolkningsprognoser.

4. PROGNOSEBEHOVET

Til en lang række praktiske formål er der brug for befolkningsprognoser, der ikke blot angiver en samlet tendens, men som også befatter sig med udviklingen i antallet af mænd, kvinder, gamle, unge og børn m. m. Dette gælder således i forbindelse med uddannelsesplanlægning, overvejelser vedrørende ændringer af alderdomsforsikring eller andre sociale sikringssystemer m. m.

Ofte er der tillige brug for geografisk opdelte befolkningsprognoser bl. a. som underlag for politiske og administrative beslutninger vedrørende *dimensioneringen af konkrete offentlige investeringer,* således sygehuse, plejehjem, skoler og andre uddannelsesinstitutioner, børne- og ungdomshjem, vejanlæg o. lign.

Hertil føjer sig i stigende grad en interesse fra erhvervslivets side i befolkningsprognoser (landsomfattende såvel som geografisk opdelte) fortrinsvis til brug for bedømmelsen af fremtidige afsætningsbetingelser og dermed i realiteten som grundlag for beslutninger, der i sidste instans vedrører *dimensioneringen af de private investeringer.*

Forbindelsen med investeringsbeslutningerne rummer en væsentlig del af forklaringen på det stigende prognosebehov. Det har nemlig været et karakteristisk træk ved den økonomiske udvikling (og samtidig en forudsætning for den forøgede levestandard), at investeringerne og dermed beslutningerne bag disse har fået gradvis tiltagende betydning, hvilket gælder både for den private og den offentlige sektor. Sideløbende hermed er der i kraft af den øgede stordrift i erhvervslivet og den mere kostbare teknik i almindelighed indtruffet en størrelsesmæssig koncentrationstendens, således at den enkelte investering og dermed den bagvedliggende beslutning i dag har væsentlig større betydning end tidligere, hvor der i højere grad var tale om en spredning over et betydeligt antal hver for sig kun mindre vidtrækkende beslutninger.

På denne baggrund må fejldispositioner blive forholdsvis alvorlige, ikke

blot ud fra en mikrobetragtning, men også ud fra et samfundssynspunkt. Tilvejebringelsen af et prognosemæssigt arbejdsgrundlag bliver da også i stigende grad anerkendt som en samfundsopgave.

I det følgende skal omtales en række af de problemer, som for tiden gør sig gældende i forbindelse med opstillingen af henholdsvis landsomfattende og geografisk opdelte befolkningsprognoser.

5. LANDSOMFATTENDE BEFOLKNINGSPROGNOSER

Principielt må opstillingen af befolkningsprognoser forudsætte en egentlig stillingtagen til spørgsmålet om, hvad fremtiden vil bringe, støttet enten på konkret saglig viden og argumentation eller i det mindste på en erfaringsmæssigt underbygget retfærdiggørelse af at videreføre øjeblikkelige vilkår eller igangværende tendenser. Vurderingen må på landsbasis omfatte fertiliteten og dødeligheden samt vandringer til og fra udlandet.

Beregningsteknisk opbygges befolkningsprognoser ofte efter den såkaldte komponentmetode, hvorved man med udgangspunkt i en aktuel befolkning først beregner afgangen blandt mænd og kvinder i de enkelte aldersklasser på grund af dødeligheden ved hjælp af aldersbetingede dødshyppigheder. Dernæst udregner man år for år antallet af levendefødte, f. eks. ved hjælp af aldersbetingede fertilitetskvotienter. Det beregnede antal levendefødte kan let deles mellem drenge og piger, idet kønsproportionen blandt levendefødte erfaringsmæssigt er forholdsvis konstant. Endelig skal der naturligvis også for de nyfødtes vedkommende foretages dødelighedsberegninger i det første såvel som de følgende aldersår.

Ved landsomfattende prognoser regner man i Danmark sædvanligvis med en neutral nettovirkning af vandringerne til og fra udlandet, en forudsætning som finder rimelig støtte i tallene for de senere år.

For dødelighedens vedkommende er der, fordelt over de sidste ca. 200 år, indtruffet en jævn og vedholdende nedgang, som ud fra en nærmere bedømmelse i al væsentlighed må tilskrives en tilnærmelsesvis udryddelse af infektionssygdommene som dødsårsager. De herefter resterende dødsårsagsgrupper, bestående først og fremmest af kræft og kredsløbssygdomme samt misdannelser, medfødte svagheder og fødselslæsioner for spædbørnenes vedkommende, har hidtil vist sig at være forholdsvis resistente over for bestræbelserne på at bekæmpe dem. Hvis man nu med lægevidenskabelig støtte kan hævde, at der ikke umiddelbart forestår aldeles afgørende nye fremskridt med hensyn til bekæmpelsen af de nævnte resterende dødsårsagsgrupper, så foreligger der et eksempel på en sagligt underbygget motivering for en vis tids uændret videreførelse af det nuværende dødelighedsniveau i de forskellige aldersklasser. Dette synspunkt har i de senere år haft

indflydelse på Danmarks Statistiks valg af prognoseforudsætninger for dødelighedens vedkommende.

Fertilitetsmæssigt har 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne båret præg af en betydelig stabilitet, som dannede baggrund for en uændret videreførelse af de aldersbetingede fertilitetskvotienter fra 1961 i en befolkningsprognose offentliggjort i Statistiske Efterretninger 1964, nr. 6. I realiteten blev den forudgående stabilisering opfattet som en nogenlunde fast tilpasning til de eksisterende økonomiske og sociale betingelser, ligesom der blev regnet med *en vis træghed* (inerti) over for kommende impulser til ændringer.

Som bekendt skulle der ikke gå mange år, før denne betragtning og dermed også prognoseforudsætningerne blev misvisende, fordi fertiliteten pludselig udviste et ganske betydeligt fald, muligvis på grund af p-pillens indførelse. Dette har naturligvis udløst et krav om en revision af prognosen, men har samtidig rejst et vanskeligt prognoseproblem, fordi træghedsbetragtningen i den givne form ikke længere kan siges at være erfaringsmæssigt underbygget. En umiddelbar videreførelse af de seneste års fald ud i fremtiden kan vel heller ikke forekomme rimelig, og den mest realistiske holdning må tilsyneladende indebære en erkendelse af, at man ikke på det foreliggende grundlag er i stand til at udarbejde en egentlig befolkningsprognose. Dette udelukker naturligvis ikke, at man rent forudsætningsvis gennemfører én eller flere alternative befolkningsfremskrivninger, og en sådan løsning på problemet forekommer rimelig på kortere sigt. Danmarks Statistik har da også udarbejdet et sådant sæt af fremskrivninger, offentliggjort i Statistiske Undersøgelser nr. 27.

Med hensyn til resultaternes fortolkning opstår der herved en vis lighed med fortolkningen af reproduktionsberegningerne, selv om der naturligvis er tale om et helt andet beregningsmæssigt formål. Her drejer det sig om *hele befolkningen*, og fremskrivningen omfatter meget mere udspecificerede beregningsresultater (både mænd og kvinder og forskellige aldersklasser m. m.), ligesom der også er tale om et væsentlig mere nuanceret forudsætningsvalg (sondring mellem ægteskabeligt og ikke ægteskabeligt fødte børn samt gradvise ændringer af fertilitetsparametrene i en del af beregningsperioden). Tilbage bliver imidlertid, at man i en tid, som på fertilitetsområdet er præget af stærke forandringer, har behandlet fremskrivningsproblemet ud fra et principielt fritstående, men naturligvis ikke umotiveret, valg af forudsætninger, som derefter rent beregningsmæssigt er blevet omsat til fremtidskonsekvenser, der står og falder med forudsætningernes holdbarhed.

Hele denne problemstillings karakter er kommet klart til udtryk deri, at Danmarks Statistik i den nævnte publikation har fremlagt ikke mindre end fem alternative fremskrivninger med en grundig beskrivelse af

forudsætningerne for samtlige beregningssæt. Som helhed må dette karakteriseres som en fuldt forsvarlig behandling af prognoseproblemet under de givne betingelser.

På den anden side må en fortsat bestræbelse med sigte på en egentlig fremtidsvurdering anses for velbegrundet, og i den henseende forekommer det nærliggende at forsøge sig frem ved hjælp af en interviewundersøgelse af befolkningens eventuelle familieplanlægning. Det drejer sig dels om det samlede antal ønskede børn pr. familie, dels om den foretrukne tidsmæssige placering af fødslerne i de enkelte familier (spacingproblemet).

En sådan undersøgelse er da også sat i gang ved et samarbejde mellem Socialforskningsinstituttet, Danmarks Statistik og Sundhedsstyrelsen, og resultaterne forventes i løbet af 1971.

Ikke mindst med henblik på en eventuel udnyttelse af undersøgelsens resultater til prognoseformål har Danmarks Statistik gennemført en ændring af beregningsproceduren for fødte allerede ved opstillingen af de førnævnte befolkningsfremskrivninger. Dels har man gennemført en særskilt prognosticering henholdsvis uden for og inden for ægteskab, og dels er beregningerne for de sidstnævntes vedkommende baseret på fertilitetskvotienter opgjort efter ægteskabets varighed i stedet for som hidtil efter kvindealdre.

Disse beregningsmæssige udbygninger vil utvivlsomt frembringe et mere alsidigt beredskab over for kommende samfundsmæssige – økonomiske og sociologiske – forandringer, men har på den anden side medført komplikationer af anden art. For det første skal selve prognoserne omfatte en opdeling efter civilstand – gifte og ikke-gifte – således at der skal træffes et valg med hensyn til de hidtil ugiftes såvel som de forhen giftes vielsestilbøjelighed også i fremtiden, og desuden skal der indarbejdes en afgang fra de giftes rækker på grund af skilsmisse m. m. Af beregningstekniske grunde (jfr. ovenfor) skal der tillige for hvert år – også i prognoseperioden – holdes regnskab med ægteskabernes fordeling efter varighed.

Endelig kan fremtidige forandringer nødvendiggøre fornyede undersøgelser, hvis resultater i givet fald må lægges til grund for prognosemæssige revisioner.

En del af de anførte synspunkter er nærmere uddybet i Statistiske Undersøgelser nr. 27, som altså rent beregningsteknisk har indført de nye principper allerede i de omtalte befolkningsfremskrivninger. Blot har man naturligvis endnu ikke kunnet inddrage selve interviewundersøgelsens resultater i forbindelse med forudsætningernes kvantificering.

6. FRA LANDSPROGNOSER TIL GEOGRAFISK OPDELTE PROGNOSER

Store ændringer over få år i de befolkningsstatistiske komponenter vil næsten altid føre til prognosemæssige vanskeligheder, og denne problemstilling, som altså i de senere år har gjort sig gældende selv på landsplan, er nærmest permanent i forbindelse med prognosearbejde vedrørende mindre områder som f. eks. landsdele, regioner, kommuner eller bydele. Her må nemlig også flytningernes betydning inddrages i vurderingen.

For hele landet kan det på grund af ind- og udvandringernes forholdsvis beskedne nettovirkning være forsvarligt at koncentrere sig om fødsler og dødsfald, hvorimod man for mindre områder må erkende, at disse komponenter ofte har relativt mindre betydning i sammenligning med befolkningens flytninger til og fra de forskellige områder. Desuden kan man ikke uden videre lægge en inertibetragtning til grund for en vurdering af flytningernes fremtidige betydning, navnlig ikke for helt små områder.

Forholdet vanskeliggøres yderligere derved, at den tilgængelige statistik endnu ikke på et løbende grundlag (dvs. fra år til år) muliggør en tilstrækkelig prognoseorienteret bedømmelse af flyttestrømmenes størrelse og retning, og den foreliggende viden er derfor ikke fyldestgørende.

Dette gælder i særdeleshed for meget små områder som f. eks. bydele, idet den indenlandske flyttestatistik hidtil kun har omfattet flytninger mellem hele kommuner. Flytningerne inden for de enkelte kommuner er ikke blevet indberettet til Danmarks Statistik.

Helt generelt er der altså brug for en intensiveret flyttestatistik og i øvrigt også for en nærmere undersøgelse af de faktorer, demografiske, økonomiske, sociale, boligmæssige m. fl., som giver anledning til flytninger.

Oprettelsen af det centrale personregister (CPR) har åbnet mulighed for i de kommende år at få klarlagt i hvert fald en del af de nævnte forhold og har i øvrigt også i andre henseender forøget mulighedernes rækkevidde. *Samtlige adresseændringer*, altså også inden for de enkelte kommuner, kommer nu med i statistikgrundlaget, således at den før omtalte begrænsning af statistikken til flytninger mellem hele kommuner falder bort.

I det følgende afsnit 7 behandles prognosespørgsmålet for *helt små områder* som f. eks. enkelte kommuner eller dele af sådanne (bydele o. lign.). Først omtales flytningerne (7.1), derefter fødsler og dødsfald (7.2) og til sidst anlægges en sammenfattet vurdering af den aktuelle prognosesituation for små områder (7.3).

Problemerne for de *noget større områder* (regioner og landsdele) kommer under behandling i afsnit 8.

7. BEFOLKNINGSPROGNOSER FOR HELT SMÅ OMRÅDER

7.1. *Flytninger til og fra små områder.*

Til- og fraflytninger kan ske på følgende måder:

A. Tilflytning:

1. Ved indflytning i nybyggeri.
2. Ved indflytning i bestående boligmasse.

B. Fraflytning:

1. Ved udflytning fra nedrevet (evt. kondemneret) eller nedlagt lejlighed.
2. Ved udflytning fra en (fortsat) bestående lejlighed.

A.1. *Tilflytning på grund af nybyggeri i et område.*

Man kan vist med rette tale om en almindelig tilbøjelighed til at betragte disse tilflytninger som »bestemt« af nybyggeriet, ud fra hvilket synspunkt den første prognoseopgave kommer til at bestå i en vurdering af det fremtidige boligbyggeris omfang, dets sammensætning (jfr. nedenfor) og dets tidsmæssige fordeling i hvert enkelt delområde.

Derefter må den således prognosticerede boligmasse befolkes i overensstemmelse med en på forhånd fastlagt »indflytningsmodel«.

Boligmassens styring af denne del af vandringerne må i realiteten indebære en forudsætning om et »stramt« boligmarked, således at alle nybyggede lejligheder principielt befolkes nogenlunde samtidig med færdiggørelsen.

Selve tilflytningsmodellens opstilling forudsætter et valg med hensyn til sammensætningen af den befolkning, der flytter ind i ganske bestemte lejlighedstyper, og det er klart, at indflytningsmodellens differentiation i den henseende får betydning for den specifikationsgrad, der må fordres i forbindelse med byggeriets prognosticering.

Københavns statistiske kontor har netop i prognosemæssigt øjemed foretaget en særlig undersøgelse vedrørende konkret indflytning i nybyggede københavnske lejligheder taget i brug i årene 1969 og 1970 (offentliggjort i Statistisk Månedsskrift 1971 nr. 1). Denne undersøgelse viser, at der ved indflytningen er meget stor forskel på befolkningssammensætningen i socialt og privat udlejningsbyggeri (først og fremmest flere børn i det sociale byggeri), samt at der endvidere er væsentlig forskel på store og små lejligheder (flest børn i de store lejligheder).

Disse forhold, som naturligvis til dels var kendt på forhånd, fordi de stemmer overens med de boliganvisningsmæssige retningslinier, vil for Københavns vedkommende blive lagt til grund for opstillingen af et sæt

prognosemæssige indflytningsforudsætninger så vidt muligt differentierede efter de nævnte kriterier.

Undersøgelsen omfatter også en analyse af indflytningen i nybyggede private enfamiliehuse, selv om denne indflytning er af forholdsvis mindre betydning for Københavns vedkommende.

En prognosticering ud fra de her anlagte synspunkter vil nødvendigvis stille krav om et nært samarbejde med boligselskaber samt forskellige administrative instanser, som har kendskab til og indflydelse på den fysiske planlægning af det fremtidige byggeri.

En igangværende københavnsk undersøgelse tilsigter yderligere en belysning af den sociale status for indflytterfamilier i nybyggeri samt relationerne mellem indkomst og husleje for disse familier.

Spørgsmålet om tilflytningen til nybyggeriet fører i øvrigt over i et korresponderende fraflytningsproblem, som også er prognosemæssigt relevant. Hvilke lejligheder, og hvilke geografiske områder forlades af de familier, som flytter ind i de nybyggede ejendomme, og hvordan bliver den efterfølgende tilflytning til de således ledigblevne lejligheder? Denne problemstilling skal omtales i et følgende afsnit vedrørende flytninger i relation til den bestående boligmasse, se side 49.

B 1. *Fraflytning på grund af nedrivning eller nedlæggelse af lejligheder.*

For *nedrivningernes* vedkommende vil der være brug for en oversigt over planernes samlede omfang i hvert enkelt delområde. Men der må også foretages en vurdering af tidspunkterne for planernes iværksættelse, i hvilken henseende der i realiteten vil være brug for en prognosticering af såvel kondemneringstidspunktet som kondemneringsperioden (tidsafstanden fra kondemneringskendelsens afgivelse til den faktiske nedrivning). Selve fraflytningen er ganske vist total, men den fordeler sig i praksis over kondemneringsperioden. Københavnske erfaringer tyder på en forholdsvis stor fraflytning i den første tid efter kondemneringen og derefter en mere jævn fraflytning. Den afsluttende udflytning umiddelbart før selve nedrivningen er derfor ikke altid overvældende stor, men dette billede vil naturligvis ændres, såfremt der åbnes mulighed for, at bestemte befolkningsgrupper f. eks. studerende og fremmedarbejdere midlertidigt kan bebo de pågældende lejligheder.

Desuden bør man have oplyst, hvad der skal sættes i stedet for det nedrevne, med andre ord, om der bagefter skal opføres et erhvervsmæssigt byggeri, eller om det drejer sig om sanering med efterfølgende nybyggeri af beboelseslejligheder. I det sidstnævnte tilfælde må man tillige søge oplysning om bygherre samt lejlighedernes størrelse og indflytningstidspunktet med henblik på en prognosemæssig indflytning i overensstemmelse med de foran

omtalte retningslinier. Endelig må det søges oplyst, om der findes særlige planer med hensyn til den fremtidige placering af de familier, som må forlade de lejligheder, der skal nedrives.

Som helhed vil en speciel behandling af nedrivningsproblemet og dettes prognosemæssige konsekvenser stille krav om et nært samarbejde med administrative (planlæggende) instanser, men alligevel må det umiddelbart forekomme svært at tilvejebringe de fornødne oplysninger. Nu er der imidlertid gennemført en ny saneringslov, der trådte i kraft den 1. oktober 1969, og hvorefter det er pålagt kommuner med mere end 25.000 indbyggere at udarbejde kvalitetsbedømmelser af beboelsesejendomme. Arbejdet med denne kvalitetsbedømmelse skal være færdigt til april 1971, og derefter fastsætter saneringsloven, at en tidsfølgeplan for saneringsvirksomheden skal være udarbejdet inden 1. oktober 1971. Desuden skal der foretages en vurdering af behovet for tilvejebringelse af erstatningsboliger til husstande, som må fraflytte saneringsområderne. Der skulle derfor være udsigt til en forbedring af prognosegrundlaget, for så vidt angår nedrivninger m. m.

Nedlæggelse af en lejlighed på grund af overgang til anden, f. eks. erhvervsmæssig, anvendelse kan ligesom nedrivningen medføre en total fraflytning fra den pågældende lejlighed. Prognosemæssigt er der imidlertid tale om en væsentlig forskel, fordi overgang til erhvervsmæssig anvendelse næppe vil komme til at ske efter faste planer, men derimod efter meddelte tilladelser i de enkelte tilfælde, altså hvor det ønskes og i det omfang, man i øvrigt er indstillet på at imødekomme ønskerne.

Noget lignende kan anføres om andre former for nedlæggelse, f. eks. på grund af sammenlægning af to (eller flere) lejligheder.

Selv om sådanne ændrede anvendelser af tidligere beboelseslejligheder er ret betydningsløse for størrelsen af den samlede boligmasse og dermed for boligforsyningen i en kommune som helhed, kan de godt spille en rolle for lejlighedsbestanden og dermed for folketallet i visse bydele, f. eks. de centrale, hvor overgangen til erhvervsmæssig anvendelse erfaringsmæssigt er mest mærkbar, og i villakvarterer, hvor sammenlægninger er mere almindelige end andre steder.

Ud fra en prognosemæssig synsvinkel kunne man ønske sig en egentlig vurdering af det erhvervsmæssige behov for etageareal, navnlig i de centrale byområder, fulgt op af en administrativ planlægning i det hele taget af boligkvarterers omdannelse til erhvervsvirksomheder, kontorer, butikker o. lign.

Men selv om der er optræk til en behandling af visse sider af denne problemstilling, kan man vist næppe tale om tilstrækkelig konkrete foranstaltninger til, at de kan udnyttes i forbindelse med prognoseproduktion. Stort set vil man derfor indtil videre være henvist til en mere skønsmæssig behandling af fraflytning på grund af lejligheders overgang til anden (er-

hvervsmæssig) anvendelse, og det samme gælder med hensyn til sammenlægning af lejligheder.

A. 2. og B. 2. *Flytninger i relation til den bestående boligmasse.*

Disse flytninger kan ikke på samme måde som en del af de foran omtalte sættes i direkte relation til den konkrete planlægning, selv om der naturligvis er forbindelse f. eks. mellem tilflytning til nybyggeri og en del af de øvrige flytninger.

For den bestående boligmasse vil der oftest være tale om et af følgende tilfælde:

a. Familier og enkeltpersoner, der overtager lejligheder, der er blevet ledige som følge af tidligere indehavers død.
b. Familier og enkeltpersoner, der overtager lejligheder, der er blevet ledige som følge af den tidligere indehavers fraflytning (enten til anden bestående eller til nybygget lejlighed eller evt. til et plejehjem).
c. Enkeltpersoner, der forlader familieboligen som ugifte, fordi de f. eks. flytter til eget værelse »ude i byen« eller indgår ægteskab.
d. Enkeltpersoner, der forlader familieboligen på grund af skilsmisse.
e. Logerendes ind- og udflytning.

Principielt må der på denne baggund være meget, der taler for en særskilt prognosticering af de enkelte vandringstyper, altså en slags udbygning af den fremgangsmåde, der i det landsomfattende afsnit er betegnet som komponentmetoden. Af praktiske grunde kan dette imidlertid endnu ikke lade sig gøre, fordi det fornødne erfaringsgrundlag ikke er til stede i hvert fald ikke i almindelighed. Den hidtidige flyttestatistik giver nemlig ikke mulighed for at bedømme de enkelte vandringstyper i den foranstående oversigt, men denne kan måske til gengæld lægges til grund for en vurdering af det fremtidige behov for flyttestatistik og specielt for denne statistiks behov for et antal baggrundsfaktorer til brug for en nærmere udforskning. Eksempelvis kan nævnes følgende forhold af betydning for oversigtens enkelte vandringstyper:

ad a. Andelen og sammensætningen (køn, alder, civilstand) af enlige lejlighedsindehavere i de forskellige områder.
Dødeligheden for disse befolkningsgrupper.
ad b. Beskæftigelses- og indkomstforandringer samt ændret familiestørrelse som faktorer bag flytning fra lejligheder, der fortsat skal bestå.
ad a. og b. Boliganvisningspraksis, for så vidt angår indflytning i bestående ledigblevne lejligheder. Der bør foretages konkrete talmæssige undersøgelser vedrørende sådan indflytning.

ad c. og d. Vielses- og skilsmissehyppigheder samt disses sociale og miljømæssige variationer (i øvrigt med de modifikationer, der følger af, at familiegrupper etableres og opløses uformelt).

ad e. Beskæftigelsesmuligheder og indkomstforhold samt betydningen af uddannelsesinstitutioners placering o. lign.

Nu kan det vel næppe være rimeligt at forestille sig en løbende vurdering af alle disse forhold, men der er i hvert fald brug for en række specialundersøgelser til hjælp for prognosearbejdet.

Som eksempel på et banebrydende arbejde af denne art skal nævnes Århus statistiske kontors undersøgelse vedrørende indflyttere i nyt udlejningsbyggeri[1]), som medtages i denne sammenhæng, fordi den udover sit formål ifølge titlen tillige beskæftiger sig med nybyggeriets virkninger for flytningerne i den gamle boligmasse, jfr. punkt b i den foranstående oversigt.

Undersøgelsen viser, at godt 60 pct. af lejlighedsindehaverne i 1049 nybyggede århusianske udlejningslejligheder, fuldført i perioden 1. oktober 1967 til 1. oktober 1968, kom fra lejligheder i selve Århus kommune[2]), hvorved 654 lejligheder blev frigjort, de 14 til nedrivning henholdsvis sammenlægning med andre, de 640 til efterfølgende indflytning (fornyet udlejning).

Yderligere havde knap 20 pct. af lejlighedsindehaverne i det nævnte nybyggeri indtil flytningen boet enten på lejet værelse eller hos forældre i Århus, således at i alt ca. 80 pct. af nybyggeriets lejlighedsindehavere kom fra selve Århus kommune. Herudover kom ca. 10 pct. fra forstadskommunerne, mens de resterende 10 pct. kom fra det øvrige land.

Med udgangspunkt i de nævnte 640 ledigblevne lejligheder har man desuden undersøgt den kæde af rokeringer i den gamle boligmasse, som er fulgt i nybyggeriets kølvand, opgjort trinvis (i alt 6 trin) helt tilbage til det stadium, hvor der ikke længere blev frigjort lejligheder i Århus kommune på grund af det undersøgte nybyggeri.

Denne del af undersøgelsen viser, at omflytningerne inden for den bestående boligmasse i forbindelse med overflytningen af lejere til nybyggeriet i et vist omfang betyder en bevægelse imod både større og nyere lejligheder.

Det synes ganske overvejende at være personer under 35 år med flere børn end gennemsnittet og i øvrigt først og fremmest arbejderfamilier og studerende, som tager del i rokeringen inden for den gamle boligmasse.

Opgør man de samlede virkninger for nybyggeriet og den ældre boligmasse *under ét*, viser det sig, at fuldførelsen af de 1049 nye lejligheder har

[1]) Meddelelse fra Århus kommunes statistiske kontor, nr. 2, august 1970.

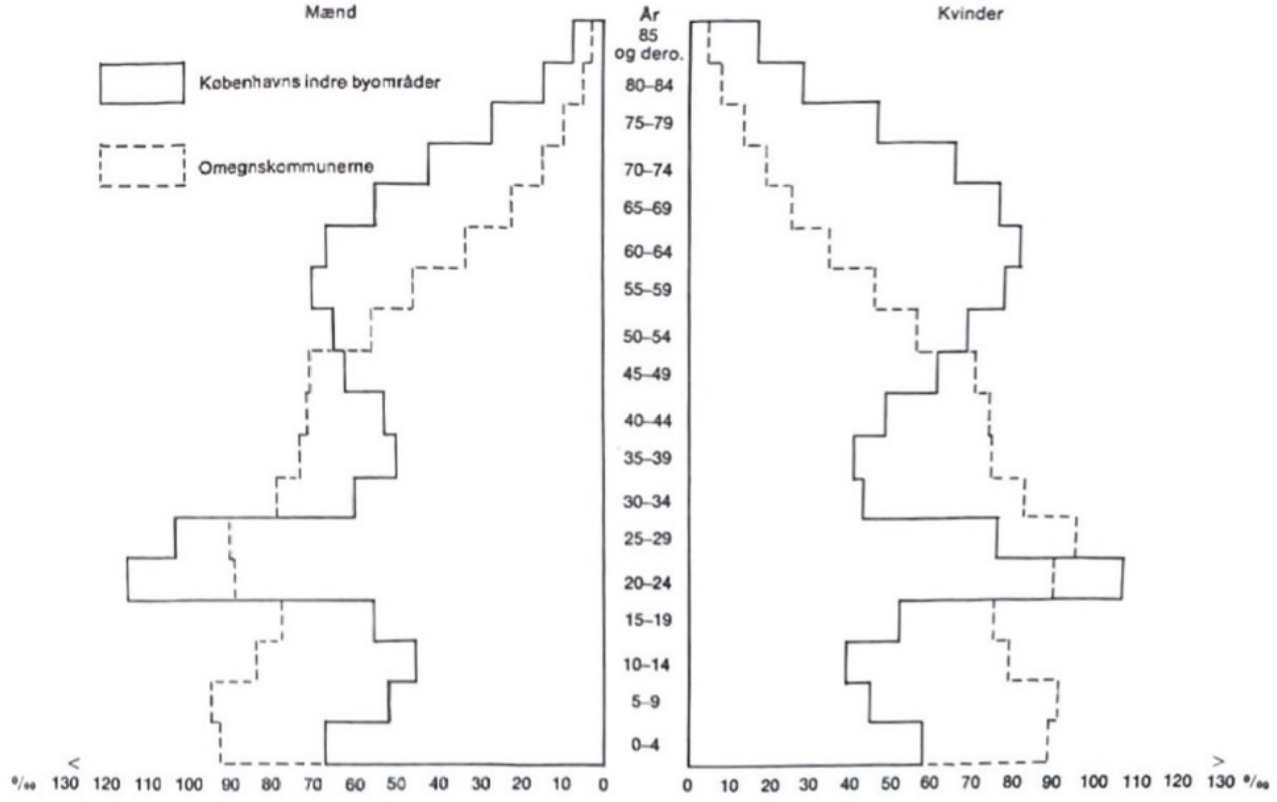
[2]) Som afgrænset før kommunesammenlægningerne pr. 1. april 1970.

givet anledning til, at 1015 familier, som ikke tidligere har haft lejligheder i Århus, nu har fået en sådan.

Tallet 1015 fremkommer som difference mellem de 1049 nye lejligheder og i alt 34 lejligheder, der ned- eller sammenlægges i forbindelse med de omtalte rokeringer. I alt ca. halvdelen af de nye lejlighedsindehavere har hidtil haft deres bolig hos forældre eller på værelse i Århus kommune, mens den anden halvdel er personer, der kommer fra en anden kommune.

Som en yderligere illustration af behovet for en nærmere udforskning af flytningerne også med hensyn til deres økonomiske og sociale baggrund kan det være fristende at pege på en gradvis ændring af de ældre lejligheders udnyttelse i den indre by og bro- og voldkvartererne i København. Her har den centrale placering af forskellige uddannelsesfaciliteter (bl. a. Universitetet) sammen med et reguleret og dermed forholdsvis lavt huslejeniveau gjort store dele af boligmassen stærkt efterspurgt af unge under uddannelse. Dette frembyder et helt specielt problem, fordi der i næsten fuld udstrækning blot er tale om et gennemtræk, idet de unge efter uddannelsens afslutning flytter væk og bosætter sig bl. a. i omegnskommunernes mere moderne byggeri.

De unge familier når imidlertid at få deres første børn inden bortflytnin-

gen, således at der melder sig et vist institutionsbehov, i det mindste for så vidt angår vuggestuer og børnehaver. Prognosemæssigt er problemet derfor relevant ud fra et institutionssynspunkt, men forøvrigt også ud fra et kommunalt beskatningssynspunkt. De nævnte forhold sætter tydeligt præg på aldersfordelingen i de pågældende kvarterer, hvilket fremgår af foranstående diagram, som til sammenligning også belyser aldersfordelingen i hovedstadens omegnskommuner.

Flytninger til og fra udlandet har gennem flere år stort set afbalanceret hinanden for landet som helhed, og for små områder har de som oftest været betydningsløse sammenlignet med de indenlandske flytninger. Hvis der imidlertid opstår tilbøjelighed til bestemte bopælskoncentrationer af f. eks. fremmedarbejdere, vil der ud fra et lokalt prognosesynspunkt være grund til særlig opmærksomhed, fordi dette utvivlsomt vil medføre tendenser til ændret befolkningssammensætning også med hensyn til fordelingen efter køn og alder.

Stort set gælder det om alle de her behandlede forhold, at den konkrete viden er meget beskeden. Men der er samtidig grund til at pege på en væsentlig udvidelse af forskningsmulighederne i de kommende år, fordi den moderne databehandlingsteknik i forbindelse med de nyoprettede centralregistre vil kunne muliggøre den materialeindsamling, som før i tiden var økonomisk næsten uoverkommelig.

De prognosemæssige konsekvenser af denne situation vil blive behandlet i afsnit 7.3.

7.2. *Fødsler og dødsfald i små områder.*

For såvel fertiliteten som dødeligheden har Danmarks Statistik foretaget særlige undersøgelser af de geografiske variationer, og specielt for den ægteskabelige fertilitet har man yderligere belyst relationerne mellem et antal socioøkonomiske hovedgrupper.

Fertilitetsmæssigt er der tale om historiske undersøgelser fra slutningen af forrige århundrede frem til ca. 1960, og for dødelighedens vedkommende behandles perioden 1959–1962 inkl.

Undersøgelserne kan således ikke karakteriseres som dagsaktuelle, men da de afslører væsentlige forskelle, skal deres hovedresultater ganske kort refereres.

Den ægteskabelige fertilitet har omkring 1960 vist sig at være mindst i hovedstaden og højest på landet, mens hovedstadens omegnskommuner, provinsbyer med forstadskommuner og bymæssigt bebyggede kommuner stort set i den nævnte rækkefølge placerede sig mellem de to yderpunkter.

Specielt for hovedstadsområdets 22 kommuner har man ved undersø-

gelsen konstateret, at det højeste fertilitetsniveau findes nordpå, et område med forholdsvis lav arbejderandel. Denne tilsyneladende negative sammenhæng mellem fertilitetsniveauet og andelen af arbejdere bliver bekræftet ved undersøgelsens analyse af fertiliteten i de socioøkonomiske hovedgrupper, som viser, at arbejderne uden for landbruget efterhånden er blevet den gruppe, hvis fertilitet er lavest.

Dette er helt forskelligt fra tilstanden i slutningen af forrige århundrede, hvor denne arbejdergruppe på det nærmeste udviste højest fertilitet, og i første halvdel af indeværende århundrede, hvor den kun blev overgået af selvstændige landmænd og landarbejdere. De to sidstnævnte grupper udviser fortsat en meget høj fertilitet, hvilket er en af årsagerne til det høje fertilitetsniveau i landkommunerne, men også de øvrige socioøkonomiske grupper har dog én for én højere fertilitet på landet end i byerne.

Endelig skal nævnes, at Jyllands fertilitet er højere end øernes, hvilket gælder både i by og på land, ligesom også fertiliteten inden for næsten alle socioøkonomiske grupper er højest i Jylland, således at forskellen er af generel karakter.

Fertiliteten uden for ægteskab viser i flere henseender det modsatte billede, idet den omkring 1960 var højest i hovedstadsområdet, ligesom den også gennemgående var højere på øerne end i Jylland.

Nu er der jo som helhed indtruffet en væsentlig nedgang i fertilitetsniveauet i de senere år, men denne nedgang har geografisk og på hovedlandsdele været forholdsvis generel, og der er således ikke tale om en samtidig udligning af de nævnte fertilitetsforskelle.

Fertilitetsmæssigt kan det derfor ikke være hensigtsmæssigt at benytte landsomfattende fertilitetsmål til beregning af fremtidige børnetal f. eks. i et skoledistrikt i et byområde. Der kan i hvert fald anføres gode argumenter for valg af specielle fertilitetsforudsætninger afpasset efter de særlige vilkår, herunder evt. også socioøkonomisk sammensætning.

Malmø statistiske kontor har netop i prognosemæssigt øjemed foretaget en undersøgelse af fertilitetsforskellene mellem stadsdele, og en lignende undersøgelse påtænkes gennemført af Københavns statistiske kontor.

For dødelighedens vedkommende var der ikke i samme grad som for fertiliteten tale om en fast geografisk struktur (altså fra den ene del af landet til den anden), derimod nok om betydelige variationer, som muligvis må sættes i forbindelse med specielle lokale faktorers betydning.

Generelt var der imidlertid overalt i landet tegn på højere dødelighed i byerne end i landområderne, i hvert fald for mændenes vedkommende.

Herefter kan der altså også for dødeligheden argumenteres for en tilpasning af fremskrivningsforudsætningerne efter vilkårene i det enkelte tilfælde (geografisk beliggenhed, henholdsvis graden af bymæssighed).

Undersøgelsesresultaterne har vel hermed for såvel fødsler som dødsfald

afsløret et behov for en yderligere udbygning af den lokalstatistiske produktion (og forskning), bl. a. fordi den rent praktiske differentiation af fremskrivningsforudsætningerne bedst vil kunne foretages ad denne vej.

7.3. *Sammenfattet vurdering af prognosesituationen for små områder.*

Kort sagt ved man altså lidt om fertilitet og dødelighed, men endnu ikke tilstrækkeligt om flytninger navnlig ikke for mindre områder end kommuner. Dette er mildest talt uheldigt, fordi flytningerne i stor udstrækning har relativt størst betydning, således at usikkerheden på denne komponent får dominerende indflydelse på den samlede usikkerhed. Bør man nu under henvisning til disse vilkår afvise udarbejdelsen af befolkningsprognoser for små områder?

En sådan holdning kan næppe opretholdes i praksis, og den er heller ikke særlig rimelig. Der må *nødvendigvis* fra tid til anden træffes konkrete beslutninger f. eks. om opførelse af skoler, hospitaler og plejehjem m. m., og hvis der ikke opstilles befolkningsprognoser, så vil selve den enkelte beslutning med tilhørende overvejelser i sig selv indebære en fremtidsbedømmelse. Sagen drejer sig med andre ord ikke om, *hvorvidt* der skal foretages en bedømmelse, men i langt højere grad om, *hvem* der skal foretage den.

Hvis man nu anlægger det synspunkt, at enhver vurdering principielt bør foretages dér, hvor den fornødne sagkundskab er til stede, så vil man næppe fra befolkningsstatistisk side kunne afvise ønsker om fremtidsbedømmelser vedrørende folketal, end ikke under de foreliggende vanskelige vilkår.

Derimod er der naturligvis al mulig grund til at tage forbehold, først og fremmest ved at understrege forudsætningernes karakter ved resultaternes fremlæggelse. Der vil ganske uundgåeligt blive tale om en blanding af egentlige fremtidsbedømmelser (byggeplanlægning) og forskellige mere eller mindre stereotype fremskrivninger af øjeblikkelige vilkår (som ved reproduktionsberegningerne) eller igangværende tendenser.

En nærmere beskrivelse af de metodiske muligheder falder uden for fremstillingens rammer, men det kan nævnes, at man i Københavns statistiske kontor især vil indrette fremskrivningsmodellen under hensyn til den statistikproduktion, som kan effektueres ved hjælp af materiale fra det centrale personregister. Det drejer sig især om detaillerede statusopgørelser pr. 1. januar hvert år med tilhørende årlige bevægelser opgjort for et stort antal delområder ved hjælp af CPR's vejregister.

Man vil tilstræbe en særskilt prognosticering af flytninger på grund af boligmassens ændringer, mens fremskrivningen vedrørende fødsler og dødsfald samt flytninger inden for den bestående boligmasse stort set vil blive gennemført ved hjælp af demografiske metoder.

Det er hensigten at foretage fremskrivningerne i flere alternative sæt og

lade dem indgå som en fast bestanddel af den løbende befolkningsstatistik, begge dele på et EDB-mæssigt grundlag med størst mulig fleksibilitet over for vekslende opdelingsbehov geografisk såvel som på anden måde.

Samtidig vil man i tilknytning til flyttestatistikkens udbygning i de kommende år forsøge at få gennemført en del undersøgelser med henblik på en yderligere opsplitning af fremskrivningsmodellen, for så vidt angår flytningerne inden for den bestående boligmasse. I denne forbindelse vil man i særlig grad have opmærksomheden henledt på sammenhængen mellem tilflytningerne til nybyggeriet og bevægelserne inden for den bestående boligmasse.

I øvrigt er der i Københavns kommune nedsat et særligt befolkningsprognoseudvalg med repræsentanter for samtlige magistratsafdelinger. Udvalgets opgave består først og fremmest i en almindelig kortlægning af behovet for befolkningsprognoser, men kommer også til at omfatte det nødvendige samarbejde mellem forskellige kommunale instanser vedrørende prognosticering af f. eks. boligbyggeriet.

Det skal til sidst nævnes, at man fra flere sider arbejder med fremskrivningsmetoder, der også udover virkningen af nybyggeri og nedrivninger tilstræber en bestemmelse af befolkningsudviklingen ved hjælp af boligmæssige styringsparametre.

Selv om der ganske utvivlsomt er meget rigtigt i denne tankegang, vil den indtil videre blive ramt af den indvending, at man (endnu) ikke kan få løbende informationer om befolknings- og familieudvikling på boligbasis.

Dette må principielt betragtes som en ulempe, fordi en væsentlig del af et prognosesystem bør være indrettet på en løbende vurdering af årsagerne til manglende overensstemmelse mellem prognose og efterfølgende virkelighed. Hvis man på én gang vil tilgodese dette formål og samtidig i almindelighed ønsker at sikre en stærk (og løbende) aktualisering af fremskrivningsparametrene, er der formentlig al mulig grund til at indrette modellerne under hensyn til den demografisk orienterede statistikproduktion, som kan uddrages af CPR.

Men dette er naturligvis en tidsbetinget argumentation, som må ændres, hvis der f. eks. oprettes et lejlighedsregister. Ud fra dette synspunkt kan der være anledning til fortsat at gøre forsøg med boligorienterede fremskrivningsmodeller.

8. PROGNOSER FOR REGIONER OG LANDSDELE

Problemerne for større områder som f. eks. grupper af kommuner, landsdele el. lign. vedrører de samme komponenter som for små områder, altså fødsler, dødsfald og flytninger, og man vil derfor umiddelbart forestille sig visse fællestræk med hensyn til behandlingen.

Dette gælder navnlig for fødsler og dødsfald, hvor en områdemæssig differentiation af fremskrivningsforudsætningerne kan begrundes ud fra de samme synspunkter, som er anført i det foregående (afsnit 7.2).

Flytningerne giver derimod anledning til et par supplerende bemærkninger.

For det første vil en eventuel særbehandling af tilflytninger på grund af nybyggeri volde vanskeligheder alene på grund af det større antal steder (flere kommuner), der skal kontaktes, før man kan opnå et samlet skøn.

Men dernæst vil man erfaringsmæssigt ofte komme ud for, at den opsummerede virkning af de enkelte byggeplaner klart overstiger, hvad der må anses for realistisk under hensyn til den forhåndenværende byggekapacitet. Det vil derfor blive nødvendigt at »skære ned«, hvilket dybest set rækker ind i spørgsmålet om overordnet planlægning.

Tilflytningsoverskud[1]) for hovedstaden, 6 »indre« og 13 »ydre« omegnskommuner

År	Hovedstaden	6 »indre« omegnskommuner	13 »ydre« omegnskommuner
1952	÷ 6572	8499	3539
1953	÷ 4467	8676	4742
1954	÷ 5919	9480	4412
1955	÷ 7100	8189	5567
1956	÷ 9153	5741	4708
1957	÷ 8983	6887	5786
1958	÷ 5626	6767	6934
1959	÷ 9025	5659	9887
1960	÷ 4076	4712	7158
1961	÷ 6270	3393	5615
1962	÷ 8268	2488	6020
1963	÷ 11626	÷ 181	8858
1964	÷ 17193	÷ 934	10432
1965	÷ 14396	÷ 735	7890
1966	÷ 14032	÷ 1270	5101
1967	÷ 12639	÷ 3487	11263
1968	÷ 11704	÷ 2734	7994
1969	÷ 11982	÷ 3912	12897

[1]) Antal tilflyttede ÷ antal fraflyttede personer.

Nu er der imidlertid noget der tyder på en vis stabilitet i tendenserne over flerårige perioder med hensyn til flytningernes påvirkning af befolkningsudviklingen inden for områder, der tilsammen udgør en »udviklingsregion«. Hvis man derfor arbejder med en sådan region, kan der i højere grad end f. eks. for små områder hentes støtte fra en vurdering af de hidtidige tendenser, fordi der er tale om en proces under gradvis udvikling.

Som eksempel skal anføres nedenstående oplysninger om flytningernes årlige nettovirkning i perioden 1952–1969 inkl. for hovedstadsområdets 22 kommuner delt op i hovedstaden (København, Frederiksberg og Gentofte) samt 6 »indre« og 13 »ydre« omegnskommuner. De 6 »indre« omegnskommuner består af den kreds af kommuner, der grænser direkte op til hovedstaden (Tårnby, Hvidovre, Rødovre, Herlev, Gladsaxe og Lyngby-Taarbæk), mens de 13 »ydre« omfatter resten af hovedstadsområdets 19 omegnskommuner.

Bruttotallene findes opgjort i Statistisk Månedsskrift 1970–71, nr. 11–12.

Oversigten viser, at der i samtlige år har været fraflytningsoverskud for hovedstaden, og dette fraflytningsoverskud er blevet forøget over perioden som helhed.

Den »indre« kreds af omegnskommuner har i begyndelsen af perioden haft tilflytningsoverskud, men dette er efterhånden blevet stærkt formindsket og ændres i de senere år til et fraflytningsoverskud.

For den »ydre« kreds af kommuner har der i hele perioden været tilflytningsoverskud, som i øvrigt overvejende viser stigende tendens.

Der er således tydelig forskel med hensyn til flytningernes virkninger i de tre områder, men med en klar systematik, som ganske utvivlsomt afspejler byudviklingsprocessen med den gradvise udbygning fortrinsvis i udadgående retning. Denne betragtning stemmer godt overens med udviklingen specielt for omegnskommunernes inderkreds, hvor tendensen klart går i retning af det samme billede som for hovedstaden.

Det skal dog understreges, at tendensernes »stabilitet« kun gælder over flere år, mens der er betydelige variationer fra år til år.

Desuden er vurderingen ganske summarisk, og der må altså yderligere regnes med variationer efter alder og køn.

Endelig er der tale om en samlet regionsafgrænsning og en ren historisk beskrivelse, foretaget med *kendskab* til den faktiske udviklingsproces, og eksemplet kan derfor ikke uden videre overføres på den prognosemæssige problemstilling. Det kan dog nok i nogen grad støtte anvendelsen af mere traditionelle (tendensorienterede) fremskrivningsmetoder inden for rammerne af en sådan »udviklingsregion«.

Eksemplet kan imidlertid også tages til indtægt for en langt mere planlægningsorienteret behandling af det regionale prognoseproblem for flytningernes vedkommende, således at man i en større helhed inddrager

planlægning af såvel erhvervslokalisering som trafikanlæg og boligbyggeri m. m.

En kombination af dette synspunkt med den demografiske betragtning er lagt til grund for nogle integrerede beregningssystemer, som bl. a. er forsøgt i Sverige, og hvis hovedprincipper i meget grove træk skal omtales til sidst.

Planlagt, henholdsvis prognosticeret erhvervsudvikling søges omsat til et arbejdskraftbehov i de forskellige regioner, altså i realiteten en slags »efterspørgselsbestemt« arbejdsstyrkevurdering. Over for denne stilles en tilsvarende »udbudsbestemt« arbejdsstyrkevurdering baseret på en regional fordelt befolkningsprognose opstillet ud fra demografiske principper, men uden hensyn til flytninger mellem regionerne.

En vandringsmæssig udligning af differencerne mellem de efterspørgsels- og udbudsbestemte arbejdsstyrketal må herefter forekomme nærliggende, således at man på denne måde skulle kunne nå frem til en slags prognosticering af flytningerne.

Efter de foreliggende erfaringer har der forståeligt nok været store vanskeligheder forbundet med den praktiske anvendelse af sådanne modeller (med at få regnestykket til at gå op), men under alle omstændigheder må man erkende, at der er meget, der taler for en bestemmelse af flytninger mellem regioner og større områder ud fra realøkonomiske synspunkter.

9. AFSTEMNINGSPROBLEMET

Her skal vi først behandle spørgsmålet om en eventuel afstemning af en regional befolkningsfremskrivning, således at dens resultater kommer til at svare til resultaterne af en landsomfattende prognose.

De fleste vil næsten på forhånd nære forventning om en sådan overensstemmelse, og rent beregningsteknisk kan den opnås uden større vanskeligheder. I praksis er der da også tale om en udbredt tilbøjelighed til at foretage afstemning.

Nu kunne man imidlertid tænke sig et større samlet prognosesystem, der simpelthen rent metodisk var baseret på en integration af det regionale og det landsomfattende prognosearbejde, men dette er ikke særlig almindeligt, i hvert fald ikke for Danmarks vedkommende. Her har Danmarks Statistik (og for få år siden tillige Det økonomiske Sekretariat) på eget initiativ opstillet landsomfattende befolkningsprognoser[1]), mens det regionale prognosearbejde er blevet varetaget af andre instanser, bl. a. landsplanudval-

[1]) I denne forbindelse må endvidere nævnes Statens Byggeforskningsinstitut, som har foretaget opdeling af landsomfattende prognoser på civilstand. Dette gælder således Danmarks Statistiks sidst udsendte prognosearbejde, som af Statens Byggeforskningsinstitut er opdelt på civilstand frem til 1985.

gets sekretariat[1]) og forskellige egnsplanlæggende instanser[2]) m. fl. Landsplanudvalgets nyeste regionale befolkningsfremskrivninger er i øvrigt afstemt efter et af alternativerne i Danmarks Statistiks sidst udsendte befolkningsprognoser.

Principielt må en vis metodisk ensartethed med hensyn til prognosticeringen af fødsler og dødsfald (fælleskomponenterne i de to prognosetyper) betragtes som en forudsætning for afstemningens gennemførelse. Endvidere bør der også for fælleskomponenterne være tale om en vis niveaumæssig korrespondance mellem de landsomfattende og de regionale fremskrivningsforudsætninger, således at f. eks. landsprognosens fertilitetsniveau nogenlunde modsvarer et vejet gennemsnit af de regionale fertilitetsforudsætninger. Under disse vilkår vil en afstemning forekomme helt naturlig.

Principielt kan der anlægges lignende synspunkter med hensyn til forholdet mellem små områder og regioner, dog ikke ganske uden modifikationer. Der kan således af og til være brug for helt specielle beregninger, f. eks. vedrørende et mindre bykvarter, hvor man påtænker at gennemføre helt ekstraordinære planer af en eller anden art, hvis konsekvenser på tilfredsstillende måde kan måles uden nødvendigvis at inddrage hele resten af en omgivende region i betragtningen.

10. TIDSDIMENSIONEN

Danmarks Statistiks sidst udsendte prognosearbejde og landsplanudvalgets tilsvarende regionalfordelte befolkningsfremskrivning rækker begge frem til år 2000.

Over så forholdsvis mange år må man naturligvis regne med en meget be-

---

[1]) Landsplanudvalgets sekretariat har udsendt:

a. *Regionale befolkningsfremskrivninger 1960–2000.* Fremskrivning på amter, dog med Nordøstsjælland (København og Frederiksberg samt Københavns, Roskilde og Frederiksborg amter) behandlet under ét. Udsendt januar 1968, publikation nr. 16.

b. *Befolkningsfremskrivninger 1960–2000.*
Handelsområder og handelsdistrikter (ekskl. Nordøstsjælland). Udsendt januar 1969, publikation nr. 19.

c. *Befolkningsfremskrivninger 1970–2000. Amtskommuner* (Nordøstsjælland behandlet under ét). Udsendt januar 1971, publikation nr. 22.

Opstillingen og programmeringen af landsplanudvalgets fremskrivninger er foretaget af konsulent, cand. polit. P. Narvi.

[2]) En foreløbig befolkningsfremskrivning indtil 1975 for Københavns amt (til brug for hospitalsplanlægning) er under udarbejdelse i samarbejde mellem Københavns amt, Københavns statistiske kontor, Egnsplanrådets planlægningsafdeling og konsulent, cand. polit. P. Narvi.
Endvidere kan nævnes, at Silkeborg kommune har fået udarbejdet en »*Befolkningsprognose for Silkeborg og Omegn frem til år 2000*«, opstillet af universitetslektor, cand. oecon. Jens Jeppesen.

tydelig usikkerhed navnlig i den sidste del af fremskrivningsperioden og især for den regionale opdeling.

For små områder må der regnes med en endnu større usikkerhed, og fremskrivningsperioden burde derfor for disses vedkommende højst andrage ca. 5–10 år. Ganske vist er det med den maskinelle fremstillingsteknik meget nemt (og derfor på sin vis fristende) at føre beregningerne endnu længere frem i tiden. Men i så fald må det stærkt understreges ved fremlæggelsen, at der på det nærmeste er tale om en beregning af ren hypotetisk art.

11. AJOURFØRING

Ajourføringer af de landsomfattende prognoser er hidtil blevet gennemført med års mellemrum og fortrinsvis ud fra en vurdering af »forældelsesgraden« på den nærmest foregående prognose målt ved hjælp af dennes afvigelser i relation til den faktiske udvikling.

Selve afvigelserne er blevet lagt til grund for en løbende bedømmelse af forudsætningernes holdbarhed og metodernes egnethed, og samtidig har man i stigende grad lagt an på en almindelig prognoseorientering af den demografiske forskning. Som tidligere nævnt har denne arbejdsform givet anledning til en væsentlig metodisk udbygning i de senere år.

For de geografisk opdelte fremskrivninger (henholdsvis for regioner og mindre områder) er en tilsvarende arbejdsform under udvikling, her dog med en tydelig tilbøjelighed til automatisk indarbejdning af hyppige og til dels fast terminerede revisioner f. eks. hvert eller hvert andet år.

Helt generelt er der gode argumenter for hyppige og måske endda årlige revisionsprocedurer, dels fordi den tekniske udvikling har gjort det overkommeligt, og dels fordi det forekommer naturligt at opfatte prognosefremstillingen som en fast bestanddel af den (årligt) løbende befolkningsstatistik, på linie med beregningen af tilvækstmål og reproduktionstal. Hermed vil man også i almindelighed kunne befordre en mere realistisk holdning over for prognosearbejdets resultater, som til stadighed må betragtes som en slags retningsorienterede konsekvenser af aktuelle vilkår eller tendenser, henholdsvis planer, fremfor en vurdering med gyldighed i mere absolut forstand.

12. SAMMENFATNING

En løbende måling af de faktorer, som øver indflydelse på en befolknings udvikling, kan foretages på flere måder, således f. eks ved hjælp af den naturlige befolkningstilvækst og brutto- og nettoreproduktionstallene.

Disse størrelser belyser med visse forbehold, hvilke konsekvenser en tænkt videreførelse af de *eksisterende* fertilitets- og dødelighedsvilkår ville få for befolkningstilvæksten på henholdsvis kort og langt sigt, hvis der ikke forekom ind- og udvandringer. En sådan måling er ikke og skal heller ikke være ensbetydende med en egentlig fremtidsbedømmelse.

Ved opstillingen af befolkningsprognoser er der derimod tale om en principiel bestræbelse på at foretage en fremtidsbedømmelse, selv om det ofte må erkendes, at denne målsætning kun delvis kan realiseres i praksis.

Ved landsomfattende befolkningsprognoser koncentreres opmærksomheden her i landet sædvanligvis om fødsler og dødsfald, fordi ind- og udvandringernes nettovirkninger gennem mange år har været forholdsvis beskedne.

Dødeligheden må efter infektionssygdommenes tilnærmelsesvise udryddelse som dødsårsager hovedsagelig tilskrives kræft-, hjerte- og kredsløbssygdomme, altså formentlig en forholdsvis modstandsdygtig restgruppe af dødsårsager. Som følge heraf er der mest tilbøjelighed til for tiden at foretage en uændret videreførelse af det nuværende dødelighedsniveau i prognoserne.

En tilsvarende behandling af fertilitetsproblemet kan ikke umiddelbart forekomme rimelig under indtryk af de seneste års stærke fald, som helt har fjernet motiveringen for en sådan inertibetragtning, som for få år siden blev lagt til grund for en uændret fremskrivning af det daværende fertilitetsniveau. Under de nuværende vilkår kan en egentlig fremtidsbedømmelse formentlig kun foretages ud fra en konkret undersøgelse af befolkningens familieplanlægning, og en sådan undersøgelse er da også under udførelse i samarbejde mellem Socialforskningsinstituttet, Danmarks Statistik og Sundhedsstyrelsen.

En imødekommelse af det stærkt presserende prognosebehov har imidlertid ikke kunnet afvente nævnte undersøgelses færdiggørelse, og i den foreliggende situation har Danmarks Statistik derfor valgt at udarbejde et sæt af alternative befolkningsfremskrivninger under vekslende forudsætninger med hensyn til fertiliteten. Resultaterne er offentliggjort i Statistiske Undersøgelser nr. 27: Befolkningsprognoser 1970.

Vanskelighederne forøges ganske væsentligt, når der skal udarbejdes prognoser for dele af landet, hvor man ikke længere med rimelighed kan se bort fra flytningernes betydning, som endda ofte er dominerende i sammenligning med betydningen af fødsler og dødsfald.

En fremtidsbedømmelse af flytningernes omfang vil i stor udstrækning forudsætte et samarbejde med administrative og planlæggende instanser.

For de helt små områder (bydele o. lign.) er det således afgørende at få oplysninger om planlagte byggeprojekter, disses omfang og færdiggørelsestidspunkter, ligesom der også bør søges oplysning om nedrivningsplaner

m. m. For de noget større områder (regioner og landsdele) må der især holdes kontakt med lands- og egnsplanlæggende instanser.

Endelig må der for såvel fødsler som dødsfald tages hensyn til geografiske variationer i disse komponenters relative styrke.

Ofte foretages der en afstemning af f. eks. regionale fremskrivningsresultater, således at de summeret kommer til at stemme overens med en foreliggende landsprognose. Dette er således tilfældet med landsplanudvalgets sekretariats nyeste regionale fremskrivninger, der er afstemt efter et af alternativerne i Danmarks Statistiks: Befolkningsprognoser 1970.

Fremskrivningsperiodens længde burde i almindelighed være kortere for de geografisk opdelte end for de landsomfattende befolkningsprognoser og burde for de helt små områder næppe andrage mere end 5–10 år. Med den mekaniserede beregningsteknik er det ganske vist blevet overkommeligt (og derfor fristende) at føre fremskrivningerne temmelig langt frem, men dette ændrer jo ikke de tilgrundliggende realiteter, og der bør i hvert fald tages stærke forbehold ved fremlæggelsen.

Det synes at være en almindelig erfaring, at man med hensyn til fremskrivningsforudsætningerne ved prognosearbejde ofte må affinde sig med en blanding af egentlige fremtidsbedømmelser (herunder også konkret planlægning) og forskellige mere eller mindre stereotype videreførelser af igangværende tendenser eller aktuelle vilkår. Af og til må der delvis indføres ganske skønsmæssige forudsætninger. Disse arbejdsvilkår gør sig gældende med voksende styrke for aftagende områdestørrelse.

I det omfang, hvori der ikke er tale om egentlige fremtidsvurderinger støttet på en bedømmelse af dødsårsagsstrukturer, inertibetragtninger, planlægning el. lign., vil der med hensyn til resultaternes fortolkning opstå en vis lighed med fortolkningen af reproduktionsberegningerne, selv om der naturligvis er tale om helt forskellige beregningsmæssige formål.

En grundig beskrivelse af forudsætningernes karakter i forbindelse med resultaternes fremlæggelse må i denne henseende tillægges afgørende betydning. Dette i forbindelse med forholdsvis hyppige revisioner vil formentlig virke befordrende på en mere realistisk prognoseholdning.

LANGTIDSPROGNOSER OG PERSPEKTIVPLANLÆGNING I SVERIGE OG NORGE

TORBEN GJEDE

1. INDLEDNING

Rapporten om den forventede udvikling i centrale områder af dansk økonomi frem til midten af 1980'erne[1]) repræsenterer det seneste danske forsøg på opstilling af prognoser over udviklingen i samfundsøkonomien på lidt længere sigt. Arbejdet kan opfattes som led i en proces, der ved successivt at inddrage flere områder af det offentliges og især statens udgiftsdispositioner i sammenfattende oversigter omfattende stadig længere perioder har haft til formål at skabe fortsat bedre grundlag for udformning af og politisk stillingtagen til centrale dele af de årlige finanslovforslag[2]).

I lighed med de i forbindelse med de årlige finanslovforslag fremlagte flerårige budgetoverslag er udarbejdelsen af rapporten baseret på de enkelte departementers planer og vurdering af udviklingsforløbet inden for disses enkelte områder under hensyn til den nuværende lovgivning samt – i modsætning til budgetoverslagene – under hensyn til den aktuelle debat om planer og målsætninger vedrørende omfanget af nye aktiviteter i de kommende 15 år. De enkelte styrelsers vurderinger er imidlertid ikke betragtet isoleret, men er søgt indpasset under en samlet prognose over udviklingen i den totale samfundsøkonomiske produktion og dennes anvendelse. Det er via dette, at rapporten ud over tilvejebringelse af en oversigt over omfang og retning af det offentliges aktivitet tillige får karakter af et makroøkonomisk prognosearbejde.

Mens rapporten med hensyn til såvel den relativt detaljerede behandling af den offentlige sektor som den mere summariske oversigt over den forventede udvikling i adskillige af de centrale makroøkonomiske størrelser repræsenterer noget af en for danske forhold nydannelse, kan dette imidlertid næppe siges at være tilfældet målt med international målestok. I en lang

[1]) *Perspektivplanlægning 1970–1985*, Redegørelse fra den af regeringen i november 1968 nedsatte arbejdsgruppe, Bind I og II, København 1971.

[2]) Jf. Hans Boserup, Perspektivplanlægning: Et nyt redskab i den økonomiske politik? *Økonomi og Politik*, 44. årgang, nr. 4, 1970, pp. 359–379.

række lande har der gennem adskillige år fundet et lignende prognosearbejde sted. Dette er også tilfældet i Sverige og Norge, hvor der løbende foregår makroøkonomisk prognosearbejde såvel med henblik på korttidsanalyser som med henblik på opstilling af prognoser over udviklingen i samfundsøkonomien på lidt længere sigt.

I modsætning til hvad der er tilfældet med de egentlige konjunkturprognoser, har det administrative forløb med hensyn til udarbejdelse af svenske og norske perspektiver for den økonomiske udvikling over en længere årrække – bortset fra særlige norske vækstanalyser – mange lighedspunkter. Derimod er der en betydelig forskel i den formelle, ydre karakter af dette prognosearbejde i de to lande, idet prognosevirksomheden i Norge både på kort og langt sigt er nært knyttet til den politiske beslutningsproces, hvorimod en tilsvarende integration ikke finder sted i Sverige.

I lyset af den nylig udsendte danske rapport skal der i det følgende gives en oversigt over det tilsvarende svenske og norske prognosearbejde. Da formålet hermed såvel kan betragtes som et forsøg på at placere det danske arbejde i en større sammenhæng som at skabe et muligt udgangspunkt for en vurdering af, hvorledes en eventuel fortsættelse og udbygning af denne nye danske prognosevirksomhed kan tænkes organiseret, vil der blive lagt vægt på at belyse det svenske og norske prognosearbejdes indhold og organisatoriske opbygning. Derimod skal der ikke forsøges en kvalitativ vurdering af denne analysevirksomhed.

2. SVENSKE LANGTIDSANALYSER

Opstilling af langtidsperspektiver for den økonomiske udvikling har i Sverige regelmæssigt været foretaget i hele efterkrigsperioden. De forskellige betænkninger, der er blevet udarbejdet af ad hoc nedsatte statslige ekspertkomiteer eller direkte af finansdepartementet, har dækket perioder på fem år, dvs. at de formentlig bedre kan karakteriseres som »medium term« prognoser frem for egentlige langtidsprognoser.

a. *Prognosearbejdet frem til begyndelsen af 1960'erne*

Det første forsøg på at opstille en prognose for den økonomiske udvikling i Sverige over en længere periode foretoges allerede umiddelbart efter afslutningen af sidste krig. Dette arbejde, der var overdraget finansdepartementet, og som senere har fået betegnelsen budgetplanen (1) [3]), var dog – bl. a. som følge af at planen var led i en række vurderinger omkring virkningerne af en afvikling af den almindelige omsætningsskat – koncentreret omkring den statsfinansielle udvikling i perioden fra 1946/47 til 1951/52,

[3]) Tallene i parenteser henviser til de i litteraturoversigten anførte arbejder.

dvs. den omhandlede en langtidsvurdering af statens indtægter og de krav, der kunne antages at blive stillet det offentlige med udgifter til følge.

Mens hovedvægten i budgetplanen således var lagt på det statsfinansielle område, kan langtidsprogrammet for 1948 (2) derimod betegnes som det første generelle prognosearbejde vedrørende den almindelige økonomiske udvikling over en længere periode. Dette arbejde var en direkte følge af Sveriges deltagelse i OEEC-samarbejdet i forbindelse med Marshallplanen (jf. fx (3)) og blev udført af et særligt 3-mands ekspertudvalg med bistand fra forskellige offentlige og private myndigheder og organisationer. Foruden at danne en oversigt over den almindelige økonomiske udvikling forsøgte langtidsprogrammet tillige at vurdere de relative forskydninger i samfundet som helhed. Arbejdet var dog i høj grad præget af efterkrigstidens specielle omstillings- og tilpasningsproblemer, det gjaldt således især hensynet til balance i udenrigshandelen.

De efterfølgende tre langtidsprogrammer fra 1950'erne – kaldet henholdsvis 1950, 1955 og 1959 »års långtidsutredning« ((4) – (9)) – inddrog derimod foruden hensynet til den ydre balance tillige målsætningen om at skabe indre balance. Hovedformålet med disse prognoser har ikke – som det måske kunne formodes på grund af anvendelsen af udtrykkene »program« og »plan« – været forsøg på at udvikle en egentlig statslig langtidsplanlægning, men har derimod primært haft til formål at klarlægge og analysere de generelle økonomiske udviklingstendenser. Rapporterne har således nærmest haft karakter af et informativt og vejledende arbejde til brug for de politiske og private institutioner, der har bemyndigelse til og muligheder for at påvirke den faktiske udvikling.

b. *De senere års langtidsanalyser*

i. Som følge af de usikkerhedsmomenter, der naturligt må være forbundet med at vurdere det økonomiske udviklingsforløb i perioder på fem år, følte allerede udvalget fra 1955 det utilfredsstillende, at arbejdet nærmest havde karakter af en fortsættelse af vurderinger for tidligere femårsperioder, idet ændringer i væsentlige forudsætninger for prognosearbejdet som fx den tekniske udvikling, de internationale markedsvilkår, befolkningsudvikling, produktivitet og beskæftigelsesforhold, forbrugets ændrede sammensætning osv. hurtigt kunne fjerne centrale prognoseangivelser fra den faktiske udvikling. Værdien af prognosearbejdet kunne derfor ifølge udvalgets opfattelse øges ved i stedet at organisere dette som en løbende tilpasning til ændrede prognoseforudsætninger. Denne kritik af den hidtidige arbejdsmetode, der blev gentaget i betænkningen fra »1959 års långtidsutredning«, var bl. a. medvirkende til, at arbejdet organisatorisk blev henlagt til finansdepartementets sekretariat for økonomisk planlægning. Sekretariatet udsendte sin første rapport i 1966 for perioden 1966-1970 (10) og

mod slutningen af 1970 sin anden rapport omfattende den næste femårsperiode, dvs. for 1971–1975 (20).

På trods af den nævnte kritik i betænkningerne fra de i 1955 og 1959 nedsatte ekspertkomiteer kan placeringen i finansdepartementet dog næppe endnu siges at have medført en egentlig »rullende« analysevirksomhed. Selv om 1966-betænkningen er fulgt op af en opgørelse midt i den femårige periode (19), har denne rapport imidlertid ikke til formål at betragte en ny femårsperiode; den kan nærmest karakteriseres som en »midtvejs« statusopgørelse. Det synspunkt har været fremført, at betænkninger kunne offentliggøres hvert andet år, men således at hver enkelt rapport omhandlede en femårig planperiode; herved ville arbejdet nærme sig den »rullende« karakter, som foreslået af udvalgene fra 1955 og 1959. Nogen beslutning om en sådan organisation af den fremtidige analysevirksomhed synes dog næppe nært forestående.

Den organisatoriske ændring med placeringen af arbejdet med de svenske langtidsanalyser i finansdepartementet har ikke forandret prognosernes hovedsigte, der fortsat er at kortlægge og analysere udviklingstendenserne i den svenske økonomi for en periode på fem år; der er således hverken tale om, at prognosearbejdet har fået karakter af en egentlig offentlig planlægning, eller at oversigterne fremtræder som regeringens program for de følgende fem år. Derimod fremlægges de for regeringen, ligesom de kan danne baggrund for debat i riksdagen. I en senere rapport (jf. fx (17)) samles en række offentlige myndigheders og private institutioners synspunkter på forskellige aspekter af langtidsanalyseproblemerne.

I praksis har prognosearbejdet i meget høj grad været tilrettelagt som et samarbejde mellem talrige offentlige myndigheder, private organisationer og enkeltpersoner med finansdepartementets sekretariat for økonomisk planlægning som koordinator. Foruden medvirken ved flere delundersøgelser har det været en væsentlig opgave for sekretariatet at sikre den samfundsøkonomiske konsistens mellem de enkelte selvstændigt udformede bidrag ud fra en vurdering af en række økonomisk-politiske målsætninger. I den seneste rapport fra 1970 udgjorde disse centrale forudsætninger bl. a. fuld beskæftigelse og indre økonomisk balance samt i løbet af de følgende fem år eliminering af den uligevægt, der kendetegnede den ydre balance i basisåret 1970.

Den betydelige delegering af arbejdet til forskellige underudvalg, fagministerier m. v., der som nævnt har været et karakteristisk led i betænkningernes opbygning, synes i nogen grad at have medført, at de grundlæggende metodeproblemer i forbindelse med prognosevirksomheden ikke eller kun i stærkt summarisk form hidtil er blevet behandlet i betænkningerne, men i stedet – i det omfang de overhovedet findes – har været henvist til de ofte sektorvis behandlede redegørelser, der som regel er blevet offentliggjort i

bilag. En mere systematisk metodediskussion synes imidlertid nu at være under udvikling.

I tilknytning til det forberedende arbejde med 1970-betænkningen blev der således i 1968 indledt et snævert samarbejde mellem det svenske konjunkturinstitut og finansdepartementets sekretariat for økonomisk planlægning med det formål, at konstruere en makroøkonomisk model for det svenske samfund, som skulle kunne anvendes som hjælpemiddel ved analyse- og prognosearbejdets langtidsvurderinger. Hensigten med dette modelarbejde har bl. a. været, at gøre det muligt at få et indblik i, hvorledes samfundet udvikler sig i de enkelte stadier af planperioden, hvorimod det hidtidige arbejde alene har formet sig som en opgørelse over, hvordan samfundets struktur kunne tænkes at se ud ved planperiodens slutning. Modellen har allerede været taget i anvendelse i forbindelse med udarbejdelsen af 1970-betænkningen. Ved hjælp af modellen har det således været muligt at inddrage forskellige forudsætninger om fordelingen af de samlede tilgængelige ressourcer og herigennem vurdere, hvorledes alternative konjunktursituationer, som fx tidspunktet for opnåelse af ydre balance, påvirker det økonomiske udviklingsforløb. En samlet redegørelse for modellen og dens anvendelsesmuligheder samt metodeproblemer i øvrigt ventes offentliggjort i løbet af kort tid, jf. (29).

ii. Med en gennemsnitlig årlig produktivitetsstigning på 4,6 pct. mener finansdepartementet, at bruttonationalproduktet i faste priser i perioden 1970–1975 i gennemsnit vil kunne øges med 3,8 pct. årligt (jf. tabel 1), idet der ventes et gennemsnitligt årligt fald i arbejdsindsatsen målt i timer på 0,8 pct. Denne vækst i bruttonationalproduktet svarer stort set til fremgangen i den umiddelbart foregående femårsperiode. Med udgangspunkt i en antagelse om overskud på betalingsbalancens løbende poster i 1975 og med en gennemsnitlig stigning i det kollektive konsum på 4,5 pct pr. år, dvs. noget lavere end angivet i de hidtil fremlagte planer, kan det private forbrug kun ventes øget med i gennemsnit 3,3 pct. årligt. Betalingsbalanceforudsætningen nødvendiggør en væsentligt ændret sammensætning af investeringsudviklingen i forhold til den konstaterede i femårsperioden op til 1970, hvor de offentlige bruttoinvesteringer i gennemsnit pr. år steg med lidt over 7 pct., mens det private steg godt 1,5 pct., herunder de industrielle ca. 3 pct. I 1970–1975 må der i gennemsnit pr. år stiles mod en fordeling på henholdsvis 3,4, 6,2 og 6,5 pct.

Opgjort som i tabel 1 skønnes bruttonationalproduktet i basisåret 1970 at være steget med ca. 4,5 pct., det private og kollektive konsum med henholdsvis 3,5 og 5,3 pct., mens de samlede investeringer formentlig kun er øget med én procent mod 3,5 i 1969 – de industrielle investeringer er dog steget med omkring 7,5 pct. mod 3 pct. for den private sektor under ét;

som følge af en kraftig reduktion i den kommunale investeringsaktivitet synes de offentlige investeringer som helhed at have udvist en meget beskeden fremgang[4]).

iii. Finansdepartementets overtagelse af ansvaret med udformningen af prognosearbejdet har foruden etablering af den nævnte forskningsindsats med henblik på udvikling af en makroøkonomisk model tillige muliggjort en mere detaljeret analysevirksomhed end tidligere med offentliggørelse af talrige omfattende bilag (jf. (11) ff.), ligesom stadig flere områder af samfundsøkonomien er blevet inddraget. Hertil kommer, at betænkningerne er blevet suppleret med summariske prognoser omfattende væsentligt længere perioder.

I den første betænkning fra finansdepartementets sekretariat for økonomisk planlægning udvidedes »medium term« prognosen således med regneeksempler over udviklingen i de følgende 10 år, dvs. at 1965-betænkningen derved rakte frem til 1980. I den seneste rapport fra 1970 er yderligere fem år inddraget i periodelængden, hvorved prognosearbejdet dækker perioden frem til 1990. Ved hjælp af en disaggregeret vækstmodel har det været muligt at sikre den nødvendige konsistens i beregninger over de forventede virkninger på det fremtidige udviklingsforløb af forskellige forudsætninger om udviklingen i centrale makroøkonomiske størrelser. Disse beregninger, der således nærmest har karakter af rene modelberegninger, er bl. a. udført på grundlag af forudsætninger om henholdsvis stigningstakten i det kollektive forbrug, tilgangen af arbejdskraft og udviklingen i investeringskvoten. Tabellerne 1 og 2 belyser prognoseangivelserne for perioden 1980–1990 under forudsætning af parallel stigningstakt i eksport og import og et fald i årlig arbejdstid pr. person af nogenlunde samme størrelsesorden som den konstaterede fra 1950 til 1970 og den forventede i 1970–1975, mens det skitserede forløb for sidste halvdel af 1970'erne bygger på vurderinger i tilknytning til den detaljerede prognose for det første femår i 1970'erne.

3. NORSKE LANGTIDSPROGNOSER

Udarbejdelse af prognoser for den økonomiske udvikling over længere perioder har i Norge – ligesom det har været tilfældet i Sverige – fundet sted i hele efterkrigsperioden. Også for Norges vedkommende synes »medium term« betegnelsen at være en mere dækkende karakteristik end egentlige langtidsprognoser, idet periodelængden kun har været udstrakt til fire år. I de senere år har der imidlertid fundet et arbejde sted, der i højere grad kan betegnes som struktur- eller perspektivanalyser.

[4]) Jf. *Konjunkturläget,* Preliminär Nationalbudget, 1971 : 1, Stockholm 1971.

a. *Regeringens langtidsprogrammer*

i. Mens hovedsigtet med det svenske prognosearbejde som nævnt har været af udpræget analytisk art, har formålet med de norske redegørelser været at skabe det bedst mulige grundlag for anvendelse af økonomisk-politiske midler med henblik på i videst muligt omfang at opfylde den af de ansvarlige myndigheder stillede målsætning for den økonomiske politik. Arbejdet har i overvejende grad bestået i at opstille oversigter over den økonomiske udvikling for en fireårig periode og under hensyn til den givne målsætning at udforme planer for regeringens økonomiske politik i denne periode. På kort sigt er denne langtidsanalysevirksomhed, der således kan karakteriseres som et egentlig økonomisk planlægningsarbejde, blevet suppleret med de årlige nationalbudgetter, hvor den konkrete udformning af den økonomiske politik ud fra de aktuelle økonomiske og politiske forhold er blevet fastlagt.

Det første norske nationalbudget fremkom som et bilag til finanslovforslaget for 1945–46 (30). Budgettet opererede med tre alternative beregninger over nationalprodukt, importoverskud, det offentliges forbrug af varer og tjenester, det private forbrug og de private investeringer. Derudover var der foretaget seks alternative beregninger over de tilsvarende størrelser for femårsperioden 1946–1950 udtrykt som årlige gennemsnit. Det var dog først med nationalbudgettet for 1947, at der foretoges en egentlig analyse af tilgang og anvendelse af varer og tjenester og en diskussion af en række af de økonomisk-politiske midler, der kunne tænkes bragt i anvendelse for at opfylde den stillede målsætning.

Beregningerne over de centrale nationalregnskabsstørrelser for femårsperioden 1946–1950 repræsenterede imidlertid ikke et decideret langtidsprogram. Et sådant, omfattende perioden 1949–1952, udsendtes i 1948 i forbindelse med efterkrigstidens Marshallhjælp (31). Dette og de følgende to programmer – for 1954–1957 (32) og 1958–1961 (33) – var udarbejdet af ad hoc nedsatte udvalg i stil med de tilsvarende svenske, men tog som nævnt i modsætning til disse sigte på i store træk at angive regeringens økonomiske målsætning i de følgende fire år dels for økonomien under ét dels for de enkelte af samfundets sektorer. 1954–1957 programmet samt det følgende for 1958–1961, dog i væsentligt mindre omfang, omfattede tillige en redegørelse for de enkelte erhvervs udvikling i de forskellige dele af landet. De økonomiske virkemidler, der agtedes taget i brug for at gennemføre disse programmer, var kun omtalt i et forholdsvis beskedent omfang – i 1958–1961 programmet endda slet ikke.

Fra 1963 ændredes arbejdet med udformningen af langtidsbudgetterne væsentligt, idet der oprettedes en særlig planlægningsafdeling i finansdepartementet, der foruden de nationale langtidsprogrammer tillige skulle udarbejde statens langtidsbudgetter. Endvidere fik redegørelserne (jf. (34)

og (35)) i højere grad karakter af egentlige programmer, idet der nu tillige indgik et første forsøg på at udforme et langtidsstatsbudget. Også den kvantitative økonomiske planlægningsmodel (MODIS-modellen), der anvendes i det løbende nationalbudgetarbejde, blev inddraget i planlægningen, dog i store træk kun i form af konsistenstestning.

Det seneste langtidsprogram for perioden 1970–1973 (36), der udsendtes i 1969, er ligesom de to foregående udarbejdet i finansdepartementet i samarbejde med de forskellige fagministerier. I lighed med de tidligere langtidsprogrammer har grundlaget for arbejdet med det nyeste program – foruden en forudsætning om en jævn økonomisk fremgang i Vesteuropa og USA med deraf følgende relativt gunstige norske eksportbetingelser – været en grundig analyse af den forventede udvikling i tilgang og anvendelse af varer og tjenester. Vurderingen af den formodede udvikling har (som allerede nævnt) imidlertid været undergivet hensyntagen til den af regeringen afstukne målsætning vedrørende forløbet af centrale politisk påvirkelige makroøkonomiske størrelser herunder tillige de nødvendige midler, der er tænkt taget i brug til opfyldelse af målsætningsangivelserne. Langtidsprogrammet er ikke blot knyttet til en verbal beskrivelse af målsætning, midler og forventet udvikling, men omfatter på adskillige områder tillige kvantitative angivelser, ligesom der er tradition for, at programmet ledsages af en vurderende sammenligning af det umiddelbart foregående program og den faktiske udvikling.

ii. Frem til 1973 ventes en årlig gennemsnitlig stigning i bruttonationalproduktet i faste priser på ca. 4,5 pct. (jf. tabel 1), dvs. i underkanten af væksten i perioden 1960–1968, hvor den årlige stigning i gennemsnit androg 4,7 pct. I årene 1970–1973 skønnes et årligt gennemsnitligt underskud på betalingsbalancens løbende poster af en størrelsesorden omkring 70 mill. n. kr., en vurdering der dog formentlig mere skal tages som udtryk for en indirekte forudsætning for programmet som helhed end en egentlig forudsigelse. Investeringerne i fast realkapital ventes for landet som helhed at stige noget svagere end den samlede produktionsfremgang, hvilket dog hovedsagelig skyldes en direkte faldende investeringsaktivitet inden for søfartserhvervet. Ses der bort fra dette erhvervs helt specielle forhold, indebærer programmet en gennemsnitlig årlig stigning i de faste bruttoinvesteringer i perioden 1968–1973 på godt 6 pct. Det er især boligbyggeriet, større offentlige bygge- og anlægsarbejder samt de industrielle investeringer, der ønskes øget kraftigt. På forbrugssiden ventes en stigning i det kollektive konsum i underkanten af den samlede produktionsfremgang; tages imidlertid hensyn til den relative store lønandel i det kollektive konsum, hvorved pris- og lønstigninger slår forholdsvis kraftigere igennem her end i det øvrige forbrug, vil det offentliges efterspørgsel efter varer og tjenester ved en bereg-

TABEL 1

Bruttonationalproduktet og dets anvendelse i Norge, Sverige og Danmark

Procentvis årlig stigning Faste priser	Norge		Sverige			Danmark[1])	
	1968–1973	1966–1990	1970–1975	1975–1980	1980–1990	1970–1977	1977–1985
	pct.						
Forbrug	4,0	4,2	3,6	4,2	3,7	2,0	3,3
privat	3,8	4,3	3,3	4,1	3,6	1,0	3,2
kollektivt	4,4	3,8	4,5	4,5	4,1	4,2	3,5
Bruttoinvestering	3,8[2])	4,7[2])	3,5	5,4	3,3	3,6[2])	3,1[2])
Import	4,3	3,8	6,2	6,7	5,3	5,0	5,0
Eksport	5,3	3,6	7,3	6,5	5,3	7,1	4,9
Bruttonationalprodukt i alt	4,5	4,3	3,8[3])	4,3	3,6	3,2[4])	3,2[4])

Anm. De forudsætninger, der ligger til grund for prognoseangivelserne, er kort resumeret i tekstafsnittet.

[1]) Kostpriser.
[2]) Faste bruttoinvesteringer.
[3]) Beregnet fra anvendelsessiden. Opgjort fra produktionssiden er stigningsprocenten noget højere, jf. tabel 2. En kommentar til denne statistiske forskel er givet i (20) p. 21.
[4]) Bruttofaktorindkomst.

Kilde: Norge: 1968–1973, (36), tabel 1 b og beregninger ud fra tabel 1 a, p. 29; 1966–1990, (41) tabel 2.8.1., p. 160. Sverige: (20), tabel 5.2 :2, p. 307. Danmark: Beregninger foretaget på grundlag af oplysninger givet i første del (pp. 5*–146*) af *Perspektivplanlægning 1970–1985*, Bind I, København 1971.

ning i løbende priser fortsat udgøre en stadig større del af nationalproduktet. Det private forbrug antages at stige med gennemsnitligt ca. 3,8 pct. i faste priser eller med omkring 3 pct. pr. indbygger.

Siden langtidsprogrammets offentliggørelse har den økonomiske udvikling i Norge været præget af et meget uensartet forløb i de enkelte makroøkonomiske efterspørgsels- og udbudskomponenter[5]). Som helhed er det ikke lykkedes at holde bruttonationalproduktets vækstrate inden for de anførte 4,5 pct. Den betydelige fluktuation i investeringerne kan næsten udelukkende tilskrives forholdene inden for søfartserhvervet[6]); ses der

[6] Svarende til tabel 1:

Procentvis årlig stigning; faste priser	1968–1973	1968	1969*	1970*
	pct.			
Forbrug	4,0	4,1	7,6	2,8
privat	3,8	3,9	7,8	2,5
kollektivt	4,4	4,6	6,5	4,0
Bruttoinvestering	3,8	÷8,6	÷2,5	22,9
Import	4,3	÷0,3	4,9	14,7
Eksport	5,3	10,6	5,5	1,9
Bruttonationalprodukt i alt	4,5	4,0	4,2	3,5

Kilde: Tabel I samt *Økonomisk Utsyn over Året 1970*, Statistisk Sentralbyrå, Oslo 1971, tabel V og tabel W, p. *8.

[6]) I 1966 og 1967 steg investeringerne i skibe med henholdsvis 2,2 og 13,6 pct., mens

bort fra investeringerne i skibe er de faste bruttoinvesteringer øget med i gennemsnit 6,4 pct. i årene 1968 til 1970.

b. *Vækstmodeller og perspektivanalyser*

Ved siden af finansdepartementets opstilling af langtidsprogrammer har der ved Sosialøkonomisk Institutt ved Universitetet i Oslo været arbejdet med økonomiske langtidsanalyser. Dette arbejde har primært haft til formål at ajourføre og videreføre studiet af økonomiske vækstproblemer, der oprindelig blev foretaget af Leif Johansen i hans disputats fra 1960 (37), jf. tillige (38). Selv om disse langtidsanalyser har haft et noget andet sigte end de hidtil omtalte prognoser, har den økonomiske model, instituttet har lagt til grund for beskrivelsen af de økonomiske vækstprocesser, dog kunnet inddrages som et værdifuldt hjælpemiddel i forsøget på at opstille en prognose over den økonomiske udvikling frem til 1990.

Leif Johansens arbejde fra 1960 (37) tager i det væsentlige sigte på at beskrive og forklare langtidsbevægelserne i produktion, beskæftigelse og relative priser på grundlag af en disaggregeret vækstmodel. Modellen indeholder i alt henved 90 afhængige (endogene) variable samt ca. 45 udefra givne (eksogene) variable beskrevet i et ligningssystem, hvor såvel produktions- som forbrugssiden er opdelt på sektorer. På produktionssiden, der som udgangspunkt anvender det detaljerede norske input-output materiale, betragtes indsats af arbejdskraft og kapital som substituerbare, hvilket for hver enkelt sektor udtrykkes i form af en specificeret funktionssammenhæng (af Cobb-Douglas typen), der medtager tekniske fremskridt. Forbrugsefterspørgslen beskrives ved anvendelse af koefficienter for hver enkelt efterspørgselskomponents reaktion med hensyn til pris- og udgiftsændringer. I den samlede model, hvor befolknings- og total beskæftigelsesudvikling, udviklingen i den samlede investeringsaktivitet, offentligt forbrug af varer og tjenester, lønniveau, eksport og visse elementer af importudviklingen betragtes som eksogene størrelser, er ligningssystemet formuleret på en sådan måde, at de endogene variable fremtræder som relative vækstrater i forhold til 1950, som de fleste talmæssige oplysninger knytter sig til.

Instituttets fortsatte arbejde med Leif Johansens model har medført opstilling af en lidt større model (39). Denne, der betegnes som MSG 2 i modsætning til Leif Johansens MSG 1 (jf. *M*ulti *S*ectoral *G*rowth i (37)), er opbygget omkring en input-output tabel med knap 30 produktionssektorer mod tidligere 20 samt anvender 1963 som basisår for de talmæssige oplysninger. Endvidere er modellen udformet på en måde, der giver mulighed for at analysere, hvorledes hver enkelt af samtlige eksogene variable, hvor-

der i 1968 og 1969 var et direkte fald på henholdsvis 22,7 og 39,3 pct.; i 1970 viser de foreløbige beregninger en fremgang på over 70 pct.

af der findes godt 60, påvirker vækstraterne for hver enkelt af modellens i alt ca. 115 endogene variable.

Det er denne betydelige fleksibilitet i udformningen af MSG 2, der er søgt videreført i samarbejde med finansdepartementets planlægningsafdeling med henblik på at foretage beregninger over den økonomiske udvikling i Norge frem til 1990. De første resultater af dette arbejde er offentliggjort i forbindelse med forelæggelsen af langtidsprogrammet 1970–1973 (36), jf. især (40). Redegørelsen repræsenterer ikke regeringens program, men har nærmest karakter af en embedsmandsrapport, hvor finansdepartementet har stået for det koordinerende arbejde. Betænkningen er således suppleret med en angivelse af de enkeltpersoner, institutioner eller ministerier, der har haft ansvaret for udformningen af de respektive afsnit. Foruden et afsnit om den generelle økonomiske udvikling, hvor udarbejdelsen bygger på anvendelse af MSG-modellen, indeholder betænkningen redegørelser om uddannelsessektoren, arbejdsmarkedsforhold, sundhedstjeneste, samfærdsel og energiforsyning.

En mere detaljeret og på flere områder ajourført rapport om udviklingen i Norges økonomi frem til 1990 er i midten af 1970 udsendt af en arbejdsgruppe, der bl. a. omfattede flere af dem, der arbejdede med perspektivanalyser i tilknytning til langtidsprogrammet 1970–1973, jf. (41). Også i tilknytning til dette arbejde anvendtes den reviderede MSG-model, hvorved der foruden oversigter over samlet tilgang og anvendelse af varer og tjenester kunne gives specificerede angivelser af centrale økonomiske størrelser som fx produktion, beskæftigelse, bruttoinvestering, levering til privat forbrug og prisudvikling fordelt på godt 25 erhvervsgrupper udtrykt ved procentvise årlige stigningstakter i forhold til basisåret 1966. Fire alternative forudsætninger om den økonomiske udvikling frem til 1990 blev i øvrigt lagt til grund for denne del af redegørelsen: et i forhold til de seneste år nogenlunde uændret vækstempo, en særlig kraftig vækst i den offentlige sektor, en fortsat stærk vækst i søfartserhvervet samt svag økonomisk fremgang i samfundet som helhed. Resultatet af det første alternativ er resumeret i tabellerne 1 og 2.

*

Foruden de i tabel 1 opstillede skøn over udviklingen i det norske og svenske bruttonationalprodukt frem til 1990 fordelt på anvendelse er tillige anført de tilsvarende størrelser for Danmark frem til 1985. For alle tre landes vedkommende må disse vækstrater dog tages med betydelig forbehold. Dette er især tilfældet for det forventede udviklingsforløb i Danmark, idet der i den tidligere omtalte perspektivplanredegørelse kun i begrænset omfang er anført sådanne kvantitative angivelser, at en sammenligning

med de tilsvarende norske og svenske vækstrater direkte er mulig. De foreliggende oplysninger har således kun givet mulighed for at foretage beregninger baseret på kostpriser. Med en kraftigere stigning i de samlede offentlige udgifter end stigningen i nationalproduktet, hvilket i rapporten bl. a. kommer til udtryk ved, at de offentlige udgifters andel af nationalproduktet ventes at stige fra i 1970 at udgøre 45 pct. til i 1985 at andrage 58 pct., er det næppe utænkeligt, at der samtidig vil ske en forskydning af skattetrykket i retning af relativ større vægt på afgifterne. I så fald må der – alene som følge af denne forskydning – formentlig regnes med en anden sammensætning af bruttonationalproduktet (regnet i løbende markedspriser).

I den danske rapport er der ikke, som tilfældet er i betænkningerne fra Sverige og Norge, foretaget egentlige alternative beregninger på grundlag af forskellige forudsætninger om udviklingen i centrale makroøkonomiske størrelser. Som anført ovenfor vedrører den danske rapport i lang overvejende grad udviklingen inden for den offentlige sektor – og i en betydelig mere detaljeret form end tilfældet er i betænkningerne fra de to øvrige skandinaviske lande; det har derfor ikke været muligt at anføre udviklingen i de enkelte erhvervs bidrag til bruttofaktorindkomsten, jf. tabel 2.

Med en antagelse om en betydelig langsommere vækst i den samlede arbejdsstyrke i de kommende 15 år, end tilfældet har været i 1960'erne, og en nogenlunde uændret tendens i arbejdstidsnedsættelsen pr. beskæftiget ventes den årlige produktionsstigning i Danmark reduceret fra i 1960'erne at have udgjort godt 4,5 pct. til i de kommende 15 år at blive mellem 3 og 3,5 pct., dvs. en del lavere end den ventede i Sverige og Norge, hvor de anførte vækstrater afspejler forudsætninger om en i forhold til de senere år nogenlunde uændret fremgang i produktionsudviklingen. Den beskedne

TABEL 2

Bruttofaktorindkomsten i Norge og Sverige fordelt på erhverv

Procentvis årlig stigning Faste priser	Norge		Sverige		
	1968–1973	1966–1990	1970–1975	1975–1980	1980–1990
			pct.		
Landbrug m. v.	÷0,9	1,9	0,7	0,4	÷0,9
Fremstillingsvirksomhed	4,6	5,0	4,8	4,8	3,8
Tjenesteydelser	4,9	4,5[1])	3,8	4,0	3,7
offentlige ydelser	...	4,2	3,6	3,5	3,6
Bruttofaktorindkomsten i alt	4,5	4,3	4,1	4,3	3,6

Anm. De forudsætninger, der ligger til grund for prognoseangivelserne, er kort resumeret i tekstafsnittet.
[1]) Ekskl. udenrigs skibsfart samt hvalfangst med 2,1 pct.
Kilde: Norge: 1968–1973, (36) beregninger ud fra tabel 3 a, p. 32; 1966–1990, (41) tabel 2.8.3, p. 163. Sverige: (20) tabel 5.3 : 1, p. 311.

vækst i det private forbrug i Danmark især frem til 1977 må ses i sammenhæng med det – formentlig noget ambitiøse – mål, at opnå overskud på betalingsbalancens løbende poster senest dette år. Derfor også den endog betydelige vækst i dansk eksport og tilsvarende lav importfremgang; en udvikling der – i hvert fald for den første del af den samlede planperiode – afspejler en væsentlig mere optimistisk holdning til dansk erhvervslivs konkurrenceevne, end man har turde gøre om vore to nabolande og især om det svenske erhvervsliv.

4. SAMMENFATNING

Udarbejdelse af prognoser over udviklingen i samfundsøkonomien på lidt længere sigt har regelmæssigt fundet sted i både Norge og Sverige siden slutningen af 1940'erne. Oprindelig udformedes prognoserne af ad hoc nedsatte udvalg, men placeredes i begge lande i begyndelsen af 1960'erne i de respektive finansministerier, hvor særlige sekretariater i dag løbende varetager arbejdet.

I *Norge* udarbejdes oversigter hvert fjerde år omfattende de kommende fire år. Analyserne indgår som led i regeringens generelle økonomiske planlægning, idet fireårsplanerne direkte fremtræder som regeringsrapporter, der både omfatter økonomisk-politiske målsætningsangivelser og karakteristik af midler, der agtes taget i brug for at realisere disse målsætninger. Udformningen af den økonomiske politik ud fra aktuelle økonomiske og politiske forhold fastlægges herefter i årlige statslige og nationale budgetter. I de seneste par år er der tillige gjort brug af økonomiske vækstmodeller med henblik på at vurdere de strukturelle ændringer i det norske samfund i de kommende 15–20 år.

I *Sverige* har det makroøkonomiske prognosearbejde karakter af uafhængige, offentlige redegørelser, der hvert femte år på grundlag af udvalgte målsætningsangivelser forsøger at belyse den formodede økonomiske udvikling i de følgende fem år. Arbejdet har i 1960'erne været ganske omfattende og bl. a. været ledsaget af summariske prognoseberegninger over økonomiske udviklingslinier omfattende perioder på 15–20 år. I de seneste år er der specielt til brug for prognosearbejdet iværksat et forskningsprojekt med henblik på udvikling af bedre analytiske hjælpemidler, ligesom der er påbegyndt et analysearbejde af femårsprognosernes indhold, foreløbig i form af udarbejdelse af »midtvejs« rapporter.

OVERSIGT OVER SVENSKE OG NORSKE LANGTIDSANALYSER

A. *Sverige*

1. Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med anhållan om riksdagens yttrande angående avvecklingen av den allmänna omsättningsskatten, *Kungl. Maj:ts proposition* nr. 222, 1946.
2. Svenskt Långtidsprogram 1947–1952/53, *Statens Offentliga Utredningar* 1948 : 45, Handelsdepartementet, Stockholm 1948.
3. PM Med synpunkter på det Svenska Långtidsprogrammet i anslutning till OEEC's interimsrapport, *Statens Offentliga Utredningar* 1949 : 15, Handelsdepartementet, Stockholm 1949.
4. Ekonomiskt Långtidsprogram 1951–1955, 1950 Års Långtidsutredning, *Statens Offentliga Utredningar* 1951 : 30, Finansdepartementet, Stockholm 1951.
5. Balanserad Expansion, Betänkande avgivet av 1955 Års Långtidsutredning, *Statens Offentliga Utredningar* 1956 : 53, Finansdepartementet, Stockholm 1956.
6. Balanserad Expansion, Bilagor: Särskilda Utredningar. *Statens Offentliga Utredningar* 1957 : 10, Finansdepartementet, Stockholm 1957.
7. Remissyttranden över 1955 Års Långtidsutrednings Betänkande, Balanserad Expansion, *Statens Offentliga Utredningar* 1957 : 22, Finansdepartementet, Stockholm 1957.
8. Svensk Ekonomi 1960–1965, Betänkande av 1959 Års Långtidsutredning, *Statens Offentliga Utredningar* 1962 : 10, Finansdepartementet, Stockholm 1962.
9. Svensk Ekonomi 1960–1965, Bilagor 1–5, *Statens Offentliga Utredningar* 1962 : 11, Finansdepartementet, Stockholm 1962.
10. Svensk Ekonomi 1966–1970. Med utblick mot 1980. 1965 Års Långtidsutredning, Huvudrapport, *Statens Offentliga Utredningar* 1966 : 1, Finansdepartementet, Stockholm 1966.
11. Export och Import 1966–1970, 1965 Års Långtidsutredning, bilaga 1, *Statens Offentliga Utredningar* 1966 : 2, Finansdepartementet, Stockholm 1966.
12. Tillgången på arbetskraft 1960–1980, 1965 Års Långtidsutredning, bilaga 2, *Statens Offentliga Utredningar,* 1966 : 8, Finansdepartementet, Stockholm 1966.
13. Handelns arbetskrafts- och investeringsbehov fram till 1970, 1965 Års Långtidsutredning, bilaga 3, *Statens Offentliga Utredningar,* 1966 : 10, Finansdepartementet, Stockholm 1966.
14. Framtidsperspektiv för svensk industri, 1965–1980, 1965 Års Långtidsutredning, bilaga 4, *Statens Offentliga Utredningar,* 1966 : 51, Finansdepartementet, Stockholm 1966.
15. Trafikutveckling och trafikinvesteringar, 1965 Års Långtidsutredning, bilaga 5, *Statens Offentliga Utredningar* 1966 : 69, Finansdepartementet, Stockholm 1966.
16. Utvecklingstendenser inom undervisning, hälso- och sjukvård samt socialvård 1966–1970, 1965 Års Långtidsutredning, bilaga 6, *Statens Offentliga Utredningar* 1966: 13, Finansdepartementet, Stockholm 1966.
17. Remissyttranden över 1965 Års Långtidsutrednings Huvudrapport, *Statens Offentliga Utredningar* 1966 : 59, Finansdepartementet, Stockholm 1966.
18. Kragh, Börje, Finansiella Långtidsperspektiv, *Statens Offentliga Utredningar* 1967:6, Finansdepartementet, Stockholm 1967 (betænkningen omfatter tillige tre bilag: Willem van der Hoeven, Finansiella perspektiv 1970 – Statistiskt material och metodproblem, Gunnar Eliasson, Industrifinansieringen perioden 1950–1970 – Kartläggning och prognos samt Leon Rappaport, AP-systemets utgiftsmekanism och fondbildning).

19. Avstämning av 1965 Års Långtidsutredning, *Statens Offentliga Utredningar* 1968 : 24, Finansdepartementet, Stockholm 1968.
20. Svensk ekonomi 1971–1975 med utblick mot 1990. 1970 års långtidsutredning, Huvudrapport, *Statens Offentliga Utredningar* 1970 : 71, Finansdepartementet, Stockholm 1970.
21. Arbetskraftsresurserne 1965–1990, 1970 års långtidsutredning, Bilaga 1, *Statens Offentliga Utredningar* 1971 : 8, Stockholm 1971.
22. Svensk industri under 70-talet med utblick mot 80-talet, 1970 års långtidsutredning, Bilaga 2, *Statens Offentliga Utredningar* 1971 : 5, Stockholm 1971.
23. van der Hoeven, Willem, Finansiella tillväxtsaspekter 1960–1975, 1970 års långtidsutredning, Bilaga 4, *Statens Offentliga Utredningar* 1971 : 7, Stockholm 1971.
Endvidere ventes i løbet af 1971 yderligere følgende 6 bilag til (20) at udkomme i serien *Statens Offentliga Utredningar:*
24. Varuhandeln fram till 1975 (bilag 3).
25. Export och import 1971–1975 (bilag 5).
26. Utvecklingstendenser inom offentlig sektor (bilag 6).
27. Regional utveckling och planering (bilag 7).
28. Miljövården under 70-talet (bilag 8).
29. Plan och prognos. En studie i de svenska långtidsutredningarnas metodik (bilag 9).

B. Norge

30. Nasjonalregnskapet og nasjonalbudsjettet, Særskilt vedlegg nr. 11 til *statsbudsjettet (1945–46)*, Finans- og tolldepartementet.
31. Om langtidsprogrammet 1949–1952, *St. meld. nr. 54 (1948)*, Statsministeren.
32. Om et langtidsprogram for 1954–1957, *St. meld. nr. 62 (1953)*, Statsministeren.
33. Om langtidsprogrammet for 1958–1961, *St. meld. nr. 67 (1957)*, Statsministeren.
34. Langtidsprogrammet 1962–1965, *St. meld. nr. 60 (1960–61)*, Finans- og tolldepartementet.
35. Langtidsprogrammet 1966–1969, *St. meld. nr. 63 (1964–65)*, Finans- og tolldepartementet.
36. Langtidsprogrammet 1970–1973, *St. meld. nr. 55 (1968–69)*, Finans- og tolldepartementet.
37. Johansen, Leif, *A Multi-Sectoral Study of Economic Growth*, Amsterdam 1960.
38. Johansen, Leif in collaboration with Håvard Alstadheim and Åsmund Langsether, Explorations in long-term projections for the Norwegian economy, *Economics of Planning*, Vol. 8, No. 1–2, 1968, pp. 70–117 eller Leif Johansen og Harald Hallaråker, eds., *Economic Planning in Norway*, Oslo 1970, pp. 70–117.
39. Alstadheim, Håvard, En disaggregert Vekstmodell for Norge med 1963 som Basisår, *Memorandum fra Sosialøkonomisk Institutt, Universitetet i Oslo*, 2. januar 1968.
40. Perspektivanalyser, Skisser for Utviklingen fram mot 1990, *Vedlegg til St. Meld. nr. 55 (1968–69)*, Langtidsprogrammet 1970–1973, Finans- og tolldepartementet.
41. *Perspektivanalyser for Norges Økonomi*, Bidrag fra en arbeidsgruppe, Finansdepartementet, Planleggingsavdelingen, Oslo 1970.

SPLITTELSE AF DET PAKISTANSKE FÆLLESSKAB

KAREN MOGENSEN

og

JOHN E. MARTINUSSEN*)

Borgerkrigen i Øst Pakistan eller Bangla Desh er en manifestation af fundamentale modsætninger mellem *nationale* fællesskaber, der hidtil har sameksisteret indenfor et *politisk* fællesskab. Årsagerne til splittelsen er mange, og deres relative betydning ukendt. Derfor er det følgende ikke en udtømmende analyse, men blot nogle foreløbige betragtninger over spørgsmålet: Hvad ligger til grund for disintegrationen af det pakistanske fællesskab?

En forudsætning for, at et politisk fællesskab kan fortsætte sin eksistens, er, at en vis del af medlemmerne tilslutter sig det, – at de føler loyalitet overfor og identificerer sig med fællesskabet. Det kan hæmme tilslutningen, hvis der indenfor samme politiske fællesskab findes flere nationer, dvs. befolkningsgrupper, som har deres eget etniske særpræg, deres eget sprog, eller som på anden måde adskiller sig fra andre grupper. Medlemmer af nationale fællesskaber vil ofte identificere sig med dette og sideløbende have en følelse af forskellighed fra – eventuelt fjendtlighed overfor – andre nationer.

Pakistan har været kendetegnet ved sameksistensen af store nationale grupper, hvis medlemmer har vist større loyalitet overfor nationen end overfor det politiske fællesskab. Og det centrale problem for dem, der har tilstræbt en integration og konsolidering af Pakistan, har været at mindske spændingerne mellem nationale fællesskaber til et niveau, hvor de ikke længere truede statens eksistens.

PAKISTANS TILBLIVELSE

I midten af forrige århundrede begyndte Syed Ahmad Khan at tale om muslimernes interesser som noget adskilt og forskelligt fra hinduernes.

*) Begge forfattere har opholdt sig i Pakistan på studierejse i syv måneder. Opholdet sluttede 4. april i år.

Hans efterfølgere foretog en lokal organisering af mere velstående muslimer på subkontinentet, og i 1906 dannedes partiet Muslim League på initiativ fra især muslimiske jordbesiddere. Denne tidlige nationalisme, som her manifesterede sig, var klart inspireret af økonomiske interesser. Den tilknyttede politiske målsætning var bevarelsen af status quo, herunder også Englands overherredømme, der blev betragtet som en modvægt til hinduernes tiltagende dominans. Denne målsætning blev dog gradvist ændret til et krav om oprettelse af et muslimisk nationalhjem. Det bærende element i agitationen herfor var »Islam i fare«, og bundede i den nu stærkt fremvoksende religiøse nationalisme.

Det var sammenfaldet mellem sociale og religiøse modsætninger, der gjorde det muligt for de muslimiske økonomiske overklasser at samle så overvældende tilslutning til bevægelsen hen mod slutningen af 1930'erne. Men selv om bevægelsens ledere efterhånden også omfattede muslimer fra byernes middelklasser (Muslim League's leder, Mohammed Ali Jinnah, var selv sagfører), forblev økonomiske overvejelser afgørende for tilslutningen på alle niveauer. Specielt hvad angik den muslimiske middelklasse i Øst Bengalen gjaldt det, at den forventede at få bedre indtjenings- og avancementmuligheder, når blot de mere velstående og bedre uddannede hinduer blev fjernet fra ledende poster i den sociale struktur (1). Noget tilsvarende gjaldt Øst Bengalens muslimiske bønder, der » . . . ikke forstod meget af den anti-kolonialistiske del af bevægelsen, men til fulde forstod, at opnåelsen af Pakistan ville betyde elimination af undertrykkende hindu-herremænd, hindu-pengeudlånere og hindu-handelsklasser, der udbyttede Bengalens muslimiske landbefolkning. . .« (2).

Det nationalhjem, Muslim League havde sat sig som mål at skabe, blev døbt »Pakistan«, og skulle iøvrigt være kendetegnet ved » . . . at de områder, hvor muslimerne har numerisk flertal som i de nordvestlige og østlige zoner af Indien, skal samles og danne »Uafhængige Stater«, i hvilke de konstituerende enheder skal være autonome og suveræne« (3). I overensstemmelse hermed og med de gamle traditioner for regionalt selvstyre, regnede man først med at tildele Pakistans konstituerende provinser udstrakt autonomi – åbenbart for at sikre tilslutningen fra de bengalske muslimer. Dette forkastedes imidlertid senere, og Pakistan blev i august 1947 uafhængig som en, i det væsentlige, enhedsstat. Jinnah blev Governor-General med næsten uindskrænkede beføjelser. Han klargjorde, at han opfattede »uafhængige stater« som stater indenfor Pakistan (4), og forklarede videre, hvorfor provinsiel autonomi ikke var relevant under pakistanske forhold: »Det er et levn fra den gamle administration, når I klynger jer til provinsiel autonomi og lokal handlefrihed for at undgå kontrol – det betød – britisk kontrol. Men med jeres egen centralregering og dens magt er det tåbeligt at fortsætte med at tænke i de samme baner . . .« (5).

GRUNDLAGET FOR INTEGRATION

Det blev i indledningen nævnt, at en vis høj grad af tilslutning til et politisk fællesskab er en forudsætning for dets fortsatte eksistens. Det betyder ikke, at alle eller et flertal skal være positivt orienterede mod fællesskabet, men kun at et svært bestemmeligt antal politisk betydningsfulde medlemmer skal være det. I Pakistans tilfælde var deres antal ganske ringe efter uafhængigheden. Det drejede sig om de store jordbesiddere i Vest Pakistan, om den kommercielle overklasse, og om et mindre antal middelklasse-politikere fra Øst Bengalen. Desuden var det de religiøse ledere og de institutionaliserede interessegrupper, administrationen og hæren. Alt i alt udgjorde disse grupper højst nogle få promille af den samlede pakistanske befolkning. De øvrige medlemmer af fællesskabet havde ingen eller ringe politisk betydning[1]).

Det har derfor umiddelbart størst relevans at undersøge, hvorvidt de nævnte politisk betydningsfulde samfundsgrupper ønskede at bevare Pakistan. Svaret er bekræftende. Trods iøvrigt uensartede økonomiske interesser gjaldt det for omtrent alle velstillede og uddannede muslimer, at deres muligheder for større velstand var blevet øget ved Pakistans udskillelse fra Indien, og dette affødte positive holdninger til fællesskabet.

Det forhold, at antallet af den nye stats udbyttegivende poster i det politiske og økonomiske liv var væsentligt mindre end antallet af aspiranter fra de højere sociale strata, førte imidlertid snart til skærpet konkurrence. Som et sidste middel mod en modstander appellerede en lokalt stærk politiker hyppigt til lokalistiske og regionalistiske følelser. Resultatet var, at politikernes indbyrdes magtkampe transformeredes til regionale modsætninger. Noget tilsvarende blev i vid udstrækning taget i brug af handlende, der fik konkurrence på deres traditionelle markeder fra udefra kommende handelsfolk.

Derved blev regionale forskelle i sprog, etnisk særpræg og historieopfattelse m. v. gjort politisk betydningsfulde. Lokalisme og regionalisme var dog ikke i almindelighed nogen trusel mod det pakistanske fællesskabs fortsatte eksistens. Kun hvor de forholdsvis snævre loyaliteter faldt sammen med traditionelt integrerede nationale fællesskaber, opstod der spænding, som kunne føre til sprængning. Pathansk nationalisme, sindhi nationalisme,

[1]) De muslimiske bønders verden var familieklanen eller landsbyfællesskabet, og deres politiske stillingtagen var et valg mellem lokale ledere. For de vestpakistanske bønders vedkommende var det et ufrivilligt valg af den herremand, som de stod i et afhængighedsforhold til (6). – Bønderne udgjorde, sammen med håndværkere og andre der arbejdede i tilknytning til landbruget, mere end 90 pct. af den samlede befolkning. (7).

baluchi nationalisme og, vigtigst, bengalsk nationalisme er eksempler på det sidste[2]).

Pakistans skiftende styrer og de ledende samfundsgrupper har løbende tilstræbt en vis integration og konsolidering. Men det er især, når de nationale modsætninger har ytret sig kraftigst, at viljen til at holde sammen på det politiske fælleskab er trådt tydeligst frem. I begge tilfælde synes hovedmotivationen at have været økonomiske egeninteresser, således som det vil fremgå af det følgende.

STYRETS INTEGRATIONSPOLITIK

Etableringen af en stærk hær til sikring af Pakistans »uafhængighed, territoriale integritet og nationale solidaritet« (8) kom efter uafhængigheden til at dele førsteprioritet med opbygningen af et effektivt administrationsapparat. Det muslimiske kontingent i den tidligere indiske hær blev reorganiseret som Pakistans væbnede styrker. Der fandt ikke nogen omplacering af forlæningerne sted, og rekrutteringsgrundlaget forblev pathanerne i Grænseprovinsen og punjabierne i Punjab. Følgelig blev bengalerne de mindre nationale grupper omtrent helt udelukkede fra de indtjeningsmuligheder og den prestige, en militær karriere kunne medføre. Samtidig betød de store troppekoncentrationer i Vest Pakistan, at bengalerne via skatteindbetaling over forsvarsbudgettet kom til at skyde store kapitalmængder ind i det vestpakistanske økonomiske kredsløb[3]). En tilsvarende kapitaloverførsel har fundet sted i forbindelse med centraladministrationen, der først blev placeret i Karachi, og siden i Rawalpindi, for endelig under afholdelse af store anlægsudgifter at blive overflyttet til den nye hovedstad Islamabad – alle i Vest Pakistan. Også centraladministrationen er helt domineret af vestpakistanere, især punjabier[4]). Det kan næppe udelukkes, at de nævnte nationale gruppers fortsatte dominans står i snæver forbindelse med traditionel favorisering af egne familiemedlemmer ved stillingsbesættelser og forfremmelser. Dog har nationale loyaliteter også haft deres betydning.

De højeste administrative kadrer og officererne tog aktivt del i pakistansk

[2]) De 5 største nationale grupper i Pakistan er: bengalere, punjabier, sindhier, pathaner og baluchier. Bengalerne alene udgør omkring 56 pct. af den samlede befolkning.

[3]) Skønsmæssigt udgjorde bengalerne i 1970 under 10 pct. af det samlede forsvarspersonel, som for mere end 80 pct.s vedkommende var placeret i Vest Pakistan. Udgifterne til forsvaret udgjorde i 1969–70 53 pct. af de samlede offentlige udgifter, og tegner sig på budgettet for 1970–71 for 54 pct. af samme (9).

[4]) Straks efter uafhængigheden var også Øst Bengalens administrative nøgleposter hovedsageligt besat af punjabier, men bengalske krav førte senere til en gradvis udskiftning. Centraladministrationen forblev imidlertid domineret af punjabier; i 1970 var under 15 pct. af personellet i Islamabad bengalere. – Udgifterne til centraladministrationen er nu lidt over 10 pct. af de offentlige udgifter (10).

politik efter Jinnah's død i 1948 og søgte hver på sin måde at gennemføre *administrativ* centralisering. Den nye Governor-General, Ghulam Muhammad, en tidligere embedsmand, udarbejdede sammen med punjabi-herremanden Daultana en plan, hvori det blandt andet hed: »Senere må Punjab tage føringen. På det tidspunkt håber jeg, at en effektiv intelligent punjabi-ledelse vil være installeret både i centret og i Lahore. Efter at integrationen er blevet fuldbyrdet på denne måde, og den rette form for ledelse har fået magten i Vest Pakistan, skal der indledes forhandlinger med de bengalske ledere. . .« (11). I overenstemmelse med denne plan blev de vestpakistanske provinser, stater og territorier i 1955 samlet til én administrativ enhed – og forblev iøvrigt samlet til udgangen af 1969. Imidlertid var hærens øverstkommanderende, general Ayub Khan, ikke tilfreds med integrationen af Vest Pakistan alene. Han ville have hele Pakistan integreret under et stærkt centraliseret styre, – om nødvendigt under hærens ledelse (12).

Allerede før effektueringen af Vest Pakistans administrative centralisering var der fra styrets side gjort forsøg på kulturel assimilation. Hvad Øst Bengalen angik, var det bærende element undertrykkelse af bengalsk kultur og sprog. Jinnah forsøgte som den første at påtvinge bengalerne urdu[5]), og hans umiddelbare efterfølgere fulgte samme linje, – omend det påstås, at Khwaja Nazimuddin, der selv var bengaler, gjorde det modvilligt. På grund af voldsomme protester fra især bengalske studenter blev denne særegne sprogimperialisme imidlertid gradvist opgivet, og bengali blev i 1956-forfatningen anerkendt som det andet officielle sprog.

Den *politiske* centralisering, omfattende hele Pakistan, som var blevet igangsat af Jinnah, førtes videre under de efterfølgende styrer. Det kom til udtryk for eksempel i centralregeringens afskedigelse af en halv snes provinsregeringer i det første tiår, og viste sig særlig klart i de fire tilfælde, hvor generalguvernøren overdrog en provinsguvernør næsten uindskrænket magt. Dette skete blandt andet efter, at en forenet front af bengalske partier havde sejret ved 1954-provinsvalget i Øst Bengalen på et program for provinsiel autonomi. Den her udpegede guvernørs magtovertagelse var et tegn på centralstyrets evne og vilje til at suspendere provinsregeringer, der modsatte sig den politiske centralisering. Ayub Khan's magtovertagelse i 1958 kan i forlængelse heraf ses som kulminationen af den politiske magts centralisering, og samtidig som en total afvisning af specielt det bengalske krav om provinsielt selvstyre. Bengalerne var, som nævnt, ikke repræsenteret nævneværdigt i officerskorpset og de højeste administrative kadrer, og det er betegnende, at ingen, eller i hvert fald kun én, bengaler deltog i 1958-kup-

[5]) Urdu taltes ifølge 1951-folketællingen af 7,2 pct. af befolkningen, fortrinsvis handlende i Vest Pakistan, mens bengali taltes af 54,6 pct., omtrent hele befolkningen i Øst Bengalen (13).

pet. Bengalernes interesser var repræsenteret alene ved politiske ledere af moderat økonomisk formåen – og de fik så godt som ingen indflydelse på Ayub-styrets politiske og økonomiske dispositioner.

Ayub-styret førte en mere bevidst integrationspolitik end de tidligere styrer. En ny institution, Bureauet for National Rekonstruktion, blev skabt med det formål »at forene alle de divergerende linguistiske, sekteriske og sociale grupper i én sammenhængende nation« (14). I modsætning til tidligere søgte man at opnå de nationalt bevidste pakistaneres tilslutning ved at yde økonomisk støtte til de nationale kulturer. En anden nyskabelse var inter-provinsielle udvekslingsrejser for studenter. Disse var imidlertid yderst uhensigtsmæssigt tilrettelagt. De bengalske studenter, der besøgte Vest Pakistan, viste man således rundt i de store byers rigeste kvarterer og lod dem spise overmåde godt, hvilket kun bestyrkede dem i deres tro på økonomiske uligheder i Vest Pakistans favør. Desuden blev de ofte udsat for grov uvenlighed, hvor de kom rundt i den vestlige provins (15).

Bureauet blev nedlagt i 1962, og integrationsbestræbelserne blev igen direkte underlagt styret. Vægten overflyttedes nu til agitation mod Indien og hinduerne, og nabolandets påståede aggressive hensigter virkede som en samlende faktor for Vest Pakistans befolkning. Der skabtes dog ikke af den grund nogen positiv fællesskabsfølelse og da slet ikke, hvis bengalerne medregnes til fællesskabet. Deres holdning til Indien har sjældent været direkte fjendtlig, selv om de lokale hinduer undertiden har været udsat for angreb[6]). Ayub-styret måtte derfor forsøge at opnå bengalernes tilslutning på anden vis: Man gentog løfter om økonomisk udligning mellem de to provinser; man gav Øst Pakistan udvidet administrativt selvstyre i håb om, at de bengalske politikere ville opfatte det som en imødekommelse af deres krav om politisk selvstyre; og endelig gjorde man Dacca til den lovgivende forsamlings hovedsæde. Ingen af disse foranstaltninger ændrede imidlertid ved det forhold, at bengalerne i hovedsagen var holdt udenfor beslutningsprocessen, hvilket da også blev påtalt igen og igen af deres mest fremtrædende politikere.

Integrationspolitikken fik ikke den tilsigtede virkning i Øst Pakistan, og den formåede slet ikke at dæmme op for den utilfredshed, som styrets økonomiske politik og den almindelige økonomiske udvikling affødte.

STYRETS ØKONOMISKE POLITIK

Efter uafhængigheden opstod der i Pakistan en ny samfundsgruppe, som med ét ord kan kaldes industrialisterne. De udviklede forholdsvis hurtigt en fælles holdning overfor styret og andre samfundsgrupper. Og allerede fra

[6]) »The Hindu threat ... is perceived primarily in local terms ... the response tends

50'ernes begyndelse satte deres ensartede interesser og relative rigdom dem i stand til at påvirke styrets økonomiske dispositioner mærkbart. Den pågående administrative og politiske centralisering førte en økonomisk med sig, således forstået at fordelingen af økonomiske privilegier i stadig højere grad blev henlagt under centralregeringens jurisdiktion. På grund af den store indflydelse, industrialisterne havde på styrets økonomiske dispositioner, blev de stærkt favoriseret ved fordelingen af lån, fremmed valuta, eksportrettigheder, skattefrihedsret osv. Alt i alt blev resultatet en udpræget kapitalkoncentration i den private sektor. I 1959 var således mere end halvdelen af alle industrielle aktiver koncentreret i hænderne på mindre end 0,4 procent af den samlede befolkning. Det drejede sig først og fremmest om traditionelle muslimiske handelsfællesskaber som Memon, Chinioti og Khoja (17). Det er i nærværende sammenhæng bemærkelsesværdigt, at de bengalske muslimer, der udgør 43 procent af befolkningen, på samme tidspunkt kun sad inde med 2,5 procent af de industrielle aktiver. Noget tilsvarende gjorde sig gældende indenfor pengevæsen og engroshandel. Og selv om Ayub-styrets politik førte til visse omflytninger af aktiverne indenfor den økonomiske elite, skete der intet i retning af en forbedring for bengalerne.

Den inter-personelle økonomiske ulighed modsvares altså af regionale uligheder[7]), fordi de økonomiske velstillede er koncentreret geografisk og har vist tendens til at investere primært i deres hjemprovins, og fordi denne tendens er faldet sammen med styrets økonomiske udviklings- og investeringspolitik.

Straks efter uafhængigheden påbegyndte styret en udbygning af den vestpakistanske infrastruktur. Også Øst Bengalen fik tildelt kapital til infrastrukturens udbygning, men kun hvad angik den del, der var nødvendig »for at lette den inter-provinsielle og internationale handel og for at skabe de forarbejdende industrier, jute, papir, etc., som er påkrævede enten for indtjeningen af fremmed valuta som for jutes vedkommende, eller for imødekommelse af hjemlige behov som for papirs vedkommende. Hovedmotivationen var at hjælpe den fremvoksende vestpakistanske industri på den ene eller den anden måde« (19).

Kapitalallokeringen i Vest Pakistans favør fortsatte under de tre tilendebragte femårsplaner. I den tredje planperiode, 1965-70, modtog Øst

---

to be temporary outbursts of communal violence rather than an increased feeling of identification with fellow citizens in distant regions or a willingness to subordinate personal or group aspirations to national interest.« (16).

[7]) »... capitalism exacerbates regional inequalities in the same general manner as personal inequalities. Investment is undertaken because it is more productive in the region with the better resource base, and that investment further exacerbates the disparity. Furthermore, interest groups in the region that is economically more powerful are able to control political institutions and enhance their own positions«. (18).

Pakistan kun 36 procent af de samlede udlæg til udviklingsprojekter, hvilket endda var betydeligt mere end under de to tidligere planperioder (20). Selv om den tredje femårsplan foreskrev mere omfattende hjælp til landbrugssektoren, der er helt dominerende i Øst Pakistan, holdt vækstraten sig godt to procent under den vestpakistanske, og »Forskellen i per capita indkomst mellem Øst og Vest Pakistan... tiltog i løbet af perioden« (21).

Det forekommer at være en uundgåelig konklusion, at de skiftende styrer alle har begunstiget Vest Pakistan og således aktivt medvirket til skabelsen af betydelig økonomisk ulighed mellem de to landsdele. Og det synes helt korrekt, når bengalske og amerikanske økonomer konkluderer, at der er blevet overført kapital fra Øst til Vest Pakistan. Der kan peges på, *at* den valutaindtjening, som er bragt til landet ved eksport af østpakistanske varer, fortrinsvis er blevet fordelt mellem vestpakistanske importører, og *at* bankkreditter er blevet ydet i vidt omfang til vestpakistanske lånere, men forholdt bengalske lånsøgere, hvorved en del af opsparingen i Øst Pakistan er blevet overført til Vest. Hertil kommer den allerede nævnte kapitaloverførsel via det offentlige budget. Groft sagt er Øst Pakistan blevet udnyttet som donor til den vestlige landsdels økonomiske udvikling, og specielt som resourcegrundlag for vestpakistansk industri og som et beskyttet afsætningsmarked for dennes færdigvarer.

RESPONSEN FRA BENGALERNE: ARTIKULATION

Politisk betydningsfulde bengalere tilsluttede sig i vid udstrækning Pakistan-bevægelsen af de allerede fremhævede årsager. De mistede naturligvis ikke af den grund deres nationale særpræg, og da det efter uafhængigheden viste sig, at de vestpakistanske magteliter ikke ville dele den politiske og økonomiske magt med de bengalske politikere, påbegyndte disse en nationalistisk agitation i Øst Bengalens befolkning. Den hvilede på en følelse af, at de vestpakistanske Muslim League ledere havde forrådt den bengalske middelklasse ved at lade immigranter fra Indien og vestpakistanere besætte de poster, som hinduerne havde forladt i Øst Bengalen. Opfattelsen blev kun styrket af den favorisering, som fandt sted i forbindelse med stillingsbesættelser i administrationen og i forbindelse med tildelingen af økonomiske privilegier. Lidt senere erkendte uddannede bengalere, at deres provins' udvikling generelt blev tilsidesat til fordel for Vest Pakistans; og allerede i 1950 udtalte en af de bengalske repræsentanter i nationalforsamlingen, at Øst Bengalen blev behandlet som en koloni (22). Alle disse ting blev fremholdt i den nationalistiske agitation sammen med de mange forskelle, der kunne påpeges mellem bengalere og vestpakistanere. Sproget, bengali, kom til at indtage en fremtrædende plads som følge af styrets forsøg på at gøre urdu til eneste officielle sprog. Der var voldsomme studenter-

optøjer i 1948 og igen i 1952. Ved begge lejligheder artikulerede studenterne en bengalsk nationalisme, der som nation havde alle bengali-talende, og som iøvrigt var kendetegnet ved en aggressiv holdning overfor alle andre sprogfællesskaber. Den mangeårige politiske leder, Fazlul Huq, inkorporerede senere den bengalske studenterbevægelses krav i et mere artikuleret og mere omfattende program for provinsielt selvstyre og ligeret for bengalerne[8]).

Herefter skete der ikke nogen nævneværdig ændring i udformningen af de bengalske nationalisters krav, før Mujibur Rahman, lederen af partiet Awami League, i januar 1966 fremkom med sit såkaldte 6-punktsprogram. Programmets essentielle indhold er følgende[9]): 1. Styreformen skal være føderativ og parlamentarisk, og forsamlingerne skal vælges ved almindelig valgret. 2. Den føderale centralregering skal være ansvarlig alene for udenrigspolitik og forsvar. 3. For at standse kapitalflugten fra Øst til Vest Pakistan skal der indføres separate valutaer eller separat finanspolitik. 4. Den føderale centralregering skal have del i skatteindtægterne, men skal ikke selv have nogen beskatningsret. 5. Føderationens medlemsstater skal have ret til at indgå handelsaftaler med fremmede stater og skal have fuld rådighedsret over den indtjente fremmede valuta. 6. Medlemsstaterne skal have ret til at oprette deres egen militia eller para-militære organisation. (25).

Programmet foreskriver med andre ord en fundamental ændring af forholdet mellem Pakistans to dele, og klart nok en ændring til fordel for bengalerne. Det er uklart, om programmet fra starten skulle opfattes som ufravigelige krav, eller om der var tale om et forhandlingsgrundlag[10]), men en

[8]) I det såkaldte 21-punktsprogram finder man under punkt 19 følgende: »Secure all subjects, including residuary powers, except Defense, Foreign Affairs, and currency, for East Bengal, which shall be autonomous and sovereign as envisaged in the historic Lahore Resolution, and establish Naval Headquarters and ordnance factory in East Bengal so as to make it military self-sufficient« (23).

[9]) Programmets udformning afslører i hvor høj grad styrets økonomiske politik og hele den økonomiske situation danner baggrund for Mujibur Rahman's politiske målsætninger. Han har ofte selv gjort opmærksom på det, som her: »With a central bureaucracy in which Bengalis account for barely 15 per cent, and with the nature of the power structure being what it is, to expect justice from a centralised system of economic management would be to expect the impossible ... The only feasible solution is the re-ordering of the constitutional structure by giving full regional autonomy to the federating units on the basis of our six-point formula. Such autonomy in order to be effective must include the power of managing the economy« (24).

[10]) Ayub's sidste justitsminister mener for eksempel, at 6-punktsprogrammet først var »a lever to get better concession and to have regional autonomy accepted as a 'National Concensus'«, men senere blev til »a sort of article of faith with the Awami League« (26). Dette sidste bekræftedes, da Mujibur Rahman og de øvrige parti-repræsentanter aflagde ed på at ville gennemføre 6-punktsprogrammet. Anledningen var et massemøde i Dacca den 3. januar i år, hvori mere end en million bengalere deltog.

konstant voksende begejstring for kravene i en mere og mere politisk bevidst befolkning gjorde dem senere ufravigelige for de bengalske ledere.

RESPONSEN FRA BENGALERNE: MOBILISERING

Et meget stort antal bengalere gav ved provinsvalget i 1954 deres tilslutning til Fazlul Huq's autonomi-krav, men ellers var de urbane middelklasser stort set ene om at udvise betydelig politisk aktivitet. Bevidsthed om, hvad der ville gavne deres interesser, har præget disse samfundsgrupper, både for muslimers og hinduers vedkommende. Kaste-hinduerne, der udgør godt otte procent af Øst Pakistans befolkning, har ikke blot haft økonomiske interesser i at støtte bengalsk nationalisme. Deres religiøse rettigheder og kulturelle særpræg har ved flere lejligheder været truet af alpakistanske nationalisters fanatiske agitation for Islam og ren islamisk kultur. Heroverfor har bengalsk nationalisme stået som klart sekulær, med vægten på sprog, litteratur, historieopfattelse og andre forhold, som forener bengalske hinduer og muslimer og udskiller dem fra resten af det pakistanske fællesskab.

Politisk bevidsthed blev mere udbredt i sidste halvdel af 60'erne. For at forstå denne ændring, der kom i stand som et resultat af sammenfald mellem sociale og nationale modsætninger, er det nødvendigt at kaste et blik på et grundlæggende træk ved den socio-økonomiske struktur i Øst Pakistan.

De fleste virksomheder, både private og offentlige, i Øst Pakistan blev ledet af ikke-bengalere, mens så godt som alle arbejdere og underordnede funktionærer var bengalere. Det betyder, at sociale modsætninger sammenfaldt med nationale[11]), hvilket fik meget stor betydning, da socialister og bengalske nationalister gik i gang med at agitere mod Ayub-styret i 1968.

Som ledende eksponent for en ændring af de socio-økonomiske forhold stod den mangeårige bondeleder Maulana Bhashani. Han iværksatte i slutningen af 1968 sin såkaldte Gherao-bevægelse, hvis mål var vidtgående forbedringer for bønder og arbejdere, og hvis vigtigste middel var en omringning og indespærring af arbejdsgiverne, indtil de stillede krav var indfriet. I begyndelsen tilførte de bengalske nationalister bevægelsen nogen energi, men det viste sig snart, at især industriarbejdernes utilfredshed var så stor, at bevægelsen antog karakter af en »massernes revolutionære rejsning« (27). På grund af Ayub-styrets arrestation af mange nationalister og politikere på venstrefløjen overgik ledelsen en overgang til voldsomt aggressive arbejdsløse, daglejere og tiggere. Den følgende uro og det omtrentlige administrative sammenbrud i den østlige provins fik styret til atter at

[11]) En middelklasse-bengaler formulerede det i et interview således: »Really it is a question of the poor versus the rich and in this particular instance it happens to be that the rich are more West Pakistanis than Bengalis«.

frigive politikerne, især de nationalistiske, i håb om at de ville lægge en dæmper på uroen. Også Mujibur Rahman, der i den såkaldte Agartala-sag stod tiltalt for med Indiens hjælp at ville trække Øst Pakistan ud af det pakistanske fællesskab, blev løsladt. I de følgende uger samlede disse løsladte politikere de mobiliserede masser bag et konkret krav om Ayub's afgang og om indførelse af demokrati. Det samme krav blev rejst af ledende politikere i Vest Pakistan, hvor oppositionen mod styret også havde aktiveret mange fra de lavere sociale strata. Præsident Ayub Khan trådte tilbage, og den nye magthaver, militærets øverstkommanderende Yahya Khan, lovede indførelse af demokrati. Og »kravet om autonomi blev igen skubbet i forgrunden i Øst Pakistan ... med det resultat, at den spirende revolutionære bevidsthed enten blev undertrykt eller sammenblandet med andre ting«. (28).

Den sociale konflikt førte til en styrkelse af autonomisterne i Øst Pakistan, men den nationale modsætning virkede nærmest som en dæmper på de undertryktes kamp, fordi den i sig indoptog utilfredsheden med den eksisterende socio-økonomiske struktur og kanaliserede dens dynamisme og aggressivitet primært mod den fremmede nation, vestpakistanerne. Dermed blev krav om bedre materielle kår for arbejdere og bønder erstattet med krav om provinsiel autonomi. Og desuden blev opmærksomheden drejet bort fra for eksempel den bengalske middelklasse, som, målt med bøndernes eller arbejdernes levestandard, også sad inde med betydelige økonomiske privilegier.

Den mobilisering af bengalerne, som påbegyndtes i 1968, søgte Mujibur Rahman at videreføre i 1970, da Yahya Khan gav politisk aktivitet fri med henblik på efterårets valg. Han iværksatte en systematisk kampagne for at samle tilslutning til sit 6-punktsprogram. Foreløbige resultater viste sig i det store antal deltagere ved hans massemøder og siden i valgresultaterne fra december 1970 og januar 1971. Mujibur Rahman's parti, Awami League, fik mere end 75 procent af de afgivne stemmer i provinsen og vandt i 160 ud af 162 østpakistanske valgkredse. Dermed nåede aktiv tilslutning til kravet om provinsiel autonomi et foreløbigt klimaks. November-cyklonen, som kostede mere end en million bengalere livet, var ikke uden betydning for valgresultatet, for i den forbindelse havde centralregeringen endnu en gang demonstreret sin indifference overfor bengalske problemer ved først sent at træde hjælpende til og da tilmed på den mest ineffektive måde.

RESPONSEN FRA BENGALERNE: ORGANISERING

Det svageste led i bengalernes respons på de vestpakistanske magteliters politik var organiseringen af dem, der tilsluttede sig autonomi-kravet. Pakistanske partier i almindelighed, og Awami League er ingen undtagelse, har

været præget af oligarkisk ledelsestruktur, ringe organisationsgrad, små medlemstal og splittelse på grund af personlige magtkampe (29). Først i 1970 kom en ændring i gang for Awami League's vedkommende. Partiet fik udstrakt sin organisation effektivt til unionsplan, men landsbyerne forblev stort set uden for rækkevidde. Hvad angår de personlige stridigheder, satte de endnu umiddelbart forud for valget sidste år deres præg på partiet. Omkring 1900 kandidater havde søgt opstilling på Awami League's partiliste; 162 blev udvalgt – hvorefter mange af de resterende søgte opstilling hos modstanderpartier eller opstillede som uafhængige.

Awami League har ikke været ene om at organisere tilhængerne af provinsielt selvstyre. I de senere år har studenterorganisationer, fagforeninger, kvindeorganisationer og socialistiske grupper organiseret et stigende antal bengalere, der er enige om autonomi-kravet, men som divergerer i stillingtagen til de ønskelige socio-økonomiske strukturer, den foretrukne styreform eller måske blot til de midler, der skal bruges for at tilvejebringe ændringerne.

KONFRONTATIONEN

Med 160 valgte repræsentanter plus syv kvinder ville Awami League få absolut majoritet i den forsamling, der som sin første opgave havde udformningen af en ny forfatning for Pakistan. Det betød, at Awami League kunne overføre 6-punktsprogrammet uforandret til forfatningen og dermed revolutionere magtstrukturen i det pakistanske politiske fællesskab. Mujibur Rahman erklærede åbent, at dette netop var hans og partiets intention[12]). Heri skal man se den grundlæggende årsag til, at militær-styret trak sine løfter om en overdragelse af regeringsmagten til de folkevalgte repræsentanter tilbage. Det blev camoufleret på følgende måde: Den ledende vestpakistanske politiker, Zulfikar Ali Bhutto, meddelte den 15. februar, at han og hans parti, der var forsamlingens næststørste (82 repræsentanter), ikke ville deltage i åbningsmødet den 3. marts, medmindre Mujibur Rahman lod ham forstå, at der kunne foretages ændringer i 6-punktsprogrammet. Præsident Yahya Khan meddelte den 1. marts, at han havde »besluttet at udsætte nationalforsamlingens møde til en senere dato« (31). Ved samme lejlighed blev der indført pressecensur, og den militære undtagelsestilstand blev skærpet. Der syntes bag præsidentens beslutning at ligge overvejelser, der ingen forbindelse havde med planerne om en demo-

[12]) Den 14. februar 1971 sagde Mujibur Rahman i et møde for Awami League's valgte repræsentanter: »The constitution will have to be framed on the basis of Six and Eleven point programmes (det sidstnævnte program rummer forskrifter for socio-økonomiske reformer). Those who want to play with it, should be prepared for the result of the game. They are playing with fire. We are ready to accept their challenge«. (30).

kratisering. Dette faldt Awami League's ledelse i øjnene, og den reagerede voldsomt ved at proklamere total strejke fra morgen til midt eftermiddag i seks dage[13]). Opfordringen blev fulgt overalt i Øst Pakistan, og ingen af de nye militære regulativer blev adlydt af befolkningen. Hvad der først tog sig ud som en forfatningsstrid mellem de ledende partier fra Pakistans to landsdele, viste sig nu at være en konfrontation mellem på den ene side militærstyret og de vestpakistanske overklasser, og på den anden side den organiserede bengalske nationalistbevægelse under middelklassens ledelse. Formelt var det en strid om arten og omfanget af provinsiel autonomi. Reelt stod livsvigtige økonomiske interesser på spil.

Præsident Yahya Khan henvendte sig til nationen igen den 6. marts, dels for at meddele en ny mødedato for forsamlingen, og dels for at sige: »så længe jeg har kommandoen over Pakistans væbnede styrker og er statsoverhoved, vil jeg sikre Pakistans fuldstændige og absolutte integritet. Jeg vil ikke tillade en håndfuld mennesker at ødelægge millioner af uskyldige pakistaneres hjemland. Det er de pakistanske væbnede styrkers pligt at sikre Pakistans integritet, solidaritet og sikkerhed – en pligt de aldrig har undladt at opfylde« (33).

Mujibur Rahman svarede i en tale til en halv million mennesker i Dacca dagen efter: »Vi, der er repræsentanter for den overvejende majoritet af befolkningen i Bangla Desh, hævder, at vi er det eneste lovlige styre for Bangla Desh. I virkeligheden er vi i kraft af vores flertalsposition hele landets lovlige styre« (34). I overensstemmelse med dette standpunkt krævede Mujibur Rahman militærstyrets afgang, undtagelsestilstanden ophævet og regeringsmagten overdraget de folkevalgte repræsentanter under hans ledelse. Desuden udstedte den bengalske leder en lang række direktiver til befolkningen i Bangla Desh. Dermed markeredes afslutningen på de første dages civile ulydighedskampagne og rent opponerende holdning til det vestpakistanske styre. I stedet indledtes en periode med selektiv ulydighed; og Awami League's ledere etablerede en parallelregering, som efterhånden helt overtog det forkastede styres funktioner, inklusive skatteopkrævning, ordenshåndhævelse, og lovgivning i form af et stigende antal direktiver, hvis indhold blev mere og mere præcist.

Mens Awami League styrede Øst Pakistan eller Bangla Desh, blev en ny målsætning for bengalsk nationalisme udformet. Genstanden for bengalernes had var hæren, der ikke blot repræsenterede styret og den gældende styreform, men også var vestpakistansk og inkarnerede alt, hvad der hidtil havde været Pakistan. Denne synsmåde førte mange studenter og andre over i intensiv opposition mod det politiske fællesskab. Bhashani formulere-

[13]) Om udsættelsen sagde Mujibur Rahman »... this was the product of deep rooted conspiracy and we cannot allow this to go unchallenged ... Democracy says majority opinion must be accepted. We are the majority« (32).

de den nye målsætning eksplicit: »Bangla Desh har allerede opnået frihed, nu må den frihed beskyttes« (35). Med det formål for øje skulle en folkets hær oprettes. Senere foreslog Bhashani, at en temporær regering med repræsentanter fra Vest Pakistan og Øst Bengalen blev oprettet for, under Mujibur Rahman's ledelse, at fordele aktiver og passiver mellem Vest Pakistan og et suverænt og uafhængigt Øst Bengalen (36).

Mujibur Rahman fastholdt dog som sit og det officielle Awami League's mål provinsiel autonomi inden for en pakistansk føderation. Til gengæld var det klart, at der ikke kunne indgås kompromis på det punkt – i så fald ville han miste lederskabet, og andre ville sætte sig i spidsen for de flere millioner mobiliserede og politisk bevidstliggjorte bengalere.

Yahya-styret gennemtvang en militær konfrontation den 25. marts kort før midnat, og præsidenten søgte med følgende at retfærdiggøre en af de mest modbydelige massakrer i nyere historie: »De (Awami League's ledere) har skabt forstyrrelser og usikkerhed og mange mord er blevet begået . . . de væbnede styrker har været udsat for alle slags krænkelser . . . de (Awami League's leder) ønsker, at Øst Pakistan skal rive sig helt løs fra landet. Han (Mujibur Rahman) har angrebet dette lands integritet og solidaritet. Den forbrydelse skal ikke passere ustraffet. Vi vil ikke tillade nogle magthungrende mennesker at ødelægge dette land og lege med 120 millioner menneskers skæbne.« Og senere hedder det »Jeg har besluttet at forbyde al politisk aktivitet i hele landet. Hvad angår Awami League er det helt forbudt som politisk parti.« »Jeg har befalet de væbnede styrker at gøre deres pligt« (37).

Reaktionen på hærens indsættelse var en hurtigt omsiggribende tilslutning til uafhængighedskravet og straks efter til det nye politiske fællesskab, Bangla Desh, der blev proklameret oprettet af den frie radio i Chittagong allerede den 26. marts. På grund af effektiv opposition fra den vestpakistanske hærs side har det ikke været muligt for tilhængere af det nye politiske fællesskab at oprette noget fælles styre.

AFSLUTTENDE KOMMENTARER

Fælles modstand mod hinduernes økonomiske dominans fik før 1947 politisk bevidste bengalere til at gå sammen med de muslimiske feudale og kommercielle overklasser i et krav om Pakistan. Den efterfølgende skuffelse af de store forventninger førte mange bengalere over i opposition mod styret og dets politik. De igangsatte en nationalistisk agitation i Øst Bengalen for at mobilisere befolkningen bag et krav om provinsielt selvstyre. Og især som følge af de nationale modsætningers sammenfald med sociale vandt agitationen gehør i de lavere sociale strata. Interessebevidsthed og politisk aktivitet blev mere udbredt, og bevægelsen for provinsiel autono-

mi blev væsentligt styrket. Sideløbende tiltog intensiteten i den bengalske middelklasses opposition mod styre, styreform og de sociale forhold som respons på styrets politik, der alene syntes at tage sigte på en realisering af den vestpakistanske magtelites kortsigtede mål. Oppositionen mod det politiske fællesskab antog form af 6-punktsprogrammet, der dybest set rummer forskrifter for udskillelsen af Øst Pakistan fra det centralt styrede pakistanske fællesskab; dog ikke forstået som en opløsning af fællesskabet, men som en meget vidtgående decentralisering af politisk og økonomisk magt.

Da Yahya Khan-styret totalt forkastede autonomisternes krav, viderefør-te det blot forgængernes politik og afslørede endnu en gang de styrendes manglende vilje til at prioritere snævre gruppeinteresser under fællesskabets. Men det fik mere vidtrækkende konsekvenser end tidligere, fordi bengalerne i stor udstrækning reagerede ved at unddrage det pakistanske politiske fællesskab den sidste rest af tilslutning og i stedet kræve uafhængighed for Bangla Desh.

KILDENOTER

(1) Gunnar Myrdal: Asian Drama (Penguin 1968), p. 317.
(2) Kamruddin Ahmad: A Social History of Bengal (Dacca 1970), p. 145.
(3) Pakistan Resolution to Pakistan 1940–1947. A Selection of Documents Presenting the Case for Pakistan (National Publishing House Ltd. 1969), p. 21.
(4) Ibid. p. 79.
(5) Mahomed Ali Jinnah: Speeches as Governor-General of Pakistan 1947–48 (Pakistan Publications, n. d.), p. 157. Tale 15. juni 1948.
(6) Se Hamza A. Alavi: Clan, Caste, and Class in Local Level Politics in the Punjab (Copenhagen 1970, duplikeret).
(7) M. A. Mannan: Economic Problems & Planning in Pakistan (Ferozsons Ltd., 1970), p. 27.
(8) Udtrykkene er ofte blevet anvendt af Pakistans militære ledere, for eksempel af Yahya Khan i Legal Framework Order, der delvist er aftrykt i Pakistan Year Book 1970 (National Publishing House), p. 567.
(9) Government of Pakistan, Ministry of Finance: Budget 1970–71.
(10) Ibid.
(11) Citeret efter Kamruddin Ahmad, op. cit., p. 141.
(12) Ibid.
(13) Keith Callard: Pakistan, A Political Study (Oxford University Press, Karachi, 1968, Third Impression), p. 181.
(14) Dawn, Karachi, Jan. 14, 1959. Her efter Karl von Vorys: Political Development in Pakistan (Princeton University Press 1965), p. 153.
(15) Karl von Vorys, op. cit., p. 156.
(16) Karl von Vorys, op. cit., p. 45.
(17) Gustav F. Papanek: Pakistan's Development (Oxford University Press, Karachi, 1968), p. 41.
(18) Arthur McEwan i Forum, Dacca, March 20, 1971.
(19) Wahidul Haque i Forum, Dacca, Jan. 23, 1971.

(20) Government of Pakistan, Planning Commission: The Fourth Five Year Plan 1970–75, p. 26.
(21) The Fourth Five Year Plan, p. 10.
(22) Herbert Feldman: Revolution in Pakistan (Oxford University Press, Pakistan Branch, 1967), p. 153.
(23) Her citeret efter M. A. Chaudhuri: Government and Politics in Pakistan (Puthighar Ltd., Dacca, 1969), pp. 386–87.
(24) Mujibur Rahman's valgtale i pakistansk TV. Findes bl. a. aftrykt i The Pakistan Review, Lahore, Dec. 1970, pp. 4–9.
(25) Awami League Manifesto, 1970.
(26) S. M. Zafar: Through the Crises (Lahore, 1970), pp. 37, 40.
(27) Kamruddin Ahmad: Labour Movement in East Pakistan (Dacca, 1969), p. 97.
(28) Mansur i Forum, Dacca, Jan. 30, 1971.
(29) Cesar P. Pobre: History of Political Parties in Pakistan 1947–1958. Upubliceret doktorafhandling indgivet til University of Karachi 1969.
(30) People, Dacca, Febr. 15, 1971.
(31) People's View, Chittagong, March 2, 1971.
(32) Ibid.
(33) Radio Pakistan, Karachi, 6. marts 1971.
(34) Mujibur Rahman's tale i Dacca den 7. marts, 1971. Her efter Pakistan Observer, Dacca, March 8, 1971.
(35) People's View, Chittagong, March 13, 1971.
(36) People's View, Chittagong, March 20, 1971.
(37) Radio Pakistan, Karachi, 26. marts 1971.

DEN INTERNATIONALE ØKONOMISKE SITUATION

Indtil for 15–20 år siden blev en uomtvistelig økonomisk kendsgerning udtrykt i sentensen: »Når USA har snue, får Europa lungebetændelse«. Sammenhængen var den, at et tilbageslag i USA via den internationale handel blev overført i forstærket form til Europa. I 1960'erne har de amerikanske tilbageslag i 1960 og i 1969–70 ikke påvirket Europa i nævneværdig grad, ligesom det europæiske tilbageslag i 1967–68 i øvrigt heller ikke påvirkede USA.

I 1960-ernes sidste halvdel er imidlertid en ny slags sammenhæng mellem amerikansk og europæisk økonomi blevet stedse mere tydelig. Man kan groft sige, at den europæiske pengepolitik i dag i overvejende grad bestemmes af de amerikanske pengepolitiske myndigheder på grund af eksistensen af det europæiske dollarmarked. Ikke blot er dette marked blevet en vigtig finansieringskilde for mange europæiske pengeinstitutter og virksomheder. Mere vigtigt – udfra et makroøkonomisk synspunkt – er, at dette marked er blevet en betydningsfuld sekundær finansieringskilde for amerikanske banker.

Da kreditforholdene var stramme i USA i 1968 og 1969, optog amerikanske banker lån i dollars i enorm målestok på Euro-dollarmarkedet. Danmark fik ikke tilpasset sit renteniveau tilstrækkeligt hurtigt til den resulterende stramning af rentesatserne, og valutakrisen i maj 1969 med diskontoforhøjelsen fra 7 til 9 pct. blev konsekvensen. I 1970, hvor pengepolitikken gradvis lempedes i USA, tilbagebetalte de amerikanske banker 8 milliarder ud af de 15 milliarder dollars, som var lånt i de foregående år via filialer i Europa.

Indeværende års første 4 måneder har været en fortsættelse af udviklingen i 1970. Korte penge er strømmet fra USA's lave rente til det højere europæiske renteniveau.

Især for Vesttyskland har kapitaltilstrømningen været ubehagelig, idet den har modvirket bestræbelserne på at føre en stram pengepolitik. Prisstigningerne i Vesttyskland er ikke dæmpet. Forbrugerpriserne udviste en stigning på 1,8 pct. fra december sidste år til februar i år. Efterårets tendenser til stagnation i den vesttyske industriproduktion er i foråret afløst af ny stærk fremgang. Arbejdsløsheden har vinteren igennem ligget på et meget

lavt niveau – hovedsagelig fordi det gode vejr i vintermånederne har muliggjort mere udendørs arbejde end normalt. På denne baggrund har de påtvungne, stadige diskontosænkninger i Vesttyskland naturligvis været særdeles uvelkomne. Der er blevet gjort forsøg på at neutralisere tilstrømningen af korte penge gennem forhøjelse af de tyske bankers kassereservekrav overfor udenlandske forpligtelser, men det har ikke kunnet stoppe den vesttyske industris store låntagning i Euro-dollarmarkedet.

Ikke blot Vesttyskland tiltrak i efteråret 1970 og i de første 4 måneder i år meget store dollarbeløb. Fællesmarkedskommissionen har i en rapport for nylig oplyst, at Fællesmarkedslandene under ét fra september 1970 til januar i år har haft en stigning i de officielle bruttoreserver på mere end 15 milliarder dollars.

Selv Storbritannien har mærket dollartilstrømningen – og ligesom i Vesttyskland har man søgt at gøre diskontonedsættelserne mindst mulige ved at anvende supplerende pengepolitiske foranstaltninger i rigt mål. Således har man forbudt engelske virksomheder at optage lån på euromarkederne på under 5 års løbetid.

Selvom det danske penge- og kapitalmarked er et forholdsvis lukket marked, har den ekspansive amerikanske pengepolitik via sine virkninger på Euro-dollarmarkedet ikke kunnet undgå at påvirke Danmark. 20. januar nedsattes diskontoen som bekendt med 1 pct. og den 14. april med yderligere 1/2 pct. til 7 pct. Dette skete for at mindske afstanden mellem eurodollarsatserne og de korte rentesatser her i landet. Afstanden skal jo helst ikke være større, end at det danske erhvervsliv netop optager korte kreditter i et sådant omfang, at disse sammenlagt med de officielle lange lån svarer til betalingsbalanceunderskuddet. Herved holdes valutabeholdningen uændret.

Dels på grund af det danske penge- og kapitalmarkeds forholdsvise isolation, dels på grund af det nævnte behov for betydelig udenlandsk lånoptagelse til dækning af betalingsbalanceunderskuddet, har dollartilstrømningen til Vesteuropa ikke skabt de samme bekymringer i Danmark som i Storbritannien og Fællesmarkedslandene. Dollartilstrømningen har nemlig i disse lande udover rentefaldet forårsaget en betydelig likviditetsforøgelse. I sin nylige konjunkturoversigt har EEC-kommissionen beregnet, at pengemængden i EEC alene fra 3. til 4. kvartal 1970 er vokset med 10 pct. Denne likviditetsforøgelse har på grund af 1) de danske valutabestemmelser, 2) fastlæggelsen af den danske diskonto i overensstemmelse med de europæiske rentesatser og 3) det stadige valutatab som følge af betalingsbalanceunderskuddet, ikke påvirket den hjemlige pengeforsyning. Det har derfor været muligt på trods af en voldsom pengepolitisk lempelse i de lande, vi har mest økonomisk samkvem med, at fastholde en fortsat meget stram kreditpolitik.

Det internationale børsbillede har i årets første kvartal stort set været præ-

get af en stabil opgangsbevægelse i kurserne som illustreret på side 97.

Opgangen kan naturligvis delvis forklares ved den omtalte pengepolitiske lempelse i de vestlige industrilande. Medvirkende årsag har dog også været den generelt ændrede opfattelse af det internationale konjunkturforløbs retning. Omkring årsskiftet var den rådende opfattelse, støttet af OECD, at 1971 i almindelighed ville udvise en markant svækkelse af stigningstakten i økonomien. USA og Storbritannien ville nok erfare en noget stærkere vækst, men til gengæld ville for eksempel Vesttyskland blive udsat for en kraftig opbremsning. For de øvrige vesteuropæiske lande forudså OECD en moderat lavere vækst i 1971 end i 1970.

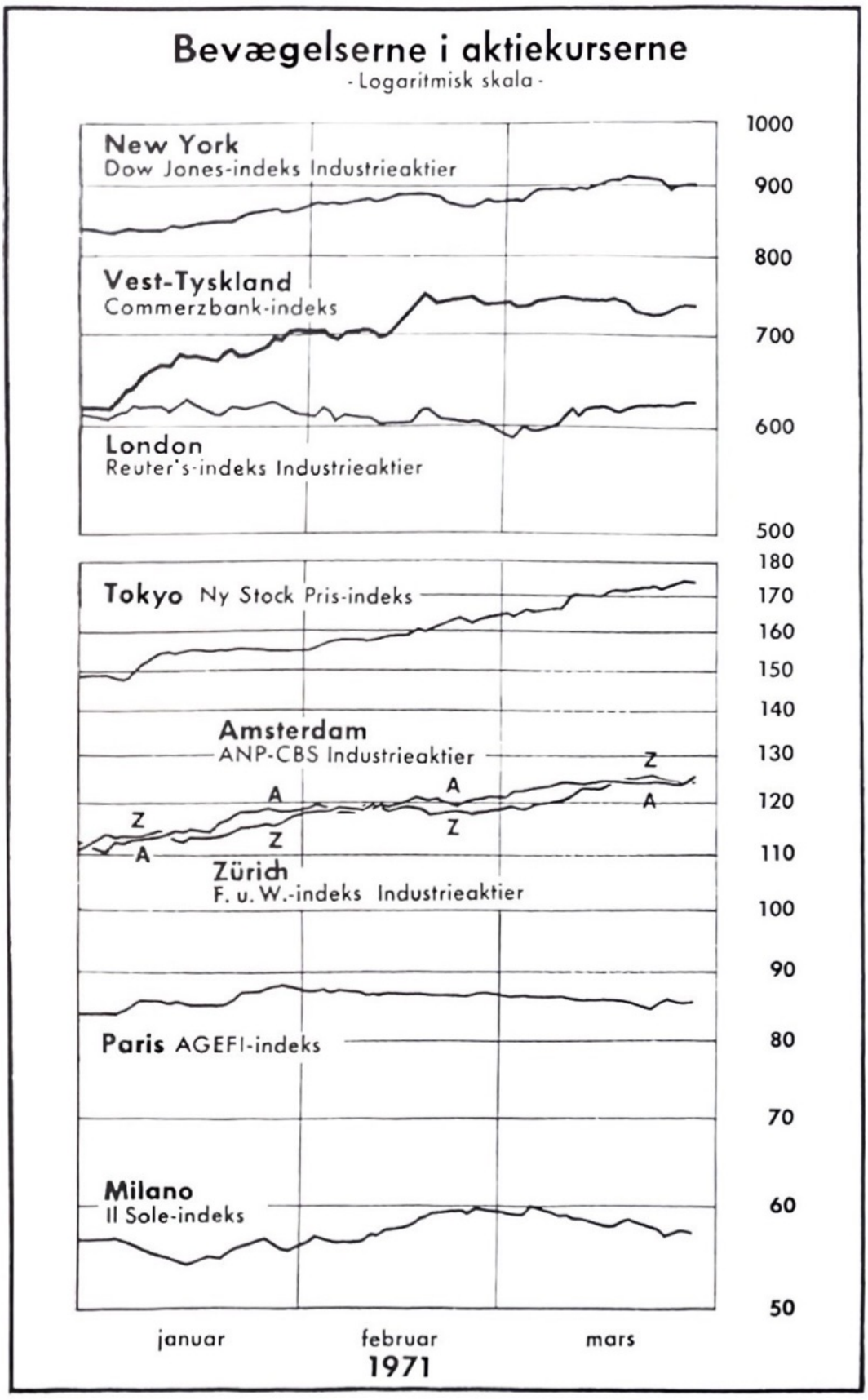
For at tage USA først. I efteråret 1970 begyndte præsident Nixon og hans økonomiske eksperter at tale om et forestående opsving. Ikke på grund af iboende kræfter i økonomien, men på grund af en bevidst stærk lempelse af den økonomiske politik. Sådanne forudsigelser var ikke nye. Amerikanske økonomer ved lige så vel som danske, at økonomiske forventninger har en tendens til at realisere sig selv. Præsidenten kunne derfor have en interesse i at sprede et i sig selv ubegrundet optimistisk syn på økonomien. Arthur Laffer og George Schultz fra Office of Management and Budget blev betragtet som værktøj for præsidenten, og det samme gjaldt »The Economic Advisers«, når de gav udtryk for disse optimistiske forventninger.

Nu foreligger der tal for den amerikanske økonomi i første kvartal 1971, og disse tal udtrykker klart, at et stærkt økonomisk opsving er sat i gang. Om det trods alt er lykkedes administrationen i Washington at påvirke forventningerne, som derefter har realiseret sig selv, eller om det er den stærke svækkelse af finanspolitikken (med rekordunderskud på forbundsbudgettet) i forbindelse med den ekspansive rente- og kreditpolitik, som har gjort udslaget, er umuligt at sige.

Hvad der står fast er, at det amerikanske bruttonationalprodukt i årets første kvartal steg med 28,5 milliarder dollar. Det svarer til en årlig vækstrate i løbende priser på ca. 12 pct. Sidste kvartal 1970 havde en fremgang, der på årsbasis svarer til 1,8 pct. I faste priser var væksttempoet i 1. kvartal 6,5 pct. mod et fald på 3,9 pct. i 4. kvartal 1970.

Det amerikanske opsving er drevet frem af en stigning i forbruget af varige goder, herunder biler, og af en voldsom interesse for igangsættelse af nyt byggeri. Prisstigningstempoet er stadig stærkt efter amerikanske forhold. Dog steg priserne i 1. kvartal 1971 mindre end i 4. kvartal 1970, nemlig 5,2 pct. mod 5,9 pct. omregnet til årsbasis.

Alle Fællesmarkedslandene på nær Italien fortsætter sidste års økonomiske vækst. For Italiens vedkommende virker de stadige strejker og politisk-sociale uroligheder stærkt hindrende for en genopblussen af midt-60-ernes kraftige vækst. Som før nævnt virker det specielt overraskende, at

Bevægelserne i aktiekurserne
- Logaritmisk skala -
New York
Dow Jones-indeks Industrieaktier
Vest-Tyskland
Commerzbank-indeks
London
Reuter's-indeks Industrieaktier
Tokyo Ny Stock Pris-indeks
Amsterdam
ANP-CBS Industrieaktier
Zürich
F. u. W.-indeks Industrieaktier
Paris AGEFI-indeks
Milano
Il Sole-indeks
1000
900
800
700
600
500
180
170
160
150
140
130
120
110
100
90
80
70
60
50
januar
februar
mars
1971

den vesttyske økonomi, som ved årsskiftet viste tegn på afdæmpning, atter er inde i en ekspansiv fase.

Definerer man en reservevaluta som en national valuta, der udgør en væsentlig andel af andre landes valutareserver, er der tegn på, at D-marken så småt er trådt ind i reservevalutaernes rækker. På trods af de stadige prisstigninger, der volder den vesttyske regering og Forbundsbank så store bekymringer, finder flere og flere lande det fornuftigt at holde en betydelig del af deres valutareserver i D-mark. Centralbankernes beholdninger af D-mark er stadig stigende og overstiger i øjeblikket 1 milliard. Samtidig er anvendelsen af D-mark i den internationale handel tiltagende. Mængden af D-markindskud i forretningsbankerne i London, der er centrum for transaktioner på eurovalutamarkedet, er fra slutningen af 1968 til slutningen af 1970 steget fra 346 mill. pund sterling til 1154 mill. pund.

Vesttysklands centralbank er ikke interesseret i den fine status som reservevalutaland på grund af den sårbarhed, en sådan status påfører landet. Opstår der for eksempel en tillidskrise overfor D-marken som følge af det stærke indenlandske efterspørgselspres, som endnu ikke har vist alvorlige tegn på aftagen, vil det skabe problemer i betydelig størrelsesorden på grund af de mange udenlandsk-ejede D-mark-indskud.

Samtidig med, at forhandlingerne om Storbritanniens, Irlands, Norges og Danmarks optagelse i EEC intensiveredes i 1. kvartal, fortsatte de nuværende medlemslande med at træffe foranstaltninger i retning af yderligere økonomisk integration. Den 15. juni er det bestemt, at EEC skal tage det første skridt henimod dannelsen af den planlagte monetære union, idet der skal ske en indsnævring af den margen, indenfor hvilken fællesmarkedsvalutaerne kan svinge, fra 1,5 til 1,2 pct.

Fællesmarkedet, hvis interesse i den fattige del af verden er betydelig (18 afrikanske lande er tilknyttet i henhold til Yaoundé-konventionen og yderligere 6 i henhold til særlige traktater), har vedtaget med virkning fra 1. juli 1971 at etablere et præferencesystem for import fra udviklingslandene. Præferencerne berører i første omgang eksporten fra den såkaldte »77-gruppe«, en gruppe af udviklingslande, hvis antal efterhånden er nået op på 91. De varer, der toldfrit kan eksporteres til Fællesmarkedet, omfatter alle færdigvarer og halvfabrikata – men med visse begrænsninger. Således kan et enkelt udviklingsland ikke eksportere over 50 pct. af den samlede import af en bestemt vare til EEC, uden at præferencerne kan ophæves. Med udgangspunkt i 1968-importen er der for alle varer et loft for, hvor stor den toldfri import kan blive, ligesom visse særligt »følsomme« vareposter kan undtages fra præferencerne. På årsbasis anslås toldfritagelsen at berøre en import på omkring 1 milliard dollars, svarende til en formindskelse i provenuet af importtolden på ca. 100 mill. dollars.

DEN DANSKE ØKONOMISKE SITUATION

Den første vurdering af økonomien efter afslutningen af forårets overenskomstforhandlinger blev givet af Det økonomiske Råds formandskab. I midten af april måned fremkom rådet med en analyse af den danske økonomi og udsigterne for den resterende del af 1971. En forholdsvis stor del af redegørelsen er derfor naturligt knyttet til virkningerne af det afsluttede indkomstopgør.

Rådet finder, at de lønmæssige forbedringer stort set svarer til, hvad der er blevet ydet ved de foregående overenskomstforhandlinger. I forhold til den af Arbejdsgiverforeningens medlemmer udbetalte lønsum er der tale om lønstigninger i første overenskomstår på 3,5–4 pct. og 2,5 pct. i andet år. Der er imidlertid afgørende forskelle med hensyn til udformningen. Vægten er således ved den nu afsluttede overenskomstrunde i udpræget grad koncentreret om forbedringer til lavest lønnede med henblik på at opnå en omlægning af lønstrukturen.

Fra den 1. marts forhøjedes normallønsatsen for kvinder med ca. 11 pct., hvortil kom januar-pristallets udløsning af en dyrtidsportion, svarende til ca. 2 pct., ligeledes fra denne dato. For normallønnede mænd var forhøjelsen af lavtlønsgrænsen ca. 9 pct. samt dyrtidstillæg af samme størrelse som ovenfor nævnt. Fra marts 1972 udløses nye lavtlønstillæg på omkring 9 pct. for kvinder og 5 pct. for mænd. Ifølge rådet hæves således de hidtil gældende lavtlønsgrænser over to år med 20 pct. for normallønnede kvinder og 14,5 pct. for normallønnede mænd. Inden for minimallønsområdet hæves de laveste lønninger ligeledes med 16–17 pct. for kvinder og ca. 12 pct. for mænd.

For hele arbejdsmarkedet gennemførtes en forhøjelse af feriegodtgørelsen med $2^1/_4$ pct. fra 1. juli 1971, øgede holddriftstillæg samt nedsat arbejdstid med fuld lønkompensation for andet og tredie skiftehold fra 1. oktober 1971, og forhøjelse af ATP-bidragene. Til de generelle vedtagelser skal føjes virkningerne af løsningen af de mange specielle spørgsmål.

I sin vurdering fastslår rådet, at lønniveauet i 1971 ville komme til at ligge 6–7 pct. over gennemsnittet for 1970 selv uden lønstigninger i indeværende år, men alene på grund af stigningerne igennem 1970. »Selv med overenskomstmæssige stigninger af beskeden størrelse + pristalsreguleringen

fra marts/april kunne det derfor ikke forventes, at lønudviklingen fra 1970 til 1971 ville betegne en klar afdæmpning af det tilvante lønstigningsmønster på 10–12 pct. p. a.«. Derimod kunne de fremtidige stigninger dæmpes.

I april-rapporten har rådet analyseret udviklingen i lønrelationerne i 1950'erne og 1960'erne på basis af blandt andet Landsorganisationens rapport om den automatiske dyrtidsregulerings virkninger, der udkom i 1970. Ud fra disse erfaringer kommer rådet til, at der må påregnes en betydelig afsmitningseffekt fra lavtlønstillæggene, og at der kan være grunde til at regne med en stærkere lønstigningstakt i de kommende år end hidtil. Det må imidlertid tages med i overvejelserne, at presset på arbejdsmarkedet formentlig vil afsvækkes noget, ligesom virkningerne af den gennemførte prislovgivning, og dermed antallet af dyrtidsportioner, er vanskelig at bedømme. Rådet kommer dog til, at uanset disse modgående tendenser »er det ikke sandsynligt, at lønstigningerne på det private arbejdsmarked i den nye to-årige overenskomstperiode bliver mindre end de tilvante 10–12 pct. pr. år«.

I sin bedømmelse af udsigterne for den indenlandske efterspørgsel i 1971 konstateres det, at forbruget har ligget stort set konstant siden 1. kvartal 1970. Dette gælder således også de første måneder af indeværende år, hvor tendensen dog nærmest har været i retning af et fald, blandt andet som en følge af nyt skatteniveau fra januar. Om udviklingen fortsætter i denne retning vil blandt andet afhænge af indkomstudviklingen. Det antages her, at de personlige indkomster fra 1970 til 1971 vil være steget med 10 pct., medens stigningen i personskatterne vil andrage 24 pct. Den personlige disponible indkomst skønnes herefter at vokse med 3,7 mia kr. til 78,5 mia kr. eller en opgang på kun 5 pct. En prisstigning på 6 pct. anses for sandsynlig fra 1970 til 1971.

På den nævnte baggrund kommer man til, at der totalt set ikke skulle være basis for nogen real stigning i det private konsum i 1971. Det anføres imidlertid i redegørelsen, at det må tages med i betragtningen, »at der efter alt at dømme vil ske en forskydning i indkomstfordelingen i retning af højere lønkvote. En sådan forskydning må ventes ledsaget af et vist yderligere fald i den samlede opsparingskvote, også selv om der kommer en tendens til retablering af opsparingsandelen i de enkelte husholdninger. Dernæst må man gå ud fra, at en del af den frivillige restskattebetaling har været holdt disponibel allerede i 1970, således at restskatterne ikke fuldt ud betales af årets indkomster. Det er derfor ikke usandsynligt, at der alligevel vil ske nogen stigning i det private forbrug«. Denne anslås senere til omkring 1 pct.

På baggrund af skønnene over udviklingen i de øvrige komponenter i den indenlandske efterspørgsel konstateres det, at stigningen vil være på mellem 1 og 2 pct. På baggrund af en produktivitetsstigning på 3–4 pct.

forventes der således en fortsat svækkelse af efterspørgslen efter arbejdskraft, selv om den mindskede efterspørgsel for en dels vedkommende vil afstedkomme en mindre import.

Der forudses en stigning i industrieksporten på 2–2,5 mia. kr. i 1971, sammensat af en mængdemæssig stigning på ca. 10 pct. og prisstigninger på ca. 4 pct. Landbrugseksporten antages at falde i værdi med omkring 2 pct. Valutaindtjeningen fra fragt-, turistindtægter m. v. er forudsat øget med ½–1 mia kr., hvorefter de samlede valutaindtægter fra eksport af varer og tjenester skulle stige med 3–3,5 mia. kr.

Værdien af den samlede import skønnes at gå op med omkring 2,5 mia. kr. fra 1970 til 1971. Herefter anslås underskuddet på betalingsbalancen at komme til at ligge over 3 mia. kr.

Den samlede produktion skulle med rådets øvrige forudsætninger resultere i en produktionsstigning på mellem 2 og 2,5 pct., regnet i faste priser, eller noget mindre end tidligere antaget. Ledighedsniveauet forventes på årsbasis at komme til at ligge på ca. 4 pct.

I en kommentar til den forventede udvikling fastslår formandskabet, at betalingsbalanceproblemet stiller den økonomiske politik over for ultimative krav, hvorfor der ikke kan ske generelle lempelser. Den omstændighed at indkomstpolitikken igen er slået fejl medfører, at man må regne med en udskydelse af tidspunktet, hvor lempelser i penge- og finanspolitikken kan anses for forsvarlige. »Indtil betalingsbalanceproblemet er afgørende reduceret, må den stramme politik fastholdes, selv om produktion og beskæftigelse udvikler sig i utilfredsstillende retning«.

UDENRIGSHANDEL OG BETALINGSBALANCE

Importtallene for de enkelte måneder omkring årsskiftet er behæftet med usikkerhed som følge af en omlægning af indsamlingen af oplysninger vedrørende indførslen fra 1. januar 1971. I importtallene for slutningen af 1970 indgår indførsel, som under det hidtidige system ville være blevet overført til 1971. Danmarks Statistik anslår overførslen til at udgøre omkring 400 mill. kr., som hovedsagelig antages at vedrøre december måned 1970. De meddelte tal for de enkelte måneder af 1971 er derfor også foreløbige.

Den samlede import i årets to første måneder androg 4909 mill. kr., hvilket er et halvt hundrede mill. kr. mindre end i de samme måneder i 1970. I betragtning af prisstigningerne er der således tale om en ganske stærk reduktion.

Eksportforløbet har imidlertid også været ganske fladt. De to første måneders eksport har andraget 3791 mill. kr. mod 3596 mill. kr. i 1970, svarende til en stigning på omkring 5 pct. Eksporten af animalske landbrugs-

Handelsbalancen

	Indførsel		Udførsel		Merindførsel	
	1970	1971	1970	1971	1970	1971
	mill. kr.					
Januar	2437	2384	1755	1821	682	563
Februar	2524	2525	1841	1970	683	555
Marts	2655		2086		569	
April	3021		2195		831	
Maj	2691		1878		813	
Juni	2935		2141		794	
Juli	2461		1851		611	
August	2456		1997		459	
September	2640		2147		493	
Oktober	2792		2304		488	
November	3157		2343		814	
December	3107		2133		974	
I alt	32883		24672		8211	

produkter har ligget godt 60 mill. kr. under sidste års niveau og den vegetabilske eksport ca. 35 mill. kr. lavere. Væksten i den samlede industrieksport (ekskl. kød- og mælkekonserves) har kun været på 271 mill. kr., hvoraf 146 mill. kr. skal henføres til afleveringen af skibe. Eksporten af maskiner og instrumenter beløb sig i de første måneder til 788 mill. kr., hvilket er ca. 40 mill. kr. mere end året før. For gruppen andre kemiske artikler er der sket et eksportfald fra 205 til 172 mill. kr.

Underskuddet på handelsbalancen blev således for årets to første måneder på 1118 mill. kr. eller 247 mill. kr. mindre end i de samme måneder året før.

Valutalikviditeten blev i årets første kvartal forbedret med omkring 880 mill. kr. og udgjorde ultimo marts måned 4196 mill. kr. Heraf skyldes dog ca. 200 mill. kr. tildelingen af SDR i januar. Forbedringen af likviditeten skal tillige ses i lyset af hjemtagningen af seks offentlige lån i udlandet i denne periode. I marts måned forbedredes den samlede likviditet med 278 mill. kr.

PENGE- OG KREDITFORHOLDENE

Fra og med den 15. april nedsattes Danmarks Nationalbanks diskonto med 1/2 pct. til 7 1/2 pct. I januar foretoges en nedsættelse på 1 pct. fra 9 til 8 pct. Nedsættelsen blev også i april begrundet med faldet i det internationale renteniveau. Nationalbanken anfører samtidig, at der i de seneste måne-

Nettotilgang af børsnoterede obligationer

	1968	1969	1970	1971
Januar	357	949	485	459
Februar	605	1208	886	1116
Marts	596	1540	917	
April	495	1101	883	
Maj	693	864	759	
Juni	548	873	1292	
Juli	623	817	982	
August	885	769	1055	
September	911	918	930	
Oktober	1247	855	963	
November	1200	1047	868	
December	1105	835	758	
Hele året	9265	11776	10778	

der har vist sig stedse tydeligere tegn på, at det indenlandske efterspørgselspres er blevet afdæmpet, og at der er grund til at forvente, at denne mere moderate udvikling i efterspørgselsforholdene vil holde sig med den fastlagte stramme finanspolitik. Betalingsbalanceunderskuddet nødvendiggør imidlertid efter bankens opfattelse, at den indenlandske kreditudvidelse fortsat holdes inden for meget snævre rammer.

Ved forhandlinger mellem nationalbanken og pengeinstitutterne i slutningen af april måned fik disse tilsagn om den likviditet, der er nødvendig for at kunne leve op til udlånsloftet resten af året. Nationalbanken vil i et vist omfang afbøde likviditetsnøden gennem obligationskøb, ligesom banken vil påbegynde en afvikling af de deponerede midler, således at en femtedel af disse frigives pr. 1. juli i år. Den videre frigivelse vil blive drøftet på et nyt møde i september måned, hvor også likviditen i årets sidste del skal drøftes.

I perioden april 1970–marts 1971 er bankernes samlede indlån vokset med 674 mill. kr. svarende til en stigning på 2,1 pct. Udlånene er i samme periode gået i vejret med 2112 mill. kr. eller en opgang på 7,1 pct. I marts måned faldt indlånene med godt 200 mill. kr., medens udlånene steg 595 mill. kr. Året før var tallene for marts henholdsvis 26 og udlånsstigningen på 631 mill. kr.

Sparekassernes indlån øgedes i marts med 243 mill. kr. mod 160 mill. kr. i samme måned året før. Udlånsstigningen var i 1971 på 225 mill. kr. og i marts måned 1970 på 200 mill. kr. I den forløbne tolv-måneders periode er sparekassernes indlån steget med 980 mill. kr. mod 1360 i tolv-måneders perioden året forud. Udlånsstigningen har tilsvarende været på henholdsvis 1254 mill. kr. og 1405 mill. kr.

Indeks for detailomsætningen

	Januar–februar	Marts–april	Maj–juni	Juli–august	September–oktober	November–december
			1968 = 100			
1969	96	102	109	111	111	133
1970	109	113	124	124	124	144
1971						

Nettotilgangen af børsnoterede obligationer var i de første måneder godt 200 mill. kr. større end i de samme måneder i 1970, men ca. 600 mill. kr. mindre end i 1969.

PRISER, FORBRUG OG INVESTERING

Årets tre første måneder har været præget af en betydelig prisstabilitet. Månedsprisindekset har således været uændret 145,2 fra november og til og med februar. I marts steg indekset med 0,2 til 145,4. Knap 0,1 point vedrører stigninger i fødevarerne, medens resten kan henføres til beklædning, husholdningsredskaber og indbo. Forbrugerprisindekset har tilsvarende siden november måned svinget mellem 149,7 og 149,8. I marts blev indekset 149,8. Prisstigningerne kan henføres til de samme nævnte varegrupper.

Det foreløbige detailomsætningsindeks for januar måned 1971 viste en omsætningsfremgang på kun 2 pct. i forhold til året før. For gruppen næ-

Prisindeks

	Råvareprisindeks	Engrosprisindeks		Forbrugerprisindeks		Månedsprisindeks	
	1970	1970	1971	1970	1971	1970	1971
	1970 = 100	1955 = 100		1964 = 100		Jan. 1963 = 100	
Januar	107	135	141	140,3	149,7	137,9	145,2
Februar	108	136	141	141,3	149,7	138,9	145,2
Marts		138	142	142,1	149,8	139,7	145,4
April		138		142,5		140,1	
Maj		138		143,8		141,7	
Juni		140		143,9		141,8	
Juli		139		146,8		142,1	
August		138		147,1		142,2	
September ...		139		148,4		143,5	
Oktober		139		148,8		143,9	
November ...		140		149,8		145,2	
December ...		139		149,7		145,2	

rings- og nydelsesmidler var stigningen 5 pct., medens beklædningsvarer viste et fald på 4 pct. Indekset for detailomsætningen for februar, der ligeledes er foreløbigt, idet det endelige beregnes på to-måneders perioder jfr. tabellen, viste en samlet omsætningsfremgang på 8 pct. Såvel nærings- og nydelsesmidler som beklædning er steget med 8 pct., medens gruppen andre forbrugsvarer viste stigning på 4 pct.

Den svage forbrugsfremgang afspejler sig tilsvarende i tallet for nyindregistrerede personbiler. I januar og februar solgtes ca. 18.000 nye personbiler, hvilket er 800 mindre end i de samme måneder i 1970.

PRODUKTION OG BESKÆFTIGELSE

Såvel i januar som i februar måneder var arbejdsløshedsprocenten lavere end på samme tidspunkt året før. Ledighedsgennemsnittet for de to måneder var på henholdsvis 5,7 og 4,9 mod 5,8 og 6,0 året før. Dette svarer til knap 40.000 ledige i februar i år og knap 50.000 i 1970. Ledigheden har ligget betydeligt lavere for arbejdsmænd, hvorimod der inden for byggefagene har været større ledighed i 1971 end året før.

Industriens egne forventninger til årets første kvartal, således som de kom til udtryk i Danmarks Statistiks konjunkturbarometerundersøgelse, gik i retning af mindre produktion og en mindre beskæftigelse end i fjerde kvartal 1970. Forventningen gik tillige i retning af et fald i ordretilgangen fra hjemmemarkedet. Derimod forventedes stigende eksportordrer og et fald i såvel råvare- som færdigvarelagre.

Konkunkturbarometeret for april kvartal viser, at antagelsen om en mindre produktion og en mindre beskæftigelse slog til. Ordreindgangen fra hjemmemarkedet blev også mindre, som antaget, men det gjorde eksportordreindgangen også, hvilket ikke var ventet. Reduktionen i råvarelagrene kom som ventet, medens lagrene af færdigvarer var større end antaget. Danmarks Statistik anfører, at billedet er uensartet for de forskellige industrigrupper. Der har således været tale om en følelig tilbagegang for tekstilindustri, møbelindustri, grafisk industri og elektroindustri, men pæn fremgang i lædervareindustrien og drikkevareindustrien.

Ved udgangen af januar kvartal anførte 25 pct. af virksomhederne, at de manglede arbejdskraft, hvilket er stort set det samme antal som i forrige kvartal.

Der var forventninger om en svag forøgelse af invensteringerne i januar kvartal, men faktisk blev de uændrede, og investeringsplanerne ændredes i nedadgående retning.

Konkunkturbarometeret for april kvartal viser forventet stigning i produktionen, hvorimod beskæftigelsen bedømmes i retning af uændrede

Konjunkturbarometer. Hele industrien

	Faktisk forløb i januar kvartal 1971 i forhold til oktober kvartal 1970			Forventet forløb i april kvartal 1971 i forhold til januar kvartal 1971		
	Mindre	Omtrent uændret	Større	Mindre	Omtrent uændret	Større
	pct.					
Produktion	24 (20)	56 (63)	20 (17)	12	62	26
Antal beskæftigede arbejdere, ultimo kvartalet	22 (15)	62 (74)	16 (11)	12	75	13
Ordreindgang fra hjemmemarked	35 (27)	47 (56)	18 (17)	15	61	24
Ordreindgang fra eksportmarked.	27 (15)	46 (58)	27 (27)	11	58	31
Færdigvarelagre, ultimo kvartalet	18 (21)	51 (60)	31 (19)	24	65	11
Råvarelagre, ultimo kvartalet	29 (29)	60 (61)	11 (10)	24	72	4
Samlede løbende investeringer	16 (12)	70 (73)	14 (15)	13	71	16
Investeringsplaner, ændret i kvartalet	11 .	83 .	6 .	.	.	.

Anm. Tallene i parentes angiver forventningerne for januar kvartal, således som de fremgik af forrige konjunkturbarometer-undersøgelse.

forhold. Der ventes en ret betydelig stigning i indgangen af ordrer fra både hjemmemarkedet og eksportmarkedet, ligesom både færdigvare- og råvarelagre forventes reduceret kraftigt. Også investeringerne peger i opadgående retning. Når bortset fra elektroindustrien venter alle industrigrupper fremgang. Mest udpræget inden for gummiindustri, drikkevareindustri, næringsmiddelindustri og papirindustri.

30.4 1971.
P. M.

POLITISK KRONIK

UDLANDET

Januar 1971

1. – I et nytårsbudskab, der oplæses i de polske kirker, kræver kardinal Wyćzynski garanterede menneskerettigheder og fordømmer de metoder, der blev taget i brug ved undertrykkelsen af urolighederne i december (se 16/12 1970). – 6. Skibsværftsarbejderne i Gdansk begynder en række strejker. De kræver løsladelse af deres arbejdskammerater, der blev arresteret under begivenhederne i december, at den nye partileder Edward Gierek skal komme til Gdansk for at diskutere med arbejderne om deres problemer, samt at fagforeningslederen (formanden for fagforeningernes centralkomité) Loga-Sowinski skal fjernes. – 10. forsøger skibsværftsarbejderne i Szczecin at organisere en strejke, men får ikke tilstrækkelig tilslutning. Partiets førstesekretær i Szczecin-regionen fjernes. – 15. Fagforeningslederen Loga-Sowinski træder tilbage og afløses af Wladyslaw Hruczek. – 18. Ca. 2000 arbejdere i Gdansk begynder en strejke, men genoptager arbejdet, efter at virksomhedsledelsen er gået med til at sende en delegation af repræsentanter for arbejderne og ledelsen til Warszawa for at forelægge arbejdernes krav for regeringen og partiledelsen. Arbejderne kræver nu også fjernelse af general Moczar, der betragtes som ansvarlig for de hårde metoder, der blev anvendt over for demonstranterne i december, og politbureaumedlem Kociolek. – 24. Det meddeles, at skibsværftsarbejderne i Szczecin har nedlagt arbejdet for to dage siden, og at busser og sporvogne er standset af strejke. Strejken slutter 25/1 efter et besøg af partilederen Gierek og ministerpræsident Pjotr Jaroszewicz.

3. – Præsident Sadat udtaler, at Ægypten ikke vil tillade, at våbenhvilen ved Suezkanalen bliver permanent uden en tidstabel for tilbagetrækningen af de israelske tropper fra de besatte arabiske områder og gennemførelse af sikkerhedsrådets resolution af 1967. Han tilføjer, at våbenstilstanden siden august 1970 har givet en udmærket lejlighed til at genopbygge og forstærke de ægyptiske positioner langs fronten. – 4. Sadat indrømmer, at sovjetisk personnel har hjulpet med til at bemande raketbatterierne og oplyser, at 6 af dem var blevet dræbt ved et israelsk angreb, og siger, at det havde været nødvendigt at anvende sovjetisk personnel, fordi det ellers ville have taget 8 måneder for Ægypten at bemande raketbatterierne, der var etableret for at hindre israelske flys angreb i dybden. – 5. Efter at Israels regering 28/12 1970 enstemmigt har besluttet at genoptage forhandlingerne om en fredelig løsning af Mellemøstenkonflikten under FN-mægleren Gunnar Jarrings auspicier (se 2/9 1970), finder de første separate møder sted i New York mellem Jarring på den ene side og henholdsvis Josef Tekoah, Israel, Mohammed al Zayyat, FAR, og Mohammed al Farra, Jordan, på den anden side. – 8. flyver Jarring til Jerusalem, hvor han har samtaler med ministerpræsident Golda Meïr og udenrigsminister Abba Eban. Ingen detaljer om samtalerne offentliggøres. – 18. De ægyptiske

fredsforslag overrækkes Gunnar Jarring i form af en aide-memoire. Ifølge pressemeddelelser drejer det sig om følgende punkter: 1) De israelske troppers tilbagetrækning til stillingerne før seksdageskrigen i juni 1967, 2) Israel skal tage afstand fra territorial ekspansion, 3) en retfærdig ordning af spørgsmålet om de palæstinensiske flygtninge, 4) ophør af krigstilstanden og fri sejlads i internationalt farvand, 5) anerkendelse af de berørte staters suverænitet, territoriale integritet og politiske uafhængighed, 6) en international fredsstyrke, i hvilken de 4 stormagter med permanent sæde i sikkerhedsrådet skal deltage, og demilitariserede zoner på begge sider af grænserne. – 25. Jordans fredsforslag, der kun adskiller sig lidt fra Ægyptens, offentliggøres.

En omdannelse af den czekoslovakiske forbundsregering såvel som af de to regionale regeringer, den czekiske og den slovakiske, på linie med en nylig vedtaget forfatningsændring betegner en tilbagevenden til centralisering af statsmagten, især på det økonomiske område. I de to regionalregeringer afskaffes transportministeriet og ministeriet for post og telekommunikationer, medens der i forbundsregeringen oprettes flere nye ministerier.

5. – Det nye styre i Chile (se 5/10 1970) giver meddelelse om oprettelse af diplomatiske forbindelser med Folkerepublikken Kina. Chile anerkender Pekingregeringen som Kinas eneste retmæssige regering og tager til efterretning Pekingregeringens standpunkt, at Formosa er en uadskillelig del af Folkerepublikken Kinas territorium (se 6/11 1970). Formosaregeringen reagerer ved at afbryde de diplomatiske forbindelser med Chile. I hele Latinamerika har hidtil kun Cuba under Fidel Castro oprettet diplomatiske forbindelser med Pekingregeringen.

7. – I den franske regering besættes posten som kulturminister efter den nylig afdøde Edmond Michelet med den hidtidige landbrugsminister Jacques Duhamel og posten som transportminister efter afdøde Raymond Mondon med Jean Chamant (uafhængig republikaner). Til ny landbrugsminister udnævnes Michel Cointat (UDR). Endvidere bliver Roger Frey minister for forvaltningsreform, medens hans hidtidige post som minister for forholdet til parlamentet overtages af Jean Chirac (UDR). Endelig udnævnes UDR's generalsekretær Robert Poujade til minister for miljøspørgsmål. Til ny generalsekretær vælges 14/1 René Tomasini.

8. – Efter fornyede kampe i Jordan mellem hæren og de palæstinensiske partisaner opfordrer lederen af El Fatah, Yassir Arafat, de arabiske stats- og regeringschefer til at intervenere i Jordan og sørge for øjeblikkelig standsning af de »forbryderiske angreb« mod palæstinenserne. – 10. Jordans regering protesterer i en note til Damaskus mod de syriske interventionstrusler og bekræfter, at den også fremtidig er rede til at stotte partisanerne i kampen mod Israel. – 11. Kong Hussein af Jordan, der opholder sig i London, tilbageviser enhver indblanding i Jordans indre anliggender og understreger, at Jordan ikke vil acceptere formynderskab fra nogen side. – 12. Jordans ministerpræsident Wasfi Teil og repræsentanter for partisanerne opfordrer i en fælles erklæring til indstilling af kampene, og 13/12 underskrives en ny våbenstilstandsoverenskomst. – 17. Kong Hussein og El Fatah udsender advarsler om, at de er rede til i fællesskab at bekæmpe den yderliggående partisanorganisation Folkefronten for Palæstinas Befrielse under ledelse af George Habash, hvis den fortsætter med sine kamptrusler mod Jordans regering. Erklæringerne er svaret på krav fra Folkefronten om afsættelse af kong Hussein og meddelelse om, at Folkefronten ikke vil aflevere deres våben, således som de skal efter den seneste overenskomst. – 25. Ministerpræsident Wasfi Teil oplyser i det britiske fjernsyn, at regeringen har forbudt partisanerne at operere mod Israel fra jordansk område. Teil udsteder samti-

dig et dekret med strenge straffe for illegal våbenbesiddelse.

11. – Det bolivianske luftvåben slår et oprørsforsøg mod præsident Juan José Torres' venstreorienterede styre (se 4/10 1970) ned. Lederne af kupforsøget søger tilflugt i den peruvianske ambassade og søger om politisk asyl.

12. – Det engelske underhus vælger den 66-årige konservative Selwyn Lloyd, tidligere udenrigs- og finansminister, til formand (Speaker) efter den 69-årige dr. Horace King – den første Speaker fra arbejderpartiet – der har ønsket at træde tilbage, med 294 stemmer mod 55. Der er mellem partiernes ledere enighed om Selwyn Lloyd, men en del menige medlemmer demonstrerer deres misfornøjelse med den måde, hvorpå Speakeren udpeges, ved at stemme imod Selwyn Lloyd.

Den finske politiker Juha Rihtniemi, samlingspartiets formand siden 1965, afgår ved døden, 43 år gammel.

14.–22. – På den 18. Commonwealthkonference i Singapore af de 32 medlemslandes stats- eller regeringschefer er spørgsmålet om racediskrimination og i forbindelse hermed den britiske regerings hensigt at levere våben til Sydafrika de store diskussionsemner. Præsident Kenneth Kaunda, Zambia, foreslår en erklæring om Statssamfundets principper, hvorefter medlemslandene skal nægte alle regimer, der praktiserer racediskrimination, al hjælp, der vil kunne befæste og styrke dem. Formuleringen ændres, således at erklæringen kommer til at lyde, at intet land må til regimer, der praktiserer racediskrimination, yde assistance, der efter dets egen vurdering direkte bidrager til praktisering eller konsolidering af racediskrimination. I spørgsmålet om våbenleverancer fastholder premierminister Edward Heath den britiske regerings standpunkt, dog er den villig til at begrænse leverancerne til Sydafrika til kun at omfatte vedligeholdelse, dvs. reservedelsforsyning og levering af krigsskibe og fly til erstatning for dem, der slides op. Desuden er den villig til at love at standse leverancerne, hvis Sydafrika gør sig skyldig i aggression over for noget afrikansk medlem af Commonwealth. Imidlertid enes konferencen om at nedsætte et udvalg af 8 lande, foruden Storbritannien, Canada, Kenya, Nigeria, Indien, Jamaica, Australien og Malaysia, som skal studere spørgsmålet om sikkerhed for skibsfarten i Det indiske Ocean og Syd-Atlanten over for den sovjetiske trussel, der er den britiske regerings argument for forsvarssamarbejde med Sydafrika. Udvalget skal afgive rapport inden for 6 måneder, men den britiske regering forbeholder sig handlefrihed også i denne periode.

15. – Aswandæmningen indvies officielt af præsident Sadat og præsident Podgorny, Sovjetunionen. Podgorny meddeler, at Sovjetunionen vil forsyne Ægypten med al den fremmede valuta (ca. 74 mill. pund), alt det udstyr og al den ekspertbistand, der er nødvendig for at gennemføre elektrificeringen af 4000 landsbyer i løbet af 5 år.

Haitis parlament har vedtaget en ændring af forfatningen, hvorefter valgbarhedsalderen for præsidenten nedsættes fra 40 til 18 år, således at præsident François Duvalier's søn Jean-Claude kan blive hans stedfortræder og senere hans efterfølger.

16. – I Vesttyskland danner den nationalliberale aktionsgruppe under Siegfried Zoglmann (se 8/11 1970) et nyt politisk parti, Deutsche Union. I udenrigspolitiske spørgsmål er det nye parti enig med CDU/CSU, men indenrigspolitisk er det uenig med de kristelige demokrater f. eks. i spørgsmålet om medbestemmelse. Samtidig stiftes det højreradikale Deutsche Volksunion. Stifteren Gerhard Frey udtaler, at partiet er for dem, der er blevet politisk hjemløse ved modgangen for og spliden i von Thaddens NPD og for det tavse flertal i midten.

18. – FN's generalsekretær U Thant erklærer, at han under ingen omstændigheder har til hensigt at fortsætte i sit embede ud over den nuværende periode, der udløber 31/12 1971.

23. – Ved valget i Kuwait besætter den arabiske nationalistiske bevægelse under ledelse af Ahmed al Khatib 10 af nationalforsamlingens 50 pladser, medens købmændene og beduinerne får hver 17 valgt. Den arabiske nationalistiske bevægelse, der blev grundlagt i slutningen af 1960'erne af dr. George Habash, der nu er leder af Folkefronten for Palæstinas Befrielse, havde boycottet den foregående nationalforsamling på grund af påståede uregelmæssigheder ved valget i 1967. Efter valget genudnævnes Kuwaits kronprins, Sheik Jabir al-Ahmad al-Jabir til premierminister.

24. – Jacques Soustelle, der brød med de Gaulle, da han opgav Algeriet, og derefter har tilbragt 8 år i eksil, vender tilbage til fransk politik, idet han danner en ny politisk bevægelse, Fremskridt og Frihed. Han støttes af de tidligere præsidentkandidater Jean Lecanier og Pierre Marcelhacy og tidligere formand for senatet Gaston Monnerville.

Conakry radio meddeler, at 92 afrikanere (34 in absentia) er blevet dømt til døden af Guineas nationalforsamling som øverste revolutionsdomstol for meddelagtighed i det mislykkede invasions- og kupforsøg i november 1970 (se 22/11). Andre 72, deriblandt ærkebiskoppen Raymond-Marie Tchidimbo, 2 vesttyskere og 3 franskmænd, er blevet dømt til hårdt strafarbejde for livstid. Den ene af vesttyskerne, Herman Siebold, angives af myndighederne at have begået selvmord i fængslet, men hans hustru, der sammen med 100 andre vesttyskere er blevet udvist af Guinea, hævder, at han blev torteret ihjel. Blandt de dødsdømte er 5 mænd og en kvinde, der havde høje regeringsposter. – 29. Guineas regering beslutter af afbryde alle diplomatiske forbindelser med Vesttyskland. Guinea beskylder nabostaten Senegal for at have haft forhåndskendskab til invasionen og for at have givet husly til flygtede deltagere i kupforsøget.

25. – Medens Ugandas præsident dr. Milton Obote er på vej hjem fra Commonwealth-konferencen i Singapore, tager hærchefen, generalmajor Idi Amin, magten. Tropper besætter, støttet af politiet under generalinspektør Ernest Wilson Oryema, nøglestillinger i hovedstaden Kampala og Entebbe lufthavn. Der meldes om hårde kampe ved Jinja, ca. 50 miles fra Kampala, hvor de loyale tropper ledes af generalstabschefen, brigadegeneral Sulciman Hussein. Ud på eftermiddagen meddeler Oryema, at hær og politi har landet under fuldstændig kontrol. Det nye styre vil straks løslade alle politiske fanger. – 26. General Amin erklærer sig selv for statsoverhoved. Amins overtagelse af magten hilses med begejstring af Baganda-stammen, hvis fordrevne Kabaka (konge), Sir Edward Frederick Mutesa II, i 1969 døde i landflygtighed i London. I en erklæring oplyser Amin, at han slog til, efter at han 24/1 havde fået at vide, at det i et hemmeligt møde under forsæde af indenrigsminister Basil Bataringaya var besluttet, at hæren skulle »overtages« af tropper af Lango- og Acholi-stammerne, som skulle afvæbne de andre officerer og menige. (30/1 udtaler Obote i Dar-es-Salaam, at han 23/1 i Singapore havde fået meddelelse om, at han skulle dræbes, når han steg ud af flyvemaskinen ved sin tilbagekomst til Uganda, og at de ministre, der var mødt frem for at modtage ham, ligeledes skulle skydes). Om Obote siger Amin, at han anser ham for en god mand, der er blevet hjernevasket af dårlige rådgivere, og at der ikke er noget i vejen for, at han kan vende tilbage til Uganda. Obote, der via Nairobi er ankommet til Dar-es-Salaam, udtaler, at han er fast besluttet på at vende tilbage til Uganda, hvor han hævder, at der stadig er heftige kampe i gang. – 27. Præsident Nyerere af Tanzania vender tilbage til Dar-es-Salaam efter at have afkortet et besøg i Indien på tilbage-

rejsen fra Singapore. General Amin udtaler, at han fra det militære efterretningsvæsen har modtaget en rapport om, at Tanzania forbereder invasion i Uganda for at genindsætte Obote. Tanzanias vicepræsident Kawawa betegner påstanden som det rene vås. – 28. Præsident Nyerere erklærer, at Tanzania fortsat vil anerkende Obote som Ugandas officielle statsoverhoved. 17 af de embedsmænd, der ledsagede Obote til konferencen i Singapore, deriblandt den permanente statssekretær i udenrigsministeriet Wanume Kibedi og Ugandas højkommissær i London, vender tilbage til Uganda fra Nairobi. Amin overværer løsladelsen af 55 politiske fanger. Han udtaler, at alle politiske partier og møder indtil videre er suspenderet. – 29. Somalias regering erklærer, at Somalia fortsat vil anerkende Obote som Ugandas præsident. Nigerias præsident Sekou Toure kræver, at Amin skal afgive magten, som han er kommet i besiddelse af ved forræderi og ved hjælp af brutal magt. Amin modtager det diplomatiske korps, der har modtaget indbydelsen med det forbehold, at de, indtil deres regeringer har anerkendt det nye styre, møder som observatorer. – 30. Amin udtaler i radioen, at han har rapporter om, at sudanske tropper er under indrykning i Uganda. Sudans informationsminister Omar Hadj Musa dementerer.

31. – Den 70-årige dr. juris Gunnar Hedlund, der i 1940 efterfulgte Axel Pehrsson-Bramstorp som formand for centerpartiet (da bondeforbundet) udtaler til Aftonbladet, at han agter at træde tilbage som partileder på partiets landsmøde i juni. Hedlund var i årene 1951–57 indenrigsminister i koalitionsregeringen Erlander-Hedlund.

Februar 1971

1. – General Amin (se 25/1) erklærer, at Uganda er en republik, og at han ikke har til hensigt at ændre dette. Det indrømmes i Kampala, at general Amins tropper havde mødt modstand i visse egne i den nordlige del af landet. Ifølge nogle rapporter overgav brigadegeneral Suleiman Hussein sig 28/1 til Amins tropper, efter andre meddelelser er han blevet dræbt. – 2. General Amin meddeler, at han har opløst parlamentet og som statschef og øverstkommanderende for de væbnede styrker overtaget al magt i landet. Der vil blive udnævnt et ministerråd, der skal rådgive ham ved udøvelsen af den udøvende og lovgivende magt, og der vil blive oprettet et forsvarsråd med ham selv i spidsen. Ministerrådet sammensættes hovedsagelig af embedsmænd fra fhv. præsident Obotes administration, således bliver den permanente statssekretær i udenrigsministeriet Wanume Kibedi udenrigsminister, og 4 andre permanente statssekretærer overtager på samme måde ministerposter. – 5. Ministerrådets edsaflæggelse overværes af de fleste medlemmer af det diplomatiske korps, bl. a. af de fire stormagters repræsentanter. Af de afrikanske stater er repræsenteret FAR, Congo (Kinshasa), Ghana og Nigeria. I det engelske underhus meddeler understatssekretær i udenrigsministeriet Anthony Kershaw, at den britiske regering har anerkendt general Amins regering, og Ghana følger det britiske eksempel. – 8. Ved ministerrådets første møde afgiver alle ministre den samme erklæring som rekrutter i hæren, hvilket betyder, at de ved ed er bundet til at forsvare general Amin både som statsoverhoved og øverstkommanderende.

Australiens vicepremierminister og minister for handel og industri, den 70-årige Sir John McEwen, træder tilbage og nedlægger samtidig sit mandat som medlem af Repræsentanternes Hus efter 36 års medlemskab. Til hans efterfølger som leder af

landpartiet (Country Party) det mindste af regeringspartierne, vælges den 41-årige minister for den primære industri Douglas Anthony, og ved premierminister Gortons rekonstruktion af regeringen 3/2 overtager Anthony også Sir Johns ministerposter.

2. – I en rapport til sikkerhedsrådet udtaler generalsekretær U Thant, at der i Mellemøstenkonflikten er grund til forsigtig optimisme, og at der i de genoptagne forhandlinger (se 3/1) er gjort visse fremskridt i definitionen af positionerne. Uden direkte at nævne, at våbenstilstanden udløber 5/2, appellerer U Thant til parterne om ikke at åbne ild, men vise militær tilbageholdenhed og opretholde den ro, som har hersket i området siden august 1970. En talsmand for Israels udenrigsministerium siger, at så længe man fra arabisk side ikke genoptager fjendtlighederne, vil Israel overholde våbenhvilen for at give Jarring-samtalerne en fair chance. – 4. Præsident Sadat udtaler i den ægyptiske nationalforsamling, at Ægypten er rede til at forlænge våbenstilstanden 30 dage til 7/3 og foreslår, at Israel i denne periode skulle begynde at fjerne sine tropper fra Suezkanalens østbred som et første skridt til en tidstabel for den fuldstændige tilbagetrækning i overensstemmelse med sikkerhedsrådets resolution i 1967. Til gengæld ville Ægypten være parat til at åbne Suezkanalen og gøre den sejlbar igen, idet det understreges, at Ægypten insisterer på befrielsen af alle arabiske territorier. 9/2 erklærer ministerpræsident Golda Meïr i Knesset, at rydningen for international skibsfart kan forhandles uden forbindelse med en almindelige fredsaftale, men ikke på Sadats betingelser. Hun gentager, at der ikke kan være tale om tilbagetrækning fra våbenstilstandslinierne før en fredstraktat. – 8. For at bringe forhandlingerne mellem Israel og Ægypten ud af dødvandet fremsender ambassadør Gunnar Jarring forslag til de to lande. Ægyptens svar kommer 15/2 og Israels 26/2, men ordlyden af såvel forslag som svar offentliggøres først senere. Jarrings forslag går ud på, at Israel skal trække sig tilbage fra hele Sinai imod at Ægypten til gengæld skal forpligte sig til at afslutte en fredstraktat med Israel. Ægypten vil gå med hertil, men insisterer på, at Israel også skal rømme Gazastriben. Israel for sin part accepterer princippet tilbagetrækning til sikre og anerkendte grænser, som er fastslået i en fredstraktat, men ikke til grænserne før seksdageskrigen i 1967. – 21. Efter et israelsk ministermøde udsendes en erklæring om, at Israel er rede til meningsfulde forhandlinger om alle spørgsmål, der er relevante for en fredstraktat, men at der ikke kan være tale om forhåndsbetingelser for forhandlingerne, og at Israel ikke vil trække sine styrker tilbage til grænserne før krigen i 1967.

3. – I den nye regering i Kuwait (se 23/1) har den herskende Sabah-familie kun 3 mod hidtil 5 ministre, og for første gang er to af nationalforsamlingens medlemmer ministre.

4. – De forhandlinger, der siden 19/1 har været ført i Paris mellem Frankrig og Algeriet især om franske firmaers olieproduktion i Algeriet, afbrydes for ubestemt tid efter fransk ønske. – 8. Algeriet kræver, at de afbrudte forhandlinger straks skal genoptages. – 24. Regeringen i Algeriet overtager ved tvang 51 pct. af kapitalen i de franske olieselskaber, der er tilbage i landet, og nationaliserer alle gasforekomster i jorden samt gas- og olieledninger. Præsident Boumedienne erklærer, at Algeriet er rede til at yde de ramte firmaer rimelig erstatning. – 26. Den franske regering protesterer mod nationaliseringforanstaltningerne, der fordømmes som ensidige handlinger.

6.–12. – Det italienske socialistiske enhedsparti, tidligere socialdemokraterne, afholder kongres, hvor det vedtages at ændre partiets navn til Italiens socialistiske Parti (PSDI). Generalsekretær Mario Ferri går i sin beretning stærkt imod ethvert samarbejde med kommunisterne og siger,

at der inden for de kristelige demokrater og socialisterne er kræfter, der arbejder for KPI's deltagelse i statsmagten. Kongressen udtaler sig for den nuværende koalitionsregering, men bebuder beslutsom modstand mod kommunisternes eventuelle deltagelse i regeringen. – 27. Ledelsen af det italienske republikanske parti (PRI) vedtager, at partiet skal træde ud af regeringskoalitionen og bebuder, at partiets repræsentanter i regeringen, justitsminister Orenzo Reale og to statssekretærer, vil træde tilbage. Som grund angives uenighed med koalitionspartnerne på det indenrigspolitiske område.

7. – Ved folkeafstemningen i Schweiz om en grundlovsændring, der giver kvinderne valgret til forbundsforsamlingen på lige fod med mændene, vedtoges forslaget med knap 2/3 af de afgivne stemmer. 57 pct. af de stemmeberettigede mænd over 20 år deltager i afstemningen. Ved folkeafstemningen i 1959 fik et tilsvarende forslag kun 1/3 af stemmerne. Til vedtagelse kræves også, at et flertal af de 19 kantoner og 6 halvkantoner går ind for forslaget, og også dette krav er opfyldt ved folkeafstemningen, idet 15 1/2 kantoner og halvkantoner stemmer ja og kun 6 1/2 nej. Det drejer sig om de overvejende landlige og tysktalende Uri, Schwyz, Obwalden (halvkanton), Glarus, de to Appenzell halvkantoner, St. Gallen og Thurgau.

På det polske kommunistpartis centralkomités møde kritiserer førstesekretær Edward Gierek den tidligere stats- og partiledelse for ikke at have erkendt den sande karakter af urolighederne i december og siger, at beslutningen om at bekæmpe demonstrationerne med voldsomme midler har skabt en kloft mellem stat og folk og sluttelig kaldt reaktionære og usocialistiske kræfter frem. Årsagen til urolighederne, hvorved 45 mennesker var blevet dræbt og 1165 kvæstet, var fejlagtige metoder i den økonomiske ledelse, der til sidst havde ført til en konflikt med arbejderklassen. Centralkomiteen godkender Giereks beretning om begivenhederne i december og anbefaler, at regeringen energisk går i gang med at bestemme de nye økonomiske mål og udarbejde en ny økonomisk plan for det kommende år og en ny femårsplan. Centralkomiteen godkender endvidere forslag om, at den 6. partikongres skal afholdes i 1971 og ikke som hidtil planlagt i 1972. Den fhv. partisekretær Gomulka suspenderes som medlem af centralkomiteen, og i øvrigt rettes der på mødet skarp kritik mod den økonomiske ekspert Boleslaw Jaszcuk og ideologen Zenon Kliszko.

8. – Præsident Nguyen Van Thieu meddeler i et budskab til folket, at han har givet sydvietnamesiske tropper ordre til at rykke ind i Sydlaos, det drejer sig om en i tid og rum begrænset operation med det formål at ødelægge forsyningsveje for de nordvietnamesiske tropper i Laos, og Laos uafhængighed, neutralitet og integritet vil blive respekteret. Fra Laos meldes, at sydvietnamesiske troppeafdelinger har overskredet grænsen og med massiv amerikansk understøttelse fra luften rykker frem mod de nordvietnamesiske forsyningsveje i Sydlaos. Vientianeregeringen protesterer mod indmarchen og udtrykker sin beklagelse over, at regeringer, der udtrykkelig har garanteret det laotiske territoriums suverænitet, neutralitet og ukrænkelighed, nu gør Laos til en slagmark. Protesten retter sig også mod de nordvietnamesiske tropper i Laos, og det kræves, at de straks skal trækkes tilbage. Det amerikanske udenrigsministerium erklærer, at det drejer sig om selvforsvarsforanstaltninger, der helt og holdent er i overensstemmelse med folkeretten. Den begrænsede operation betyder ikke en udvidelse af krigen, og det berørte område har været krigsskueplads siden 1966. Det fremhæves i erklæringen, at ingen amerikanske landkamptropper eller rådgivere har overskredet grænsen til Laos, og at operationen vil fremskynde vietnamiseringsprogrammet. I Sovjetunionen betegner TASS invasionen i Laos som et nyt farligt stadium i den amerikanske aggression i Indokina. Med åbningen af

den nye front har den amerikanske regering påtaget sig et tungt ansvar over for verdensopinionen. Den britiske regering erklærer, at de sydvietnamesiske troppers indmarch i Laos er fuldt forståelig i betragtning af de stadige krænkelser af Laos' neutralitet fra nordvietnamesisk side. – 12. Pekingregeringen erklærer, at invasionen i Laos også er en alvorlig trussel mod Kina og lover Indokinas tre folk omfattende hjælp. – 17. Præsident Nixon udtaler på en pressekonference, at USA i Indokina ikke er villig til at gøre indrømmelser ud over dem, der indeholdes i planen af oktober 1970 (se 7/10). Tiden haster, hvis Nordvietnam vil forhandle seriøst med USA. Om Sydvietnams operation i Sydlaos siger han, at den forløber som ventet. Den er ikke nogen trussel mod Kina. Nixon bekræfter, at USA ikke vil sætte landtropper ind i Laos, men tilføjer, at han ikke mere vil pålægge det amerikanske luftvåben indskrænkninger med hensyn til dets operationer, og i tilfælde af, at nordvietnamesiske tropper støder frem over den demilitariserede zone mod Sydvietnam, vil han ikke mere føle sig bundet af sit tilsagn med hensyn til luftangreb på Nordvietnam. Programmet for tilbagetrækningen af amerikanske tropper er uforandret, men amerikanske tropper vil dog forblive lige så længe i Sydvietnam, som der befinder sig blot én amerikansk krigsfange i Nordvietnam. – 18. De sydvietnamesiske troppers fremstød imod de nordvietnamesiske forsyningsveje meldes at være ved at gå i stå. – 20. Amerikanske kampfly angriber nordvietnamesiske luftforsvars- og raketbatterier nær ved grænsen til Laos. Også i de følgende dage angriber amerikanske fly militære mål i Nordvietnam. – 25. Den sovjetiske regering fordømmer interventionen i Laos som en forbryderisk handling af USA mod Indokinas folk.

10. – Nigerias regering giver meddelelse om oprettelse af diplomatiske forbindelser med Folkerepublikken Kina. I et samtidigt i Lagos og Peking offentliggjort kommuniqué hedder det, at Nigeria anerkender Pekingregeringen som Kinas eneste retmæssige regering. (Se 5/1).

11. – To fremtrædende medlemmer af gaullistpartiet UDR, fhv. undervisningsminister Christian Fauchet og afdøde general de Gaulles svoger Jacques Vendroux udtræder af partiet. Udmeldelsen motiveres med utilfredshed med, at gaullistiske kandidater optræder på samme liste til det forestående kommunalvalg i Lyon som Jacques Soustelle (se 24/1).

16. – I Syrien sættes en række forfatningsændringer i kraft. Herefter er statspræsidenten fremtidig indehaver af den højeste udøvende magt. – 22. sammentræder et nyt parlament – folkerådet. Det modtager den fungerende præsident Ahmed Khatibs demissionsbegæring (se 13/11 1970). Ministerpræsident Hafez Assad meddeler parlamentet, at de syriske stridskræfter vil blive forstærket for at sætte dem i stand til at fordrive de israelske aggressorer fra de arabiske områder; han afviser en politisk løsning af Mellemøstenkonflikten på grundlag af sikkerhedsrådets resolution af november 1967.

19. – Osloavisen Dagbladet (venstre) gengiver indholdet af en fortrolig rapport fra den norske ambassadør i Bruxelles. Rapporten refererer en samtale mellem ambassadøren og et medlem af EEC-kommissionen, der skal have udtalt, at Norge ikke kan blive medlem af fællesmarkedet, såfremt kravet om varige særordninger for hele det norske jordbrug opretholdes. – 24. Statsminister Per Borten udsender en meddelelse om, at hverken han selv eller medarbejderne ved statsministerens kontor er Dagbladets kilde. – 26. Kort før midnat udsender statsministeren gennem NTB en ny erklæring, hvori han indrømmer, at han under en flyvetur fra Oslo til København i forbindelse med Nordisk Råds session har ladet lederen af Folkebevægelsen mod norsk medlemsskab af

fællesmarkedet, højesteretsadvokat Arne Haugestad, se rapporten, men han understreger, at hverken Haugestad eller hans nærmeste medarbejder, som også var med i flyet, er Dagbladets kilde, hvad de pågældende bekræfter. Statsministeren slutter erklæringen med en stærk beklagelse af, at han har gjort sig skyldig i en indiskretion ved at lade udenforstående få kendskab til indholdet af dokumentet. Koalitionspartiernes fælles politiske ordfører Helge Seip (v) udtaler, at erklæringen er rystende og dybt beklagelig, ikke mindst på grund af dementiet to dage i forvejen.

25. – Den tidligere franske forsvarsminister Pierre Messmer udnævnes til minister for de oversøiske departementer og territorier i stedet for Henri Rey, der er blevet medlem af forfatningsrådet.

Marts 1971

1. – En talsmand for den ægyptiske regering udtaler, at Israels svar til Gunnar Jarring (se 3/2) er ensbetydende med en klar og kategorisk afvisning af FN-mæglerens forslag om tilbagetrækning fra de besatte arabiske områder. – 7. Den formelle våbenstilstand i Mellemøsten udløber efter at have været i kraft i 7 måneder. Præsident Sadat erklærer i en radio- og TV-tale, at Ægypten ikke vil gå med til en yderligere forlængelse, men tilføjer, at dette dog ikke er ensbetydende med, at de diplomatiske aktiviteter indstilles, og kanonerne alene vil tale. Sadat oplyser, at han 1.–2./3 efter indbydelse har aflagt besøg i Moskva, hvor han har haft rådslagninger med Sovjetunionens øverste ledere, og siger, at han er vendt tilbage fuldstændig tilfreds og overbevist om Sovjetunionens positive støtte til Ægyptens retfærdige kamp. Sadat udtaler, at han også har været i nær kontakt med USA. I en pressekonference straks efter Sadats tale erklærer udenrigsminister Abba Eban, at Israel ikke vil åbne ild først. – 13. Times offentliggør en samtale, som bladets udenrigspolitiske redaktør Louis Heron har haft med ministerpræsident Golda Meir, og hvori hun giver udtryk for, at Israel ville være villig til at opgive territorium på Sinai halvøen og på vestbredden af Jordanfloden som led i fredstraktater med Ægypten og Jordan. Interviewet fremkalder kritik fra oppositionspartierne Gahal og Frit centrum og fra Det nationale religiøse parti, der er med i regeringskoalitionen. 16/3 forkastes en mistillidsdagsorden i Knesset med 62 stemmer mod 0, medens 12 af NRPs 21 medlemmer undlader at stemme, men forinden afstemningen finder sted, har Gahal (25 medlemmer), Frit centrum (2) og 3 andre medlemmer forladt salen som protest mod, at deres krav om hemmelig skriftlig afstemning er blevet afvist. Golda Meir erklærer under debatten, at der ikke er sket nogen ændring i Israels krav til en fredsordning: sikre og anerkendte grænser, der kan forsvares af Israel selv. – 16. Den amerikanske udenrigsminister William P. Rogers udtaler, at Israels sikkerhed ikke ubetinget kræver udvidet territorium. Efter USAs opfattelse skulle grænsen mellem Israel og Ægypten før seksdageskrigen i 1967 også være den fremtidige grænse, forudsat at der i en fredstraktat kan opnås enighed om Gazastriben og Sharm el Sheikh og om demilitarisering af Sinaihalvøen og stationering af et FN-fredskorps, bestående af styrker fra de fire stormagter og andre lande, i konfliktområderne. – 19. Udenrigsminister Eban forhandler i Washington med udenrigsminister Rogers. Han udtaler, at der ikke gives nogen erstatning for sikre, traktatlig aftalte og anerkendte grænser, der er væsentligt anderledes end grænserne før seksdageskrigen – 29. Den ægyptiske nationalforsamling vedtager enstemmigt en resolution, der afviser en demilitarisering af Sinaihalvøen

som led i en fredsordning i Mellemøsten.

Præsident Yahya Khan udsætter nationalforsamlingens sammentræden, der var fastsat til 3/3 på ubestemt tid. Han begrunder udsættelsen med at sige, at de ledende politikere i Øst- og Vestpakistan, Awamiligaens leder Sheik Mujibur Rahman og formanden for det vestpakistanske folkeparti Zulfikar Ali Bhutto, bør have mere tid til at nå en overenskomst om landets fremtidige forfatning og overgang til civilt styre. (Den foregående dag har Bhutto på et massemøde i Lahore truet med at boycotte nationalforsamlingen så længe Awamiligaens mål er totalt selvstyre for Østpakistan). Meddelelsen om udsættelsen fremkalder straks protestdemonstrationer, der hurtigt udvikler sig til blodige uroligheder, først i Østpakistans hovedstad Dacca og derefter i andre dele af provinsen. – 3. Yahya Khan sender personlige indbydelser til lederne af de politiske partier om at mødes 10/3 i et forsøg på at finde en løsning på forfatningsspørgsmålet, men Sheik Mujibur Rahman nægter at deltage, og spændingen vokser. – 6. Yahya Khan indkalder nationalforsamlingen til 25/3. – 7. Awamiligaen opstiller fire betingelser for at deltage i nationalforsamlingen: 1) krigsretstilstanden skal ophæves, 2) soldaterne skal straks vende tilbage til deres kaserner, 3) drabene på østpakistanske statsborgere skal undersøges og 4) al magt skal overføres til folkets valgte repræsentanter. – 15. Yahya Khan ankommer til Dacca for at forhandle med Sheik Mujibur Rahman om en løsning af krisen. – 17. Der nedsættes en kommission til at undersøge nedskydningerne i Østpakistan, men Sheik Mujibur Rahman nægter at give møde. – 21. I Dacca begynder forhandlinger, først separate og derefter fælles, mellem Yahya Khan, Sheik Mujibur Rahman og Zulfikar Ali Bhutto. – 22. Nationalforsamlingens sammentræden udsættes endnu en gang. – 24. Ved voldsomme sammenstød mellem hæren og demonstranter i Østpakistan er der 110 døde blandt den bengalske befolkning. – 25. Sheik Mujibur Rahman opfordrer til generalstrejke som protest mod hærens indgriben. Præsident Yahya Khan rejser fra Dacca hjem til Karachi. – 26. Der indføres udgangsforbud i Østpakistan, og tropperne forstærkes. Der foregår voldsomme kampe i Dacca-regionen. Sheik Mujibur Rahman proklamerer Østpakistans uafhængighed som folkerepublikken Bangla-Desh.

2. – Statsminister Per Borten indgiver den norske regerings afskedsbegæring til kong Olav, der anmoder regeringen om at fortsætte som forretningsministerium, medens stortingspræsident Bernt Ingvaldsen (høyre) undersøger mulighederne for dannelsen af ny ikke-socialistisk samarbejdsregering under en anden statsminister. Senterpartiets centralstyre udsender en erklæring om, at partiet under forhandlingerne forud for indgivelsen af afskedsansøgningen har gjort det klart for de tre andre samarbejdspartier, at de ved at forlange Bortens afgang også har fjernet grundlaget for en fortsat flertalsregering af de fire borgerlige partier. I en redegørelse i stortinget indrømmer Borten, at han har begået diskretionsbrud (se 19/2), men gør gældende, at den fortrolige rapport om Norges fællesmarkedsforhandlinger ikke kommer ind under de dokumenter, der må beskyttes af sikkerhedsgrunde, og han fremhæver, at der efter hans mening må kunne udøves et personligt skøn af regeringsmedlemmerne om brugen af dokumenternes informationer, såfremt offentlige interesser ikke bliver skadet. – 6. Kong Olav overdrager til den næsten 70-årige kirke- og undervisningsminister Kjell Bondevik, kristelig folkeparti, at forsøge at danne en ny ikke-socialistisk regering. – 9. Bondevik meddeler kongen, at man har måttet konstatere, at der ikke er politisk grundlag for en ny flertalsregering af de 4 partier, idet senterpartiets deltagere i forhandlingerne har måttet meddele, at erklæringen fra senterpartiets landstyremøde 5/3 indebærer, at partiets behandling af EEC's planer om politisk, økonomisk og monetært samarbejde vil stå for et standpunkt, som efter alt at dømme vil være

uforeneligt med fuldførelsen af de pågående forhandlinger med EEC. Bondevik angriber senterpartiet for at have givet de 3 andre partier det indtryk, at det ville være muligt at danne ny flertalsregering under hans ledelse. – 10. Kongen anmoder arbejderpartiets leder Trygve Bratteli om at danne regering. – 17. Den nye norske arbejderregering under Trygve Bratteli, hvis parlamentariske grundlag er 74 af stortingets 150 medlemmer, har følgende sammensætning: Fhv. finansminister, byretsdommer Andreas Z. Cappelen udenrigsminister, stortingsmand Ragnar Christiansen finansminister, stortingsmand Odvar Nordli kommunalminister, udredningschef Per Kleppe handelsminister, chefsekretær Bjartmar Gjerde kirke- og undervisningsminister, næstformand i LO Odd Højdal socialminister, lagdommer Oddvar Berrefjord justitsminister, næstformand i arbejderpartiet, journalist Reiulf Steen samfærdselsminister, stortingsmand Thorstein Treholt landbrugsminister, direktør Knut Hoem fiskeriminister, professor Olav Gjærevoll pris- og lønningsminister, skolestyrer Alf Jacob Fostervoll forsvarsminister, konsulent Inger Louise Valle minister for familie- og forbrugsanliggender, direktør Finn Lied industriminister. – 18. Statsminister Trygve Bratteli siger i sin tiltrædelseserklæring i stortinget, at regeringen vil søge at gennemføre en oprettelse af diplomatiske forbindelser med Nordvietnam. Om fællesmarkedet hedder det, at man på grundlag af stortingets tidligere vedtagelse vil slutføre forhandlingerne med EEC og vurdere alle sider af markedsspørgsmålet for at få klarlagt forudsætningerne for norsk medlemskab. Sikkerhedspolitisk vil regeringen fastholde den hovedlinie, som Norge har anlagt.

Medens kampene i Sydlaos mellem syd- og nordvietnamesiske tropper fortsætter, anmoder den laotiske regering generalsekretær U Thant om at arbejde for, at alle udenlandske tropper trækkes ud af landet. – 6. De sydvietnamesiske tropper med amerikansk støtte fra luften indtager byen Tschepou, som er en strategisk vigtig etape for forsyningen af de nordvietnamesiske tropper i Cambodia og Sydlaos, men 12/3 rømmes byen igen under stærkt pres fra nordvietnamesiske styrker. – 25. Efter at de sydvietnamesiske regeringstropper under fortsat hårdt pres har rømmet deres stillinger i Sydlaos og trukket sig tilbage over grænsen til Sydvietnam, meddeles officielt, at operationen i Sydlaos er afsluttet.

4. – I Ankara bortfører medlemmer af en organisation, der kalder sig Det tyrkiske folks befrielseshær, 4 amerikanske soldater og forlanger en løsesum på 400.000 dollars. – 5. Politi og sikkerhedsstyrker besætter efter blodige kampe det tekniske universitet i Ankara for at finde de 4 amerikanske soldaters bortførere. Operationen kræver 3 døde og 25 sårede. – 8. Det meddeles officielt, at de amerikanske soldater, der blev bortført af venstreorienterede tyrkiske studenter, er blevet frigivet. – 12. Generalstabschefen Memduh Tarmac og de øverstbefalende for hæren, flåden og luftvåbenet kræver i et memorandum, der tilstilles præsident Cevdet Sunay og formændene for nationalforsamlingens to kamre, at Suleyman Demirels regering straks skal træde tilbage og en ny regering, der står over partierne, dannes. Hvis dette ikke sker, vil Tyrkiets væbnede styrker selv overtage magten. Det hedder videre i memorandumet, at nationalforsamlingen og Demirels regering har bragt landet på randen af borgerkrig og skabt social og økonomisk utilfredshed. Præsident Sunay modtager regeringens afskedsbegæring og giver den besked om at fungere, indtil en ny regering er dannet. – 14. I en erklæring af chefen for nationalgarden, general Kemalettin Ekan, meddeles det, at den militære ledelse giver den nye civile regering, der skal dannes, et års frist til at genoprette social, politisk og økonomisk orden i landet. – 17. Suleyman Demirel erklærer over for præsident Sunay, at hans parti, retfærdighedspartiet, ikke vil modsætte sig dannelsen af den nye regering,

militærets øverste ledelse har krævet. Efter ildkamp tager politiet 2 af de formodede bortførere af de amerikanske soldater til fange. Den ene af dem, Deniz Gezmis indrømmer, at han er leder af Det tyrkiske folks befrielseshær, som har påtaget sig ansvaret for bortførelsen. – 19. Præsident Sunay opfordrer den 58-årige republikanske senator Nihat Erim til at danne ny regering. Erim, der modtager opfordringen, er trådt ud af det republikanske parti for at stå frit. – 26. Nihat Erim danner ny regering. Af de 25 kabinetsministre er 11 parlamentarikere, 14 er økonomiske og teknologiske specialister. Fru Turkan Akyri, sundheds- og socialminister, er den første kvinde i en tyrkisk regering. Et nyoprettet ministerium, ministeriet for økonomiske forbindelser med udlandet, er betroet Ozer Dertil, industriel foregangsmand i Tyrkiet. Osman Olcay leder udenrigsministeriet.

Det italienske deputeretkammer giver regeringen under Emilio Colombo et tillidsvotum med 346 stemmer mod 235, og den følgende dag gør senatet det samme med 167 stemmer mod 111. For regeringen stemmer også det republikanske parti. Den ledige post som justitsminister efter republikaneren Orenzo Reale (se 6.–12./2) overtages midlertidigt af Emilio Colombo selv. – 10. Det socialistiske partis centralkomité vælger Francesco de Martino til formand efter Pietro Nenni, der trådte tilbage i juli 1969.

8. – Den australske forsvarsminister Malcolm Fraser træder tilbage. I en tale i parlamentet den følgende dag begrunder han dette skridt med dybtgående uoverensstemmelser med premierminister John Gorton, hvem han karakteriserer som uegnet til at lede regeringen. – 10. Det liberale partis parlamentsgruppe vælger udenrigsminister William McMahon til formand i stedet for Gorten, og dermed bliver McMahon premierminister. Til forsvarsminister i stedet for Fraser udnævner McMahon Gorton, der også vælges til parlamentsgruppens næstformand i konkurrence med Fraser og David Fairbairn, der i 1969 trådte tilbage som minister for national udvikling, fordi han ikke ville være minister under Gorton. Den nye leder af det andet regeringsparti, landpartiet, vicepremierminister samt minister for handel og industri Douglas Anthony (se 1/2) erklærer, at samarbejdet mellem hans parti og Gorton har været godt, og det vil det også blive med McMahon. – 15. En mistillidserklæring fra arbejderpartiet i repræsentanternes hus til McMahon forkastes med 62 stemmer mod 58; ingen medlemmer af regeringspartierne går med oppositionen eller undlader at stemme. – 21. Ved en omdannelse af regeringen kasserer McMahon to ministre, der er kendt som Gortons varme tilhængere. Leslie Bury flyttes fra finansministeriet til udenrigsministeriet, og Billy Snedden bliver finansminister, endvidere bliver den hidtidige immigrationsminister, den 37-årige Philip Lynch, arbejdsminister og David Fairbairn minister for undervisning og videnskab. Regeringspartierne vinder suppleringsvalget i Murray, Victoria, hvor mandatet blev ledig ved McEwens tilbagetræden (se 1/2).

9. – Den franske regering beklager, at Algeriet har krænket traktatlige bestemmelser om samarbejde ved sin egenmægtige fremgangsmåde (se 4/2) og kræver garantier for de franske oliefirmaers fortsatte virksomhed i Algeriet. Endvidere kræves garanti for de franske virksomheders økonomiske interesser. – 15. Algeriet erklærer sig rede til at give de af de seneste nationaliseringsforanstaltninger berørte franske firmaer en retfærdig erstatning og siger, at forhandlingerne herom straks kan begynde. I øvrigt kan Frankrig også i fremtiden få olie fra Algeriet til markedsbetingelser.

10. – Ved valget til det indiske underhus (Lok Sabha) fører premierminister Indira Ghandi kongrespartiet til en overvældende sejr, idet det med 350 (før valget 223) mandater opnår 2/3 majoritet. Den næststørste gruppe bliver de marxistiske kom-

munister med 25 mandater, tæt fulgt af de pro-sovjetiske kommunister med 23. Det oppositionelle kongresparti får kun 16 mandater mod hidtil 60, det nationalistiske hinduparti Jan Sangh 22 og det konservative Swatantra kun 8 (35). – 16. Ved regeringsomdannelsen efter valget overtager premierminister Indira Ghandi selv ministerierne for atomenergi, indre anliggender, planlægning, information og radio. Swaran Singh fortsætter som udenrigsminister.

12. – I Syrien vælges ministerpræsident Hafez Assad (se 16/2) til præsident for 7 år ved en folkeafstemning, hvor han er eneste kandidat og får praktisk taget alle afgivne stemmer.

14. – Ved det til landdagsvalgene i Vesttyskland svarende valg til deputeretkammer i Vestberlin bevarer socialdemokraterne trods betydelig tilbagegang det absolutte flertal. Såvel de frie demokrater (der hidtil ligesom i forbundsrepublikken har været i koalition med SPD, men som har ført en hård valgkamp rettet mod dette parti) som de kristelige demokrater går frem. Valgresultatet er: SPD får 50,4 (1967: 56,9) pct. af stemmerne og 73 (81) mandater, CDU 38,2 (32,9) pct. og 54 (47) mandater, FDP 8,5 (7,1) pct. og 11 (9) mandater. Desuden får det kommunistiske SEW, en aflægger af det socialistiske enhedsparti (SED) i DDR 2,3 (2,0) pct. og 0 (0) mandater og AUD (Aktionsgruppen af uafhængige tyskere) 0,6 (1,1) pct. og 0 (0) mandater.

16. – Den nordirske premierminister James Chichester-Clark forhandler i London med den britiske regering om den spændte situation, der er opstået i Nordirland efter en ny bølge af terrorhandlinger (især mordet på 3 unge skotske soldater 10/3), og som har bragt Chichester-Clark under stærkt pres fra det unionistiske partis højre fløj og forstærket kravene om internering af medlemmer af Den irske republikanske hær (IRA), genbevæbning af politiet (Royal Ulster Constabulary) og genoprettelse af den protestantiske milits, de såkaldte B-Specials, der blev afskaffet i 1969. – 18. Det meddeles, at den britiske regering har besluttet at forøge antallet af tropper i Nordirland med 1300 mand, hvorefter den samlede styrke vil være på 9700 mand. – 19. Fra 10 Downing Street meddeles, at den britiske regering for at forebygge enhver misforståelse hos den nordirske regering vil sende forsvarsminister Lord Carrington og generalstabschef Geoffrey Baker til Belfast for at forklare, med hvilke midler den britiske hær gennemfører bekæmpelsen af terrorismen. – 20. Lord Carrington og general Baker mødes med den nordirske regering i Belfast. Samme dag meddeler Chichester-Clark, at han træder tilbage som leder af det unionistiske parti og premierminister for at gøre det klart for alle, hvilke realiteter den forfatningsretlige, politiske og sikkerhedspolitiske situation indebærer. – 2. Premierminister Heath erklærer i unhuset, at regeringen er besluttet på at bekæmpe terrorismen i Nordirland, men at reformkursen i retning af politisk og økonomisk ligestilling af protestanter og katolikker i Nordirland skal fortsættes. – 23. Det unionistiske partis parlamentsgruppe vælger minister for udvikling Brian Faulkner til partiets leder med 26 stemmer, medens William Craig får 4 stemmer. – 25. foreligger Faulkners ministerliste. Han selv overtager (ligesom Chichester-Clark) indenrigsministeriet. – 26. Det unionistiske partis stående udvalg giver Faulkner et tillidsvotum med 199 stemmer mod 71. 17. – Statsminister Ahti Karjalainen indgiver den finske fempartiregerings afskedsansøgning, efter at et af koalitionspartierne, folkedemokraterne, ved en afstemning i rigsdagen er gået imod regeringens forslag, der vedtages med 131 stemmer mod 51, idet også landsbygdpartiet stemmer imod. Præsident Kekkonen konstaterer, at det er en enestående parlamentarisk situation og erklærer, at han vil sove på det, inden han træffer beslutning, idet han samtidig anmoder regeringen om foreløbig

at fortsætte som ekspeditionsministerium. – 23. Præsident Kekkonen opfordrer folkedemokraterne til at deltage i forhandlinger om en fortsættelse af fempartiregeringen med Karjalainen som statsminister og får et bekræftende svar. Folkedemokraterne meddeler, at de kan godkende LO's prispolitiske program som grundlag for nye forhandlinger. LO forudsætter, at regeringen iværksætter en meget streng priskontrol. Efter et kvartals forløb må regeringen foretage en gennemgang af prispolitikken og regulere pristrykket. LO kræver også en prismargin, der ikke må overskrides, uden at lønmodtagerne har fået kompensation herfor ved prisnedsættelser. – 24. Forsøget på at bevare folkedemokraterne i regeringen strander, bl. a. på modstand fra statsminister Karjalainen. – 26. Regeringskrisen løses på den måde, at de 4 af de 5 hidtidige koalitionspartier (socialdemokratiet, centerpartiet, det liberale folkeparti og det svenske folkeparti), der tilsammen har 108 medlemmer i rigsdagen, danner ny regering under statminister Karjalainen. Socialdemokraterne besætter de tre ministerposter, som har været besat af folkedemokraterne, således at der som hidtil er 9 borgerlige og 8 socialistiske ministre.

De afgående folkedemokratiske ministre er: Justitsminister Erkki Tuominen, socialminister Anna-Liisa Tiekso og trafikminister Veikko Saarto. Deres socialdemokratiske efterfølgere bliver: Vicehäradshövding Mikko Laaksonen justitsminister, dr. Pekka Kuusi socialminister og Kalervo Haapasalo, hidtil industriminister i fempartiregeringen, trafikminister. Industriminister bliver direktør Olavi Salonen, der var handels- og industriminister i Rafael Paasios regering. Samtidig foretages en deling af indenrigsministeriet, idet den nye justitsminister også bliver minister i indenrigsministeriet, hvor han bl. a. skal tage sig af bolig- og byggespørgsmål, medens indenrigsminister Artturi Jämsen, der tilhører centerpartiet, beholder først og fremmest de kommunale sager.

Ceylons premierminister, fru Sirimavo Bandaranaike meddeler, at der er indført undtagelsestilstand i landet på grund af regeringsfjendtlige partisangruppers aktivitet. Hun oplyser i en radiotale, at en gruppe, der er kendt som »guevaristerne« efter den dræbte cubanske partisanleder, har terroriseret mange landsbyer, og advarer forældre mod at lade deres børn indfange af bevægelsen.

18. – Den svenske regering meddeler officielt, at Sverige ikke vil ansøge om fuldt medlemskab af EEC, da det med den udvikling, der i den seneste tid har fundet sted i EEC, vil være uforeneligt med Sveriges neutralitet. I en pressekonference nævner statsminister Olof Palme specielt Davignonrapporten og Wernerplanen om større politisk samarbejde og en økonomisk og monetær union inden for EEC. Sverige vil imidlertid stræbe efter et så nært samarbejde som muligt med Fællesskabet gennem en særlig aftale, hvor parternes rettigheder og pligter klart angives. Bl. a. er Sverige rede til at deltage i en toldunion, der omfatter både industri- og landbrugsvarer.

21. – Ved landdagsvalget i Rheinland-Pfalz vinder de kristelige demokrater under ledelse af ministerpræsident Helmut Kohl det absolutte flertal, men socialdemokraterne har den største procentuelle fremgang i stemmer og mandater. Landsregeringen har hidtil været en koalition af CDU og FDP. Valgresultatet er: CDU 50,0 (1967: 46,7) pct. af stemmerne og 53 (49) mandater, SPD 40,5 (36,8) pct. og 44 (39) mandater, FDP 5,9 (8,5) pct. og 3 (8) mandater. Det nationaldemokratiske parti (NPD) 2,7 (6,7) pct. og 0 (4) mandater, kommunisterne (DKP) 0,9 (1,2) pct. og 0 (0) mandater.

23. – Argentinas præsident Roberto Marcelo Levingston afsættes af den samme militærjunta, som for 9 måneder siden (se 1/6 1970) bragte ham til magten. Forinden har præsidenten i en radiotale meddelt, at han har afskediget juntaens leder, hærchefen, general Alejandro Lanusse, og til-

føjet, at han har flådens og luftvåbenets øverstkommanderende, admiral Pedro Gnavi og general Carlos Rey, bag sig. Der indløber imidlertid fra hele landet meddelelser om, at de forskellige militærdistrikter stiller sig bag Lanusse, og også flåden og luftvåbenet meddeler, at de fremdeles betragter Lanusse som leder af militærchefernes junta, og Lanusse kan udsende et kommuniqué, hvori det hedder, at de væbnede styrkers chefer har løst general Levingston fra hans funktioner som præsident for republikken og overtaget den politiske magt i landet med henblik på fuldbyrdelsen af den argentinske revolution. – 25. Juntaen afskaffer det upopulære loft over lønningerne, som blev indført under præsident Levingstons regime. Levingston hævdede, at den økonomiske situation kun tillod en lønstigning på 19 pct., medens nogle fagforeninger har krævet 40 pct. I 1970 steg leveomkostningerne i Argentina med 20,9 pct. og er i januar og februar 1971 steget yderligere 9 pct. Økonomiminister Aldo Ferrer, som giver meddelelse om afskaffelsen af lønloftet, udtaler, at årsagen til inflationen er underudvikling og økonomisk afhængighed, og at det for at overvinde inflationen er nødvendigt at udvide markedet ved at fordele rigdommen.. – 29. Dr. Arturo Mor Koig, der tilhører det radikale parti, og som var præsident for andetkammer før 1965-kuppet, overtager indenrigsministeriet. Partiet er reserveret, og fhv. præsident Illia direkte kritisk. Han har opfordret de væbnede styrker til at afholde valg og en gang for alle bandlyse den illusion, at de er folkets lærere og det argentinske folk politisk set deres elever.

Fra den vestafrikanske republik Sierra Leone meldes om bevæbnede soldaters angreb på ministerpræsident Siaka Stevens' residens. Hærchefen, brigadegeneral John Bangurah meddeler over radioen, at de væbnede styrker tvunget af de foreliggende omstændigheder har overtaget kontrollen indtil videre. – 24. Siaka Stevens meddeler over Sierra Leones radio, at han har situationen under kontrol efter at være sluppet helskindet fra to forsøg fra hærens side på at dræbe ham. – 28. Siaka Stevens meddeler i radioen, at han har bedt nabostaten Guineas præsident Sekou Toure om at sende tropper til Sierra Leone, og at Sierra Leones og Guineas hære nu er forenet til én for at hindre urostifterne i Sierra Leone i at styrte regeringen. Han siger også, at der er farlige elementer i hæren, og så længe de eksisterer, vil der ikke blive fred i landet. Den første gruppe af guineanske tropper, der ankommer til Freetown (hovedstaden i Sierra Leone), overtager bevogtningen af ministerpræsidenten. – 29. meldes, at hærchefen, general John Bangurah, sammen med et antal højere officerer er blevet arresteret for at have planlagt det mislykkede kup 23/3.

26. – Der meldes om nye kampe (se 8/1) mellem regeringens sikkerhedsstyrker og palæstinensiske partisaner i den nordjordanske by Irbid. – 28. Kampene forplanter sig til hovedstaden Amman. – 29. Den ægyptiske regering tilbagekalder sin repræsentant i den blandede arabiske våbenstilstandskommission i Jordan som protest mod den jordanske regerings fremfærd mod partisanerne, og den følgende dag vedtager den ægyptiske nationalforsamling en fordømmelse af »drab og udryddelse« af partisanerne i Jordan. – 31. Kong Hussein af Jordan erklærer i en radiotale, at han ikke vil tolerere partisanernes forsøg på at undergrave den nationale enhed, og i telegrammer til de arabiske statschefer foreslår han indkaldelse af en arabisk topkonference.

28. – Præsident Kenyatta løslader oppositionslederen Oginga Odinga, der i oktober 1969 blev arresteret i forbindelse med stammeuroligheder under Kenyattas besøg i Kisumu (se 25/10 1969).

29. – Folkerepublikken Kina og Kuwait har besluttet at oprette diplomatiske forbindelser, hvilket medfører, at Formosaregeringen afbryder de diplomatiske forbindelser med Kuwait.

DANMARK

Januar 1971

11. – Dansk Arbejdsgiverforening og LO meddeler, at der, efter at de 8/12 havde udtaget de generelle overenstkomskrav, har været ført forhandlinger om disse spørgsmåls løsning, men at det har vist sig, at der mellem parternes standpunkter var så stor afstand, at en overenskomst ikke har kunnet tilvejebringes. Hovedorganisationerne har derfor anmodet forligsinstitutionens formand, amtmand Wechselmann, om at ville bistå ved de fortsatte forhandlinger.

13. – Justitsminister Thestrup fremsætter forslag til lov om offentlige indsamlinger (se 2/12 1969), hvorefter kravet om forudgående tilladelse og efterfølgende kontrol fra myndighedernes side bortfalder. Offentlige indsamlinger skal dog som hovedregel anmeldes til politiet, og gade- og husindsamlinger ved personlig eller telefonisk henvendelse foreslås fremtidig forbudt. Store, landsomfattende foreninger, hvis økonomi er baseret på gade- og husindsamlinger, herunder mærkesalg, kan dog få justitsministeriets tilladelse til at fortsætte hermed.

Justitsministeren fremsætter endvidere forslag til lov om kontinentalsoklen, hvori det fastslås, at dansk ret gælder for anlæg og sikkerhedszoner på sokkelområdet. Endvidere gives der regler for udfærdigelse af sådanne tilladelser til udforskning og udnyttelse, som ikke er omfattet af loven af 1950 om efterforskning og indvinding af råstoffer i kongeriget Danmarks undergrund.

Socialminister Nathalie Lind fremsætter forslag til lov om offentlig sygesikring, hvorefter de nuværende sygekasseopgaver vedrørende lægehjælp og anden medicinsk bistand overgår til kommunerne og amtskommunerne. Ordningen skal omfatte alle med bopæl her i landet, udlændinge dog kun, når de har boet her i 6 uger. Personer under en vis indtægtsgrænse skal på samme måde som nu sygekassernes A-medlemmer have adgang til gratis lægehjælp, medens personer med højere indtægt med helt frit lægevalg får adgang til efterfølgende refusion af en vis del af de afholdte udgifter til lægehjælp. I modsætning til A-medlemmerne i sygekasserne får under den nye ordning personer med indtægt under grænsen adgang til at vælge samme lægeordning som personer over indtægtsgrænsen. Der ydes medicintilskud på 75 pct. af udgiften til visse lægemidler både for den ene og den anden gruppe. Den nye sygesikringsordning skal finansieres af amtskommunerne og de to hovedstadskommuner København og Frederiksberg med 35 pct.s statsrefusion, dvs. samme statsrefusion, som gælder med hensyn til amtskommunernes udgifter ved sygehusdrift. Staten ansætter en direktør for den offentlige sygesikring med omtrent samme opgaver, som i dag påhviler direktøren for sygekassevæsenet. Endvidere nedsættes et centralt forhandlingsudvalg bestående af repræsentanter for amtskommunerne samt København og Frederiksberg, hvis væsentligste opgave bliver at afslutte overenskomster med læger, tandlæger m. fl. Desuden foreslås der oprettet et landssamarbejdsudvalg bestående af repræsentanter for det centrale forhandlingsudvalg og lægerne, og der åbnes adgang til at nedsætte lignende landssamarbejdsudvalg vedrørende tandlæger, jordemødre og fysioterapeuter. Loven foreslås sat i kraft 1/4 1973. Til samme tidspunkt skal en lov om dagpenge under sygdom træde i kraft.

Kulturminister K. Helveg Petersen fremsætter forslag til lov om film og biografer til afløsning af loven af 1964. Herefter

afskaffes bevillingssystemet til fordel for fri biografnæring, således at der hverken opstilles begrænsninger i kredsen, der skal kunne drive biografer, i antallet af biografer, som den enkelte kan drive, eller i adgangen til kapitalanbringelse i biografer, men tilladelse til biografvirksomhed skal gives, når visse objektive kriterier er opfyldt, også til interessentskaber, kommanditselskaber og aktieselskaber m. v., der under den gældende lov ikke kan få bevilling. Med afskaffelsen af bevillingssystemet ophæves bevillingsafgiften, og endvidere foreslås billetafgiften nedsat fra 15 til 12 1/2 pct. af entreindtægten. Herved lider filmfonden et provenutab, men dette opvejes delvis af, at fonden ikke længere skal afholde udgifterne til driften af statens filmcentral og Det danske Filmmuseum, der foreslås overført til finansiering ved statsbevillinger under kulturministeriets ordinære budget. I øvrigt foreslås en række ændringer i de gældende bestemmelser om filmfonden og dens administration.

Kulturministeren fremsætter endvidere forslag til lov om statens filmcentral. Bestemmelserne herom har hidtil været indeholdt i film- og biografloven, men da det er ministerens opfattelse, at filmcentralen snarest bør overføres til undervisningsministeriet, er reglerne nu udskilt i et særligt lovforslag.

14. – Bundvad (s.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om ændring af den sociale pensionslovgivning. Med fastholdelse af Socialdemokratiets endelige mål, en tjenestemandslignende pensionsordning, finansieret ved arbejdsgiverbidrag, som dækker alle, ønskes bl. a. ajourføring af og derefter automatisk regulering af pensionerne i forhold til lønudviklingen samt en pensions- og skattemæssig mere rimelig behandling af visse pensionistgrupper. 1. behandling 26/2.

18. – Formændene for DASF, Dansk Fiskeriforening og Danmarks Havfiskeriforening enes om en 3-årig overenskomst, der træder i kraft 1/3 under forudsætning af, at den godkendes ved en urafstemning i Havfiskeriforeningen og af Dansk Fiskeriforenings repræsentantskab. Anker Jørgensen, DASF, udtaler, at det væsentligste for forbundet er, at der indføres en minimumsdagløn på 85 kr., og at forhandlingsretten er anerkendt (se 19/10 1970). Overenskomsten svarer i øvrigt stort set til det, der var opnået enighed om mellem parterne i juni 1970, men som blev forkastet ved urafstemninger i de to fiskeriforeninger. DASF har dog bøjet sig for ønsket om, at feriebestemmelser skulle udgå af overenskomsten. Det præciseres også, at fiskeriets struktur ikke gør det muligt eller ønskeligt at gennemføre særlige arbejdstidsbestemmelser, og at organisationsforfølgelse ikke må finde sted.

20. – Efter et møde med regeringen meddeler Nationalbanken, at diskontoen nedsættes fra 9 til 8 pct. Det fremhæves, at begrundelsen udelukkende er faldet i det internationale renteniveau, og at der med det store underskud på betalingsbalancen som det alvorligste økonomiske problem ikke for øjeblikket kan ventes lempelser i pengepolitikken, herunder udlånsbegrænsningen, eller i finanspolitikken, ligesom enhver stigning i pris- og omkostningsniveauet må søges undgået.

Hanne Reintoft (komm.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om tilvejebringelse af legepladser og friarealer i forbindelse med boligbebyggelser. 1. behandling 4/3.

21. – Regeringen har truffet beslutning om, at der skal gennemføres en gradvis liberalisering af kapitalbevægelserne i forbindelse med Danmarks forventede optagelse i EEC, og der er foreløbig givet tilladelse til eksport af børsnoterede obligationer for 100 mill. kr. i 1971.

24. – De overskudsgivende dele af B. & W.-koncernen udskilles i et særligt selskab, A/S Burmeister & Wain's Motor- og Maskinfabrik af 1971 med en aktiekapital

på 120 mill. kr., som ejes af moderselskabet A/S Burmeister & Wain's Maskin- og Skibsbyggeri. En sådan udskillelse, der var en betingelse for at opnå statsgaranti for lånet på 50 mill. kr. (se 15/12 1970) skal forhindre, at motor- og licensafdelingen bliver opsplittet, hvis koncernen må træde i likvidation, hvilket må ventes at blive tilfældet, hvis det ikke lykkes at opnå højere priser for værftets nybygninger.

28. – Handelsminister Knud Thomsen besvarer i folketinget en forespørgsel fra SF om, hvilke erfaringer regeringen har draget af en række store virksomheders økonomiske vanskeligheder i de seneste måneder. Ministeren advarer mod at generalisere ud fra disse tilfælde, som efter hans opfattelse ikke er symptomatiske for dansk erhvervsliv, der langtfra befinder sig i nogen krisesituation. Under den efterfølgende debat foreslår Poul Dam som ordfører for forespørgerne en dagsorden, hvorefter folketinget vedkender sig sit medansvar for opretholdelse af beskæftigelsen og forøgelse af produktionen og derfor opfordrer regeringen til at søge gennemført foranstaltninger, hvorved 1) urimelige virksomhedsnedlæggelser forhindres, 2) erhvervslivets forsyning med kapital sikres og bringes under offentlig styring, 3) støtten til forskning, produktudvikling og udbygget erhvervsuddannelse forøges, 4) kontrollen med aktieselskaber og andre erhvervsdrivende selskaber skærpes og 5) de ansattes indflydelse i virksomhederne lovfæstes. Også de øvrige oppositionspartier fremsætter dagsordensforslag. Sigsgaard (vs.) foreslår, at folketinget skal opfordre regeringen til at sikre, at ejerforholdene i B. & W. klarlægges, at samtlige økonomiske transaktioner i selskabet siden midten af 1960erne undersøges, at det oplyses, hvilke underleverandører B. & W. har, og til hvilke priser leverancerne sker, og at der foretages en undersøgelse af, til hvem de producerede skibe sælges og til hvilke priser. Hanne Reintoft (komm.) foreslår i sit dagsordensforslag, at samfundsmæssig støtte til erhvervsvirksomheder gøres afhængig af, at de beskæftigede sikres deres tilgodehavenders tilstedeværelse på den normale udbetalingsdag, samt at de får indflydelse på virksomhedens økonomiske dispositioner og arbejdets tilrettelæggelse. Endelig foreslår Ivar Nørgaard på Socialdemokratiets vegne, at folketinget skal indskærpe regeringen dens ansvar for at sikre fuld beskæftigelse og vækst i produktionen og opfordre den til at oprette et organ til fremme af den industrielle udvikling med deltagelse af repræsentanter for industrien, de faglige organisationer og samfundet, samt til at nedsætte et kapitalmarkedsråd med det formål at reorganisere kapitalmarkedet og sikre den nødvendige kapitalforsyning til den fortsatte udvikling. Samtlige dagsordensforslag forkastes, Hanne Reintofts og Sigsgaards med 85 stemmer mod 2 (vs. og komm.), medens s. og s. f. undlader at stemme, Poul Dams og Ivar Nørgaards med 85 stemmer mod 57 (s. og s. f.), medens 2 (vs. og komm.) undlader at stemme.

Morten Lange (s. f.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om et statsligt olieselskab, der skulle have monopol på statsleverancer og præferencestilling ved forsyning af kommunerne og el-værkerne og ved koncessionsfornyelse på boringer i dansk område sikres fortrinsrettighed, ligesom det skulle have koncession på fordeling af naturgas fra Nordsøboringer, hvis en tilførsel til Danmark viser sig økonomisk fordelagtig. 1. behandling 10/3.

29. – Efter diskontonedsættelsen fra 9 til 8 pct. indgår banker og sparekasser en ny renteaftale med følgende indlånssatser: indskud på anfordring eller kortere opsigelse end 3 måneder 5 pct., på 3 måneders opsigelse 7 pct. og på 12 måneders opsigelse 8 1/2 pct. (se 5/6 1970).

Februar 1971

2. – Ved 2. behandling af forslaget om ændring af lov om gymnasieskoler og studenterkursus (se 26/11 1970) deles lovforslaget i to, hvoraf det ene om afvikling af realafdelingerne ved gymnasieskolerne går videre til 3. behandling, medens det andet vises tilbage til videre behandling i udvalget. Det første vedtages enstemmigt ved 3. behandling 5/2.

3. – Indenrigsminister H. C. Toft fremsætter forslag til lov om brandsikring af bygningskonstruktioner. Efter forslaget ophæves de særlige civilforsvarsmæssige bestemmelser om bygningsbrandsikring for så vidt angår beboelsesbygninger, således at brandsikring af disse for fremtiden alene skal ske i overensstemmelse med bygningsreglementets regler. Lovforslaget vedtages enstemmigt ved 3. behandling 2/4.

Landbrugsminister Henry Christensen fremsætter forslag til lov om skærpede regler for bekæmpelsen af flyvehavre. Lovforslaget vedtages enstemmigt ved 3. behandling 30/4.

4. – Trafikminister Guldberg fremsætter forslag om ændring af statsbaneloven, hvorved der dels foretages en sammenlægning af il- og fragtgodsbefordringen, dels en nedsættelse af opbevaringsfristen for glemte og tabte genstande fra 4 til 3 måneder. Endvidere fremsætter arbejdsminister Lauge Dahlgaard forslag til lov om arbejderbeskyttelse i Grønland. Sidstnævnte lovforslag vedtages enstemmigt ved 3. behandling 6/5.

5. – Udenrigsminister Hartling fremsætter forslag til folketingsbeslutning om ratifikation af overenskomst mellem Danmark og Forbundsrepublikken Tyskland om afgrænsning af den kontinentale sokkel under Nordsøen undertegnet i København 28/1 1971. Overenskomsten er resultatet af de forhandlinger, der siden Den internationale Domstol i Haag i sin dom af 20/2 1969 fastslog, at ligeafstandsprincippet i sokkelkonventionen af 1958 ikke var bindende for Vesttyskland, efter domstolens anvisning har været ført mellem Vesttyskland på den ene og Danmark og Holland på den anden side. Overenskomsten går ud på, at det tyske sokkelområde i Nordsøen forøges fra 23.600 km² (i henhold til ligeafstandsprincippet) til 35.600 km². Af denne forøgelse på 12.000 km² hidrører de 7000 km² fra dansk og 5000 km² fra hollandsk ligeafstandsområde, og det danske sokkelområde i Nordsøen er herefter ca. 47.000 km² og det hollandske ca. 59.000 km². Udenrigsministeren udtaler, at det for Danmark har været et afgørende forhandlingsmål at sikre det område, der ved boringer foretaget af den danske bevillingshaver har vist sig lovende, hvilket er lykkedes. Endvidere har det været af betydning i videst muligt omfang at opretholde den danske bevillingshavers interesser i det område, der hidtil har været betragtet som dansk, og dette er sket gennem et tysk tilsagn om koncessionsbevilling til den danske bevillingshaver syd for den forudsete nye grænse i umiddelbar tilslutning til det lovende område.

Sigsgaard (vs.) fremsætter forslag om ændring af borgerlig straffelov, hvorefter straffebestemmelserne for forbrydelse mod skattelovene flyttes fra kontrolloven til straffeloven og skærpes. 1. behandling 11/3.

Folketinget færdigbehandler forslag til lov om indskrænkning af driften på og eventuel senere nedlæggelse af visse statsbanestrækninger og færgefarten Glyngøre–Nykøbing Mors (se 7/10 1970), der vedtages med 123 stemmer mod 2, og forslag om ændring af lov om udbygning af det storkøbenhavnske S-banenet og om forarbejder for tunnelbaneanlæg i København

og Frederiksberg (se 5/11 1970), der vedtages enstemmigt, idet dog 1 undlader at stemme.

Der sluttes aftale mellem lønningsminister Hastrup og statstjenestemændenes organisationer om nye regler for dyrtidsreguleringen, som skal træde i kraft 1/4 under forudsætning af, at der forinden er opnået enighed om tjenestemandslønningerne. Ændringen indebærer, at pristallet fremtidig beregnes med januar 1971 lig 100 og offentliggøres med en decimal, så at der altid skal ske et udsving med fulde 3 points, før en portion udløses. Der skal fremtidig tages hensyn til den samfundsøkonomiske udvikling, idet der skal kunne optages forhandlinger om at formindske en udløst portion med 1/3, hvis Danmarks bytteforhold i udenrigshandelen forringes med 3 points eller mere over en vis periode. For tjenestemænd med en årsløn på ca. 45.000 kr. eller derover vil der fremtidig ikke ske udbetaling af den fulde dyrtidsportion, men en trediedel af den opspares til udbetaling efter et åremål. Endelig vil regeringen anmode pristalsnævnet eller et andet udvalg om at undersøge spørgsmålet om boligudgiftens indregning i pristallet. Under forhandlingerne har ministeren fastholdt regeringens ramme for lønstigninger, 3 1/2–4 pct. pr. år, og organisationerne har erklæret sig villige til at tage samfundsøkonomiske hensyn, såfremt andre samfundsgrupper gør det samme.

8. – Dansk Fiskeriforenings repræsentantskab har med stort flertal godkendt overenskomsten med DASF (se 18/1).

9. – Undervisningsminister Helge Larsen fremsætter i folketinget en redegørelse for ingeniøruddannelserne. En forhandling på grundlag af redegørelsen finder sted 11/2.

Aksel Larsen (s. f.) fremsætter forslag til lov om ophævelse af told på kaffe og om ophævelse eller nedsættelse af forbrugsafgifter af visse varer. Foruden ophævelsen af tolden på kaffe – hvis provenu, ca. 100 mill. kr., er båndlagt til anvendelse som særlig u-landshjælp – foreslås tobaksbeskatningen, ølafgiften og beskatningen af parfume og toiletartiker nedsat, afgifterne på elektriske lamper, sikringer, tændstikker, cigar- og cigarettændere, kaffeekstrakter og kaffesurrogater, spillekort og grammofonplader i henhold til lov om forskellige forbrugsafgifter foreslås ophævet og afgiften af sodavand o. lign. i samme lov halveret. Afgiften på radio- og fjernsynsmodtagere, radiogrammofoner, pladespillere o. lign. samt tilbehør i lov om forbrugsbegrænsende foranstaltninger foreslås helt ophævet, og det samme er tilfældet med afgiften på konsumis. Det samlede provenutab for statskassen ved disse afgiftsændringer er beregnet til 1000 mill. kr. på årsbasis under forudsætning af uændret forbrug. 1. behandling 3/3.

Kurt Brauer (s. f.) fremsætter forslag om ændring af borgerlig straffelov, således at en række bestemmelser om prostitution og løsgængeri udgår. 1. behandling 12/3.

J. O. Krag (s.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning vedrørende prislovgivning til afløsning af prisstoppet, der udløber med udgangen af februar. Socialdemokratiet ønsker, at regeringen skal fremsætte forslag herom straks, så regeringens hensigter er kendt, inden overenskomstforhandlingerne på arbejdsmarkedet afsluttes. Ved forslagets 1. behandling 10/2 afvises det af statsminister Baunsgaard og regeringspartiernes ordførere. Debatten slutter med, at et dagsordensforslag af Aksel Larsen (s. f.), hvorefter folketinget udtrykker sin beundring for den standhaftighed, der får regeringen til at blive siddende længe efter, at den er hørt op med at regere, forkastes med 88 stemmer mod 12, medens 58 (s.) undlader at stemme.

10. – Poul Dam (s. f.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om den forestående reform af aktieselskabslovgivningen. Forslaget går ud på at opfordre regeringen til at fremsætte forslag til ny aktieselskabslov med krav om offentliggørelse af alle aktieselskabers regnskaber, medindflydelse for de ansatte og begrænsning af

muligheden for at benytte aktieselskabsformen til omgåelse af skattelovene. 1. behandling 11/3.

11. – Sigsgaard (vs.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om begrænsing af mulighederne for skatteunddragelse gennem transaktioner med aktieselskaber. Der peges på afskaffelse af retten til at fradrage et skattemæssigt underskud i efterfølgende års overskud, hvis selskabet enten ændrer sin virksomhed eller skifter aktionærkreds, og afskaffelse af skattefradrag for tab ved salg af aktier, hvis tabet er konstateret i forbindelse med salg mellem finansielt forbundne personer eller selskaber. 1. behandling 11/3.

Folketinget vedtager ved 3. behandling forslag til lov om udskrivning af skat til amtskommunen (se 7/10 1970) med 122 stemmer mod 10 (s. f. og vs.). Ved 2. behandling 9/2 er et socialdemokratisk ændringsforslag om, at den amtskommunale indkomstskat skal være progressiv ligesom statsindkomstskatten, blevet forkastet med 84 stemmer mod 41 (s. og vs.), medens 7 (s. f.) undlader at stemme. Forslag om ændring af lov om beskatning til kommunerne af faste ejendomme (se 7/10 1970) vedtages enstemmigt.

12. – Forligsmanden fremsætter en ultimativ forligsskitse, der accepteres af arbejdsgiverne, omend med store betænkeligheder, men på grund af modstand fra de to store fagforbund, DASF og Kvindeligt Arbejderforbund, forkastes af LOs forhandlere. Skitsen indeholder overgang til 4 ugers ferie i løbet af den 2-årige overenskomstperiode, forbedring af ATP-ordningen, højere betaling og nedsat arbejdstid for arbejde i holddrift, lavtlønstillæg og en særlig lønstigning for kvinderne samt fortsat automatisk dyrtidsregulering, men Anker Jørgensen, DASF, fastholder sit krav om en større forhøjelse af bundlønnen for overenskomstperiodens første år, og Edith Olsen, Kvindeligt Arbejderforbund, afviser en ny overenskomstperiode uden gennemførelse af ligelon.

15. – Forligsmanden meddeler kort før midnat, at der ikke er skabt fornødent grundlag for fremsættelse af et mæglingsforslag.

16. – Reguleringspristallet for januar er beregnet til 145 (145,2) og udløser en dyrtidsportion til de fleste lønmodtagere og folke- og invalidepensionisterne. Efter at månedspristallet fra oktober til november på grund af den halvårlige indregning af boligudgiften var steget med 1,3 point til 145,2, har det været uændret i december og januar, der sammen med november danner grundlaget for beregningen af reguleringspristallet for januar.

Dansk Arbejdsgiverforening afsender 1. lockoutvarsel efter forinden at have modtaget en række strejkevarsler.

22. – Rapporten fra undersøgelsesudvalget vedrørende B. & W. (se 15/12 1970), bestående af ingeniør Sv. Aa. Bertelsen, statsaut. revisor P. Seier-Petersen og direktør Jørgen M. Thygesen, offentliggøres. Rapporten, der indeholder kritik af mange forhold i B. & W., konkluderer, at både skibsværftet og maskinfabrikken skulle have mulighed for at overleve. Det er dog en uomgængelig forudsætning for værftets videreførelse, at det tilføres ny likvid kapital til gennemførelse af de tabgivende nybygningskontrakter. Skal kapitalen forrentes med markedsrente, vil det imidlertid medføre en sådan rentebyrde, at rentabel drift ikke kan opnås.

23. – Handelsminister Knud Thomsen fremsætter forslag om ændring af lov om prisstop (se 7/10 1970). Forslaget går ud på, at prisstoppet bortfalder fra det tidspunkt, handelsministeren bestemmer. Begrundelsen for forlængelsen af prisstoppet er, at regeringen ønsker at kende det endelige resultat af overenskomstfornyelserne på arbejdsmarkedet, før den tager stilling til den nærmere udformning af den lovgivning om priser og avancer, der skal afløse prisstoppet. Lovforslaget vedtages ved 3. behandling 26/2 enstemmigt, idet

dog 10 (s. f. og vs.) undlader at stemme.

Kurt Brauer (s. f.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om fremstilling og distribution af lægemidler. Forslaget tager sigte på nationalisering af apotekerne og medicinalindustrien. 1. behandling 22/4.

Folketinget foretager 1. behandling af forslag til folketingsbeslutning om gennemførelse af landsomfattende undersøgelser for livmoder- og brystkræft, almindelige helbredsundersøgelser og vejledning i prævention (se 11/12 1970).

Det meddeles, at ambassadør, dr. jur. Paul Fischer til september forlader posten som udenrigsministeriets direktør, hvor han afløses af Danmarks ambassadør i Washington Torben Rønne, medens Fischer bliver ambassadør i Paris, hvor han afløser dr. phil. Erik Schram-Nielsen, der overtager ambassadørposten i Stockholm. Den nuværende ambassadør i Stockholm Aage Hessellund Jensen flytter til Oslo, hvor grev Adam Eggert Knuth pensioneres på grund af alder. Eyvind Bartels, der under udenrigsminister Per Hækkerup blev flyttet fra Paris til New Delhi og senere er kommet til Cairo, bliver ambassadør i Washington. Andre flytninger er: Christian Holten Eggert fra Madrid til Warszawa, John Knox fra Warszawa til Wien og Aksel Christiansen fra Wien til Madrid.

24. – Det lykkes forligsmanden at opnå Arbejdsgiverforeningens og LOs tilslutning til at fremsætte et mæglingsforslag. Forliget, der dog ikke har fået tilslutning fra Kvindeligt Arbejderforbund, giver i sammenligning med den ultimative skitse af 12/2 de normallønnede kvinder 10 øre mere i timen fra 1/3 1972 og de normallønnede mænd 20 øre mere fra 1/3 1971. Pengene til disse forhøjelser er fortrinsvis taget ved rokeringer med beløbene i den ultimative skitse, således er forhøjelsen af APT-bidraget udsat til 1/10 1972.

25. – Fiskeriminister A. C. Normann fremsætter med henblik på opfyldelsen af krav i internationale konventioner lovforslag om reguleringsforanstaltninger for dansk fiskeri i internationale farvande.

Camre (s.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om ny levnedsmiddellov med den nye svenske lov som forbillede. 1. behandling 22/4.

Folketinget foretager 1. behandling af de venstresocialistiske forslag om ændring af arbejderbeskyttelseslovgivningen og ferielovgivningen (se 15/12 1970).

Ved afstemningen om forslaget til overenskomst med DASF (se 18/1) blandt Danmarks Havfiskeriforenings 4200 medlemmer er der afgivet i alt 1705 stemmer, nemlig 1066 ja og 603 nej, medens 36 stemmesedler var blanke eller ugyldige. Da overenskomsten allerede er godkendt af Dansk Fiskeriforening (se 8/2) kan overenskomsten, den første inden for fiskeriet, træde i kraft 1/3.

På en ekstraordinær generalforsamling får Arbejdsgiverforeningens hovedbestyrelse bemyndigelse til at sende 2. strejkevarsel på det tidspunkt, det skønnes hensigtsmæssigt.

26. – Folketinget vedtager ved 3. behandling enstemmigt (2 undlader at stemme) forslag om ændring af lov om uddannelse af lærere til folkeskolen (se 26/11) i noget ændret skikkelse. Forslag om ændring af lov om arbejdsformidling og arbejdsløshedsunderstøttelse (fremsat 1/12 1970), hvorefter medlemskontingentet i arbejdsløshedskasserne forhøjes med 15 mill. kr., vedtages med 68 stemmer mod 54, efter at et ændringsforslag, stillet af s. og s. f., om at give arbejdsløshedskasserne tilladelse til årligt at anvende 15 (i stedet for som nu 10) pct. af deres formue til nedsættelse af kontingentet er blevet forkastet med samme stemmetal.

Marts 1971

2. – Efter enstemmig indstilling fra gruppens bestyrelse vælger den konservative folketingsgruppe ligeledes enstemmigt Hans Kjær, medlem af folketinget siden valget i januar 1968, til gruppens politiske ordfører efter Erik Haunstrup Clemmensen, der er blevet formand for direktionen i Østifternes Kreditforening.

Vivike (s. f.) fremsætter forslag til lov om regulering af erhvervsmæssig udnyttelse af forekomster i jorden såsom grus og ral. 1. behandling 21/4.

3. – Indenrigsminister H. C. Toft fremsætter forslag til lov om børnetandpleje (se 4/6 1970). Herefter får kommunerne pligt til at gennemføre og betale tandpleje for alle børn i den undervisningspligtige alder. Der begyndes med 1. klasserne 1/8 1973, og ordningen tænkes derefter gennemført for alle børnene over en årrække. Fuldt gennemført anslås merudgiften ved ordningen til 36 mill. kr.

4. – Minister for Grønland A. C. Normann fremsætter forslag til lov om statens tjenestemænd i Grønland, om pension til statens tjenestemænd m. v. i Grønland og om tjenestemandslønninger m. m. og klassificering af statens tjenestemandsstillinger i Grønland. For alle tre forslag gælder, at man har tilstræbt størst mulig parallelitet med de tilsvarende love i det egentlige Danmark, der udgør tjenestemandsreformen af 1969. Fødestedskriteriet er bevaret, og Grønlands landsråd har givet tilslutning hertil, men har ønsket spørgsmålet om dispensationsnævnets fortsatte bestående taget op til overvejelse efter en periode på 10 år.

Landbrugsminister Henry Christensen fremsætter en række lovforslag om revision af landbrugslovgivningen. Forslag om ændring af lov om landbrugsejendomme indeholder en forhøjelse af sammenlægningsgrænsen til 100 ha fra den gældende grænse på 35 ha eller 75 ha, når der ikke er brug for tillægsjord. Samtidig foreslås grænsen for samdrift ved forpagtning forhøjet fra 100 til 200 ha, dog således, at der i samdrift af jorder fra flere end 5 landbrugsejendomme højst må indgå 100 ha. Samme ejer må i øvrigt som hidtil drive to ejendomme sammen uanset deres størrelse. Efter forslag til lov om statens udlån til jordbrugsmæssige formål m. m. ophæves hjemmelen for udlån til oprettelse af nye statshusmandsbrug, medens den bevares for gartnerier. Hovedformålet med loven bliver at yde lån til køb af jord i forbindelse med sammenlægning eller supplering, lån kan dog kun opnås, for så vidt det samlede areal ikke overstiger 35 ha eller, når jordens kvalitet tilsiger det, 75 ha. Efter lovforslaget er der kun mulighed for at opnå lån til byggeri ved udflytning af ejendommen i forbindelse med jordfordeling samt ved oprettelse og supplering af gartnerier. Renten er som hovedregel 6 1/2 pct. p. a. og afdragstiden ca. 30 år, og det foreslås, at der af statskassens midler kan disponeres over 30 mill. kr. i finansåret 1971–72 og lignende beløb i de følgende år, hvortil kommer 10 mill. kr. fra jordfonden. Forslag til lov om tilskud til investeringer i landbrugets produktionsbygninger tager sigte på at yde et bidrag til gennemførelsen af de omfattende investeringer i landbrugets staldbygninger, der anses nødvendige for at opretholde og udbygge den animalske produktion, og som i 1971-priser er anslået til 7000 mill. kr. indtil 1980. Det foreslås, at der af midler fra landbrugets dispositionsfond kan ydes et rentetilskud til investeringsudgiften lig forskellen mellem 6 1/2 pct. og den effektive rente af 30-årige kreditforeningsobligationer af åbne serier med en nominel rente af 6 1/2 pct., dog således at tilskuddet ikke kan oversti-

ge 5 pct. I de første 5 år efter investeringen ydes fuldt rentetilskud, hvorefter tilskuddet aftrappes med 1/2 pct. årlig og således, at der ikke kan ydes tilskud ud over 10 år. Tilskud ydes ikke til investeringer under 20.000 kr., og overstiger investeringen 400.000 kr., gives der kun tilskud i forhold til 400.000 kr. For at undgå, at tilskuddene påvirker ejendomspriserne, bortfalder de ved ejerskifte. Efter forslag om ændring af lov om udlån til yngre landmænd forhøjes kursudligningslånet til yngre, førstegangsetablerede landmænd med 50 pct., for så vidt angår ejendomme, der er erhvervet 1/6 1971 eller senere. De ekstra midler foreslås tilvejebragt ved at overføre 18 mill. kr. fra den bevilling, der tidligere er givet ved loven om udlån til sammenlægning, supplering samt oprettelse af jordbrug m. m.

Endelig fremsætter landbrugsministeren forslag til lov om fastsættelse af kapitelstakster. Der er siden revisionen i 1921 fastsat kapiteltakster (der i vore dage kun spiller en rolle ved omregning af forpagtningsafgifter, fastsat til en bestemt ydelse i korn, til en pengeafgift) for hvede, rug, byg og havre, og der foreslås nu, at der fremtidig alene fastsættes kapitelstakst på byg pr. 100 kg.

5. – Forslag til lov for Grønland om erhvervsmæssig uddannelse (se 11/11 1970) vedtages enstemmigt ved 3. behandling, og folketinget foretager herefter 1. behandling af Hanne Reintofts forslag til folketingsbeslutning om ind- og udmeldelse af folkekirken (se 3/12 1970).

9. – Minister for nordiske anliggender Nyboe Andersen fremsætter forslag til lov om nordisk samarbejde. Lovforslaget er udarbejdet med henblik på at skabe forudsætning for Danmarks ratifikation af ændringen af Helsingforsaftalen under Nordisk Råds 19. session.

Minister for offentlige arbejder Guldberg fremsætter forslag til lov om offentlige veje. Forslaget går ud på en nyordning af vejvæsenets administration, således at de offentlige veje opdeles i 3 klasser, som henhører under henholdsvis statens, amtskommunernes og kommunernes bestyrelse, og således at disse myndigheder hver for sig bærer den økonomiske byrde ved de under den hørende veje, hvilket vil sige, at statsrefusionen til kommunerne i henhold til de afholdte vejudgifter bortfalder. Til gengæld fremsætter indenrigsminister H. C. Toft forslag om ændring af forskellige lovbestemmelser om udligning mellem kommunerne, hvorefter der indføres generelle tilskud til amtskommuner og kommuner i henhold til objektive kriterier.

Hanne Reintoft (komm.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om en særlig ydelse svarende til 1 uges understøttelse til langvarigt ledige, dvs. personer, der inden for perioden 1/10 1970–1/5 1971 har haft en afkontrolleret ledighed på 30 dage eller derover. 1. beh. 20/4.

Ved 2. behandling af forslag om ændring af lov om børne- og ungdomsforsorg (ændrede tilskudsregler for daginstitutioner) (se 25/11 1970) foreslår Hanne Reintoft (komm.) en dagsorden, hvorefter regeringen opfordres til at tage lovforslaget tilbage og i stedet udarbejde forslag, der er i overensstemmelse med mange politikeres og befolkningens ønske om, at visse former for daginstitutioner gøres gratis og ikke dyrere. Forslaget forkastes med 71 stemmer mod 9 (s. f. og vs.), medens 40 (s.) undlader at stemme.

10. – Undervisningsminister Helge Larsen fremsætter forslag om ændring af lov om folkeskolen. Ved forslaget søges nogle af de gældende bestemmelser om foranstaltninger mod lærermangelen opretholdt, men overført til folkeskoleloven, således at den særlige lærermangellov samtidig ophæves. Ministeren fremsætter endvidere forslag om ændring af lov om handelshøjskoler, hvorefter der skal oprettes en 3-årig erhvervsøkonomisk uddannelse (HA) i Aalborg og ved universitetet i Odense og senere tillige HD-uddannelse; desuden skal der i Odense kunne tages erhvervs-

sproglig diplomprøve (ED) og erhvervssproglig afgangseksamen (EA). Dette lovforslag vedtages enstemmigt ved 3. behandling 6/5.

Minister for nedrustningsspørgsmål K. Helveg Petersen fremsætter forslag til folketingsbeslutning om ratifikation af den i London, Moskwa og Washington 11/2 1971 undertegnede traktat om forbud mod anbringelse af kernevåben og andre masseødelæggelsesmidler på havbunden og i dens undergrund. Forslaget vedtages enstemmigt 23/4; 1 medlem undlader at stemme.

Hanne Reintoft (komm.) fremsætter forslag om ændring af lov om reguleringspristal. Efter forslaget skal alle tjenesteydelser, skatter, afgifter m. v., der indgår i de faktiske leveomkostninger, indarbejdes i reguleringspristallet. 1. beh. 26/3.

11. – Bertel Pedersen (s.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om en støttelovgivning for Bornholm. 1. beh. 22/4.

Folketingets finansudvalg går med til at forlænge garantiperioden for lånet på 50 mill. kr. til B. & W. (se 15/12 1970) til udgangen af 1975, fordi der derved bliver mulighed for at undgå betydelige tab på eksportkreditter til B. & W. på 94 mill. kr. Finansudvalget forudsætter, at virksomheden vil tage undersøgelsesudvalgets rapport og anbefalinger vedrørende værftet (se 22/2) op til positiv behandling.

12. – Regeringen beslutter, at Den kgl. grønlandske Handels transportafdeling skal flyttes til Aalborg. Frederikshavn, der også har været på tale, får til gengæld visse af søværnets skoler.

Lis Groes (s.) fremsætter forslag til lov om mærkning, skiltning m. v. inden for forbrugsområdet og forslag om ændring af love om indseende med priser m. v. Hun henviser til, at udvalget om prisstoploven i sin betænkning 9/10 1970 henstillede til handelsministeren, at forbrugerkommissionens arbejde med en sådan lovgivning fremmedes, så lovforslag kunne fremsættes i indeværende folketingsår, og at kommissionen allerede 30/1 afgav en betænkning, der gjorde det muligt for regeringen at fremsætte lovforslag i god tid inden 15/3. 1. behandling 29/4.

Bertel Pedersen (s.) fremsætter forslag om ændring af lov om forsikring mod følger af ulykkestilfælde og forslag om ændring af lov om erstatning til tilskadekomne værnepligtige. Det foreslås, at erstatning skal kunne udbetales til enken, selv om ægteskabet er indgået efter ulykkestilfældet, dog mindst 5 år før dødens indtræden. 1. behandling 23/4.

Bertel Pedersen fremsætter endvidere forslag til folketingsbeslutning om ændring af de nævnte love på en række centrale punkter. 1. behandling 23/4.

Niels Mørk (s.) fremsætter forslag om ændring af lov om den offentlige sygeforsikring. Forslaget går ud på, at dagpengesatserne forhøjes fra 67 til 104 kr., for husmødre fra 30 til 46, dog højst 9/10 mod hidtil 4/5 af den pågældendes sædvanlige daglige fortjeneste. Ventetidsbestemmelserne foreslås ophævet, således som det allerede er sket inden for arbejdsløshedsforsikringen, ligeledes begrænsningerne i det antal dage, sygedagpenge kan oppebæres. 1. behandling 30/4.

Folketinget færdigbehandler følgende lovforslag: Forslag om ændring af statsbaneloven (se 4/2), forslag om ændring af lov om invalidepension m. v. (forhøjelse af arbejdsgiverbidraget til invalideforsikringsfonden) (se 25/11 1970) samt forslag til lov om afhjælpning af præstemangelen (se 24/11 1970) vedtages alle enstemmigt, idet dog 3 (vs. og komm.) undlader at stemme om sidstnævnte lovforslag. Forslag til lov om Forskningscentret ved Hørsholm (se 8/12 1970) vedtages med 141 stemmer mod 3, forslag om ændring af lov om folkepension (bortfald af alderstillæg) (se 25/11 1970) med 88 stemmer mod 58 (s., s. f., vs. og komm.) og forslag om ændring af lov om børne- og ungdomsforsorg (se 26/11 1970) med 83 stemmer mod 59 (s., s. f., vs. og komm.). Vedrørende spørgsmålet om kommunernes mulighed for at yde større tilskud til daginstitutionerne og derved hindre, at ned-

sættelsen af statstilskuddet fører til forhøjelse af forældrebetalingen for børn i daginstitutioner, udtaler socialminister Nathalie Lind, at kommunerne ikke har ret til at yde tilskud til den enkelte borger, men vil kunne yde tilskud til en institution eller generelt til samtlige institutioner i kommunen.

15. – På B. & W.s generalforsamling oplyser formanden for bestyrelsen, direktør C. Hill-Madsen, at genforhandlingen med rederne af værftets tabgivende kontrakter foreløbig har givet 85 mill. kr., heri medregnet frafald af bøder ved for sen levering. For at undgå likvidation er det imidlertid nødvendigt at skaffe mindst 300 mill. kr. incl. det statsgaranterede lån på 50 mill. kr. (se 11/3), og det foreslås derfor og opnår generalforsamlingens tilslutning, at bestyrelsen bemyndiges til at sælge aktiekapitalen på 120 mill. kr. i den udskilte motorfabrik. Formanden oplyser, at et konsortium af banker, rederier og forsikringsselskaber har givet tilsagn om at overtage motorfabrikaktier for 66 2/3 mill. kr., til kurs 150, hvilket giver 100 mill. kr. Garanterne har dog betinget sig, at hele aktiekapitalen overtages til kurs 150, og bestyrelsen foreslår, at de gamle aktionærer i moderselskabet får fortrinsret til at tegne aktier til denne kurs. Hele den gamle bestyrelse afgår, og kun 2 genvælges. Af de nyvalgte 5 repræsenterer de 3 ØK, deriblandt direktør Otto Petersen, Nakskov Skibsværft, der vælges til formand.

Mæglingsforslaget (se 24/2) vedtages af arbejdsgiverne med 66 pct. ja-stemmer. I fagforbundene, hvor kun 44,4 pct. af de stemmeberettigede deltager i afstemningen mod normalt omkring 50 pct., er resultatet 63 pct. ja-stemmer. I Kvindeligt Arbejderforbund er der stort flertal for forkastelse, og typografer og sømænd med flere går også imod mæglingsforslaget.

De nye overenskomster, der gælder for 2 år fra 1/3 1971, indeholder betydelige lavtlønstillæg. For normallønnede mænd stiger bundlønnen fra 11,09 kr. pr. time til 12,10 det første og 12,70 det andet år. For kvinder er de tilsvarende tal 9,68–9,76, 10,80 og 11,70. Der er adgang til modregning af ikke-overenskomstmæssige tillæg, personlige tillæg o. lign. Hvad angår minimallønsområdet (først og fremmest jernindustrien) stiger bundlønnen for mænd fra 10,69 kr. pr. time til 11,50 det første og 12,00 det andet år. For kvinderne er tallene 9,65–9,75, 10,65 og 11,30. Det nævnes udtrykkeligt som en forudsætning for forhøjelserne, at der ikke på grundlag af disse forhøjelser sker en almindelig forhøjelse af lønniveauet.

De nævnte satser er eksklusive dyrtidstillægget pr. 1/3. For fremtiden bliver udgangspunktet for den automatiske dyrtidsregulering januar 1971, og for at skabe den samme dækning som hidtil forhøjes dyrtidsportionen fra 20 til 30 øre i timen. Hovedorganisationerne er enige om at søge ligelønsproblemet løst. Ved ligeløn forstås, at der for arbejde af samme værdi betales samme løn. Dette forudsætter, at udvalg inden for de enkelte områder forbereder en omskrivning af overenskomsterne, hvorved lønnen fastsættes efter arbejdets art og ikke som hidtil baseret på køn. Dette udvalgsarbejde skal være afsluttet inden næste overenskomstsituation, og til støtte for udvalgene nedsætter hovedorganisationerne et teknisk udvalg.

For holdskiftsarbejde nedsættes den ugentlige arbejdstid fra 1/10 1971 på 2. og 3. skiftehold fra 41 1/4 time til 40 timer med lønkompensation. Med virkning fra ferieåret 1972–73 forlænges ferien med 3 dage til 3 uger 3 dage og fra og med ferieåret 1973–74 med yderligere 3 dage til 4 uger. For at muliggøre en forhøjelse af arbejdsmarkedets tillægspension er der enighed om at henstille til ATPs bestyrelse og repræsentantskab, at bidragene fra såvel arbejdere som arbejdsgivere fra 1/10 1972 forhøjes med 66 2/3 pct.

Samtidig med mæglingsforslagets vedtagelse opnås forlig mellem lønnings- og pensionsminister Hastrup og statstjenestemændenes organisationer. Forliget lægger loft for omklassificering af stillinger og

ændrer stedtillægsberegningen, og det giver statens tjenestemænd en efterslæbsregulering på 1,5 pct. af lønnen pr. 1/4 1971 (se også 5/2).

16. – Finansminister Poul Møller meddeler, at han efter samråd med sine læger har besluttet at træde tilbage som minister og som folketingsmand tage et halvt års orlov.

17. – Forsvarsminister Erik Ninn-Hansen udnævnes til finansminister, og folketingsmand, distriktschef i hjemmeværnet, oberstløjtnant Knud Østergaard til forsvarminister efter enstemmig indstilling fra den konservative folketingsgruppe til statsminister Hilmar Baunsgaard.

Efter at overenskomstsituationen er afklaret, fremsætter regeringen en række indkomstpolitiske lovforslag. Økonomiminister Nyboe Andersen gør i forbindelse med fremsættelsen af forslag om ændring af lov om beregning af et reguleringspristal (se 5/2) rede for den foreslåede lovgivnings formål og mulighederne for at undgå lønglidning. Han henviser her bl. a. til parternes erklæring i mæglingsforslaget om, at det er en forudsætning, at der ikke på grundlag af de foretagne forhøjelser af gældende lønsatser sker en almindelig forhøjelse af lønniveauet, og til overenskomstens bestemmelse om, at der er adgang til modregning i ikke-overenskomstmæssige tillæg, personlige tillæg o. lign.

Handelsminister Knud Thomsen fremsætter derefter forslag til lov om priser og avancer, der skal afløse den midlertidigt forlængede lov om prisstop (se 23/2). Lovforslaget omfatter ikke eksporten, men i øvrigt med få undtagelser priserne for samtlige varer og tjenesteydelser fra den private sektor, herunder også landbrugets hjemmemarkedspriser, og det offentliges priser og takster. Kalkulationsreglerne, der træder i stedet for prisstoppet, giver grundlag for indregning i prisen af de overenskomstbestemte lønstigninger, men der skal foretages modregning i ikke-overenskomstbestemte tillæg, personlige tillæg o. lign. i det omfang, de nu afsluttede overenskomster giver mulighed herfor. Lønstigninger, som ikke er fastlagt i overenskomsterne, vil således ikke kunne indregnes i priserne, og en eventuel lønglidning må dækkes af stigende produktivitet eller bæres af virksomhederne selv. Lovforslaget giver strengere regler for fastsættelse af offentlige priser, takster og honorarer, idet der indtil 1/9 1971 kun tillades indregnet stigninger i råvarepriser m. m. i priserne for de offentlige leverancer og ydelser, og lønstigninger vil altså ikke umiddelbart kunne føre til prisforhøjelser på dette område. For det offentliges prisfastsættelse efter 1/9 1971 gælder, at omkostningsstigninger ud over råvareprisstigninger m. m. ikke kan indregnes, forinden der fra monopoltilsynet er indhentet en vurdering af forhøjelsen under hensyn til pris- og indkomstudviklingen i samfundet. Den nye prislov skal tages op til revision i folketingsåret 1972–73.

Handelsministeren fremsætter endvidere forslag til lov om udbyttebegrænsning m. v. For det første regnskabsår, der udløber efter 17/3 1971, må der ikke udbetales større udbytte end for det foregående, hvis aktiekapitalen er udvidet efter sammenligningsårets udløb, forhøjes det tilladte udbyttebeløb i forhold til udvidelsen (der ses dog bort fra fondsaktier), og det er i alle tilfælde tilladt at udbetale indtil 6 pct. af aktiekapitalen eller 5 pct. af egenkapitalen. Indtil 1/4 1972 kan udstedelse af fondsaktier eller opskrivning af aktiers pålydende kun ske, hvis dette modsvarer tidligere nedskrivning på grund af lidte tab. Reglerne gælder også erhvervsdrivende foreninger og selskaber med begrænset ansvar, når der findes en garantikapital eller lignende ansvarlig kapital.

Finansministeren fremsætter forslag om ændring af loven om særlig indkomstskat af engangsindtægter. Beskatningsprocenten foreslås forhøjet fra 30 til 40 pct., hvorved den bringes i overensstemmelse med marginalskatten for personer med jævne indkomster. Herudover foreslås der æn-

dringer i de særlige regler for beskatning af fortjeneste ved salg af fast ejendom. Efter forslaget skal ændringerne i den særlige indkomstbeskatning have virkning fra og med indkomståret 1972, og merprovenuet anslås for finansåret 1973–74 til 50–60 mill. kr.

Finansministeren fremsætter endvidere forslag om ændring af afskrivningsloven. Forslaget går ud på at ændre reglerne om afskrivning på skibe og om beskatning af fortjeneste ved salg af skibe, og formålet er at lægge en dæmper på den tilskyndelse, som det har vist sig, at de gældende regler giver til at investere i skibe af coaster-typen for at opnå en øjeblikkelig skattefordel. Dette søges opnået ved en bestemmelse om at udskyde det tidspunkt, hvor skatteyderen kan begynde at afskrive, et år, for så vidt angår den del af skibets anskaffelsessum, der ligger mellem 1 og 4 mill. kr. Grænsen nedad på 1 mill. kr. er sat af hensyn til fiskerflåden og dens fornyelse. Endvidere bestemmes det, at fortjenesten ved salg af skibe ikke som hidtil skal beskattes som særlig indkomst, men som almindelig indkomst, når skatteyderen som deltager i et interessentskab, partrederi eller kommanditselskab har haft en anpart i det afhændede skib på under en fjerdedel. Sælges skibet omvendt med tab, skal tabet kunne fradrages i den almindelige indkomst i disse tilfælde.

Endelig fremsætter finansministeren forslag om ændring af ligningsloven med det formål at gøre det lettere for lønarbejdere i en virksomhed at modtage et tilbud om at tegne medarbejderaktier. Efter de gældende regler skal de ansatte svare almindelig indkomstskat af værdien af en sådan tegningsret, og det foreslås nu, at der åbnes mulighed for at fritage medarbejderne for denne beskatning, når de selv udnytter tegningsretten.

Arbejdsminister Lauge Dahlgaard fremsætter forslag om ændring i ferieloven, så også arbejdere og funktionærer, uden for LO området får 3 1/2 ugers ferie i 1972 og 4 ugers ferie fra og med 1973. Desuden foreslås en bestemmelse om, at en virksomhed, der lukker mellem jul og nytår, skal placere feriedage for de ansatte på hverdage mellem jul og nytår, dog under forudsætning af, at de ansatte har ret til mere end 18 feriedage. Gør arbejdsgiveren ikke dette, må han betale sædvanlig løn til de ansatte.

Boligminister Hastrup fremsætter forslag om ændring af lov om realkreditinstitutter (se 4/6 1970). Forslaget går ud på, at kun de institutter, der har udstedt obligationer før 17/3 1971, kan gøre dette uden særlig tilladelse. Herved fastholdes 40 pct. grænsen og 10 års grænsen for lån mod pant i eksisterende ejendomme. Lovforslaget er fremkaldt af oprettelsen af Prioriteringsinstituttet Investor, der vil give lån ud over de 40 pct. af ejendomsværdien og udstede obligationer for at organisere og sanere det såkaldte grå pantebrevsmarked. Lovforslaget vedtages enstemmigt ved 3. behandling 6/5, idet 2 undlader at stemme.

18. – Arbejdsminister Lauge Dahlgaard fremsætter i folketinget en redegørelse for »Perspektivplanlægning 1970–85«, en rapport, der er udarbejdet af en embedsmandsgruppe (departementschefer Erik Ib Schmidt, finansministeriet, Eigil Jørgensen, statsministeriet, og Kurt Hansen, økonomiministeriet, samt afdelingschef V. Rud Nielsen, boligministeriet) nedsat i november 1968 med den opgave at foretage en vurdering af den offentlige udgiftspolitik i forhold til udviklingstendenserne i den almindelige samfundsøkonomi. Der regnes efter rapporten med en stigning i antallet af offentligt ansatte uden for de offentlige erhvervsvirksomheder fra nu 350.000 til 575.000 i 1985, medens den samlede arbejdsindsats i det danske samfund, udtrykt i arbejdstimer, i samme tidsrum regnes at ville falde med ca. 5 pct. Tages endvidere hensyn til udviklingen i omfanget af indkomstoverførslerne (der er regnet en årlig standardforbedring på ca. 4 pct. for pensionister m. v., mod ca. 2 pct. for den erhvervsaktive befolkning) bliver resultatet en stigning i de offentli-

ge udgifter fra i øjeblikket 45 pct. af nationalindkomsten til ca. 58 pct. i 1985. Det fremhæves, at hensynet til betalingsbalancen kræver en neddæmpning af den vækst, der uden indgreb kan forudses i de offentlige udgifter, og arbejdsministeren erklærer, at regeringen ikke kan acceptere den forudsete vækst i antallet af offentligt ansatte, hvorfor reguleringen af ansættelser i offentlig tjeneste, som er påbegyndt med indførelsen af personalelofter, må udbygges, ligesom man ikke kan slippe uden om en nyvurdering af standarden af de offentlige ydelser ud fra et personalebesparelsessynspunkt. Regeringen vil også overveje spørgsmålet, i hvilket omfang de offentlige ydelser skal stilles gratis til rådighed for befolkningen, og når boligforliget udløber 1973, vil det være rimeligt at overveje, om det er muligt at normalisere prisdannelsen på boligmarkedet og omlægge boligstøtten efter sociale og familiepolitiske principper. Ministeren nævner også, at det næppe vil være rimeligt at forudsætte en dobbelt så hastig stigning i private forbrugsmuligheder hos den passive del af befolkningen som hos den erhvervsaktive, og at en forskydning i socialpolitikken med sigte i højere grad på de såkaldte restgrupper derfor bør overvejes. Redegørelsen behandles 1/4 af folketinget.

Udenrigsminister Hartling besvarer en forespørgsel om den internationale situation. Debatten kommer i særlig grad til at dreje sig om oprettelse af diplomatiske forbindelser med Nordvietnam, idet Per Hækkerup (s.) på Socialdemokratiets og Socialistisk Folkepartis vegne foreslår en dagsorden, hvorefter folketinget opfordrer regeringen hertil ud fra den opfattelse, at et sådant skridt vil fremme udsigterne til en politisk løsning af Indokinakonflikten. På regeringspartiernes vegne fremsætter Poul Schlüter (k. f.) derefter et dagsordensforslag, hvorefter tinget tager udenrigsministerens redegørelse til efterretning, på linie med regeringens udtalelse af 7/2 1971 udtrykker sin dybe bekymring over og kritik af den skete udvidelse af krigshandlingerne i Sydøstasien og opfordrer regeringen til at undersøge, hvilke realistiske muligheder der måtte være for i samarbejde med andre interesserede lande at tage initiativ til at styrke bestræbelserne for at tilvejebringe en fredelig løsning på konflikten. S. og s. f. foreslår, at der i dette forslag efter ordet »konflikten« tilføjes: »samt efter passende konsultation at optage diplomatisk forbindelse med Nordvietnam«, og Hanne Reintoft (komm.) stiller ændringsforslag om, at der i stedet for ordene »den skete udvidelse af krigshandlingerne« kommer til at stå: »USAs fortsatte krigsførelse og udvidelse af krigshandlingerne«. Disse ændringsforslag forkastes henholdsvis med 87 stemmer mod 67, 1 medlem undlader at stemme, og 89 stemmer mod 3, medens 65 undlader at stemme, hvorefter regeringspartiernes dagsordensforslag vedtages med 88 stemmer mod 1, medens 69 undlader at stemme.

Højesteret fastslår med 10 stemmer mod 2, at staten ikke skal betale Den arnamagnæanske Stiftelse erstatning for de håndskrifter, der ifølge udleveringsloven af 1965 skal overføres til Island. Der skal derimod betales erstatning for den kapital, der ved delingen af stiftelsen skal følge med håndskrifterne. I dette spørgsmål står stemmerne lige, 6–6, og højestretspræsident Lorenzens stemme er derfor afgørende.

Folketingets ombudsmandsudvalg vedtager at indstille den 46-årige Lars Nordskov Nielsen, der i øjeblikket er direktør for fængselsvæsenet, til ombudsmand efter professor Stephan Hurwitz, der 1/7 trækker sig tilbage på grund af alder. Folketinget vedtager enstemmigt indstillingen 2/4.

Arne Larsen (s. f.) fremsætter forslag til folketingsbeslutning om bekæmpelse af arbejdsløshed inden for bygge- og anlægsområdet, bl. a. ved forøgelse af den årlige kvota for statsgaranteret og rentesikret byggeri og ved, at de bevillinger til bygge- og anlægsopgaver, der er afsat for 1970–71, men ikke taget i brug, og bevillingerne for 1971–72 tages i brug i meget hurtigt tempo. 1. behandling 28/4.

19. – I et notat fra markedssekretariatet opgøres dansk landbrugs tab ved at stå uden for et udvidet fællesmarked, som bl. a. omfatter Storbritannien, til et sted mellem 3,5 og 5,5 milliarder kr. Betalingsbalanceunderskuddet vil derved blive forøget med 2,5–3 milliarder. De 3,5–5,5 milliarder fremkommer ved, at landbruget skønnes at kunne have tjent 1–2,5 milliarder ved øgede eksportindtægter i kraft af medlemskab af EEC. I forhold til den nuværende eksportsituation vil tabet ved at stå udenfor kunne andrage 2,5–3 milliarder pr. år. Sekretariatet mener ikke, at industrieksportens nuværende niveau vil blive påvirket i nedadgående retning, hvis Danmark står udenfor, men eksportens vækst kan blive påvirket af, at Danmark vil stå uden for teknologisk samarbejde, harmonisering af forskrifter og afvikling af ikke-toldmæssige hindringer for handelen.

Folketinget færdigbehandler forslag om ændring af lov om arbejdsformidling og arbejdsløshedsunderstøttelse (mobilitetsfremmende foranstaltninger m. m.) (se 3/12 1970), der vedtages med 139 stemmer mod 3 (vs. og komm.), forslag om ophævelse af lov om oprettelse af et statshospital i Sønderborg (se 11/12 1970) og forslag om ændring af lov om velfærdsforanstaltninger for søfarende (se 4/11 1970), der begge vedtages enstemmigt, samt forslag om ændring af lov om folkeskolen (se 26/11), der vedtages med 138 stemmer mod 2 (vs.). Ved 2. behandling af det førstnævnte lovforslag er vedtaget et ændringsforslag, hvorefter vikarbureauvirksomhed (udlejning af arbejdskraft) principielt er forbudt uden for handels- og kontorområdet.

23. – Minister for Grønland A. C. Normann fremsætter forslag om ændring af lov om folketingsvalg i Grønland, hvorved der skabes større overensstemmelse mellem reglerne i den danske og den grønlandske folketingsvalglov, bl. a. med hensyn til syges og fangers adgang til at stemme pr. brev.

24. – Indenrigsminister H. C. Toft fremsætter forslag om ændring af valgretsalderen til folketinget fra 21 til 20 år, hvilket automatisk vil medføre en tilsvarende nedsættelse af valgretsalderen til de kommunale råd og til menighedsrådene, og meddeler, at regeringen finder det hensigtsmæssigt, at folkeafstemningen om valgretsalderen afholdes samme dag som det kommende folketingsvalg.

Arbejdsminister Lauge Dahlgaard fremsætter forslag om ændring i medhjælperloven. Forslaget går ud på, at den forlængelse af ferien til i alt 24 dage, der er foreslået for de af ferieloven omfattede lønmodtagere (se 17/3) også kommer til at gælde for lønmodtagere, der er omfattet af medhjælperloven, især husassistenter og landbrugets hel- og halvårsfæstede arbejdskraft.

Boligminister Hastrup besvarer en socialdemokratisk forespørgsel om, hvad han agter at foretage sig i anledning af, at et privat foretagende har planer om at beregne sig profit på kreditformidling gennem udstedelse af obligationer, og om han finder, at opbygningen af dette nye pantebrevsinstitut er i overensstemmelse med hensigten bag den nye realkreditlovgivning (se 17/3).

25. – Folketinget færdigbehandler forslag til lov om dækning af privatbanernes pensionsforpligtelser (se 7/10 1970), der vedtages enstemmigt, samt forslag om ændring af postloven (se 19/11 1970), der vedtages med 121 stemmer mod 7 (s. f.), medens 1 undlader at stemme. Ved 2. behandling er et af S. F. stillet ændringsforslag om at bemyndige ministeren til at oprette en postsparekasse blevet forkastet med 76 stemmer mod 20 (deriblandt en del socialdemokrater), medens 38 undlod at stemme.

26. – Folketinget vedtager ved 3. behandling forslag om ændring af lov om vægtafgift af motorkøretøjer m. v., hvorefter adgangen til refusion af en del af vægt-

afgiften for motorkøretøjer, som anvendes til erhvervskørsel i udlandet, ophæves, med 84 stemmer mod 2, medens 40 (s.) undlader at stemme. Desuden færdigbehandles forslag om ændring af lov om folkebiblioteker (se 27/11 1970), der vedtages med 81 stemmer mod 49, og forslag om ændring af lov om pas til danske statsborgere m. v. (se 25/11 1970), der vedtages med 120 stemmer mod 10. Det sidste lovforslag er ved 2. behandling ændret således, at pas udstedes til personer under 18 år for 25 kr., for personer på 18–67 år for 75 kr. og for personer over 67 år for 25 kr. Personer under 18 år får pas, der gælder for 5 år, medens alle personer over 18 år får pas, der gælder for 10 år. Et ændringsforslag af Poul Dam (s. f.) om, at pas skal udstedes uden gebyr, medmindre det udstedes af politiet til erstatning for et tidligere udstedt pas, hvis gyldighedsperiode ikke er udløbet, er ved samme lejlighed blevet forkastet med 93 stemmer mod 7 (s. f.).

29. – Dansk Undergrunds Consortium vil i foråret 1972 begynde prøveproduktion af olie fra boringer i den sydlige del af det danske sokkelområde i Nordsøen, 200 km vest for Esbjerg. Der regnes med en produktion af 200.000 t årlig. De hidtidige efterforskningsudgifter er af konsortiet anslået til over 300 mill. kr., og før produktionen kan komme i gang, skal der investeres yderligere ca. 75 mill. kr.

30. – Forslag til finanslov for finansåret 1971–72 vedtages ved 3. behandling med 135 stemmer (regeringspartierne og Socialdemokratiet) mod 11 (s. f., vs., komm. og Kai Moltke). I den vedtagne skikkelse er det samlede overskud på drifts- anlægs- og udlånsbudgettet 3.285 mill. kr. og kasseoverskuddet 3.120 mill. kr. Budgettet balancerer med godt 40 milliarder kroner.